

**ΘΕΟΔΩΡΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΗ, διδάκτωρ ιστορίας,
διευθύντρια Κέντρου Ελληνικού Πολιτισμού –
Κ.Ε.Π. με έδρα τη Μοσχα (www.hecucenter.ru)**

ΟΙ ΡΩΣΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄. Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΟΠΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ, ΤΕΛΗ 18ου – ΑΡΧΕΣ 19ου αι.

§1. ΑΜΟΙΒΑΙΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΡΩΣΩΝ

Καταπληκτικό κλίμα, πλούτος έργων, πλεονακτική γεωγραφική θέση για το εμπόριο και το ένδοξο παρελθόν της Αρχαίας Ελλάδας, πάντα θα ελκύουν στις νήσους του Αρχιπελάγους την περιέργεια των περιηγητών και την προσοχή των πολιτικών.

Β.Μ. Μπρονέφσκι,

Αξιωματικός του ρωσικού στόλου

Το δεύτερο ήμισυ του 18ου αι. οι ανέκαθεν παραδοσιακές σχέσεις μεταξύ της Ελλάδας και της Ρωσίας ενισχύονται και εντατικοποιούνται, γεγονός που αποδίδεται στη δραστηριοποίηση του πολεμικού και πολιτικού ρόλου της Ρωσίας στη λεκάνη της Μεσογείου. Ως αποτέλεσμα των ρωσο-τουρκικών πολέμων των περιόδων 1768-1774 και 1788-1792, η Ρωσία αποκτά σημαντικές εκτάσεις στα νότια σύνορά της, ενώ ο στόλος της εδραιώνεται στην περιοχή. Όπως σημειώνει ο Νίκος Σβορώνος, εκπονώντας σχέδια κατάργησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αντικατάστασής της με μία

«Βαλκανική Αυτοκρατορία», η ρωσική διπλωματία της Μεγάλης Αικατερίνης κάνει λόγο για «αποκατάσταση των ιστορικών δικαιωμάτων του ελληνισμού στο έδαφος της πρώην Βυζαντινής Αυτοκρατορίας».¹ Ταυτόχρονα, Ρώσοι πράκτορες επιδιώκουν επαφές με τους επικεφαλής των ελληνικών κοινοτήτων, τον κλήρο και τους στρατιωτικούς, με στόχο την προετοιμασία και οργάνωση εξέγερσης ενάντια στις οθωμανικές αρχές.²

Σκόπιμο είναι να τονισθεί, ότι η Ελλάδα δεν υφίσταται ακόμη ως αυτοτελές και ανεξάρτητο κράτος, συνεπώς υπ'αυτήν την έννοια στην εν λόγω μελέτη εκλαμβάνεται, κυρίως, μία κοινότητα ατόμων, κατά πλειοψηφία υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τους οποίους ενώνει ενιαία θρησκεία και γλώσσα και οι οποίοι είναι εγκατεστημένοι στο έδαφος της πάλαι ποτέ παντοδύναμης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Για το λόγο αυτό ο όρος «Ελλάδα», όπως αυτός χρησιμοποιείται στη συγκεκριμένη μελέτη, είναι πολύ ευρύτερος απ'ό,τι τα σύνορα του ελληνικού κράτους, είτε μετά την ολοκλήρωση της εθνικοαπελευθερωτικής Επανάστασης του 1821 είτε στις μέρες μας.

Όπως είναι φυσικό, η πλειοψηφία των Ρώσων την εποχή εκείνη αντλούν τις γνώσεις τους για την Ελλάδα από τα σχολικά και πανεπιστημιακά εγχειρίδια της κλασικής παιδείας. Διαδεδομένη είναι, εξάλλου, η άποψη της καταπίεσης των ορθόδοξων Ελλήνων χριστιανών από τους σκληρούς και άπιστους Τούρκους, που καταπιέζουν τους ορθόδοξους αδερφούς υπό καθεστώς υποτιμητικής δουλείας. Κατά συνέπεια, επισκεπτόμενοι τον ελληνικό κόσμο οι Ρώσοι περιηγητές ανακαλύπτουν μία νέα Ελλάδα, η οποία, αρκετές φορές, διαφέρει από τις αρχικές τους προδιαθέσεις.

Ήδη οι πλέον πρώιμες περιηγητικές περιγραφές οριοθετούν μία ενιαία παράμετρο και αρχή, η οποία, εκ των προτέρων, εξασφαλίζει τη σχέση καλοπροαίρετης αμοιβαιότητας μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων, την Ορθόδοξη, δηλαδή, Πίστη, η οποία αποτελεί κοινό γνώμονα και πόλο έλξης ανάμεσα στους δύο λαούς. Κάτι τέτοιο αρκετά χαρακτηριστικά επισημαίνει στις περιγραφές του ο μοναχός από το Κίεβο Βασίλειος Μπάρσκι, ο οποίος την περίοδο 1723-1747

¹ Σβορώνος Ν.Γ. Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας. Αθήνα, 1994. Σ. 59.

² Το ίδιο.

πραγματοποιεί περιήγηση στους Αγίους Τόπους, μεταξύ των οποίων και ο ελληνικός κόσμος με τα πολυάριθμα μοναστήρια και εκκλησίες του. Τον Μπάρσκι καταπλήσσει η ιδιαίτερα θερμή υποδοχή, με την οποία ο ελληνικός πληθυσμός αντιμετωπίζει παντού τους Ρώσους περιηγητές, στους οποίους βλέπει ομόδοξους αδερφούς. Όταν ο Μπάρσκι, με τους συντρόφους του, βρεθεί χωρίς πόρους για επιβίωση στην Κέρκυρα, ο τοπικός κλήρος θα βοηθήσει να του εκδοθεί ειδική άδεια, ούτως ώστε «αυτοί οι περίεργοι περιηγητές από τη χώρα των Ρώσων» να έχουν δικαίωμα να ζητούν ελεημοσύνη, συνοδεία του Ιερομόναχου Αθανάσιου. Όταν δε οι Ρώσοι οδοιπόροι, αφού συνέλεξαν ελεημοσύνη και η είδηση για την άφιξή τους στο νησί γίνεται γνωστή, οι ντόπιοι κάτοικοι ανταγωνίζονται μεταξύ τους ποιος πρώτος θα καλέσει τους περιηγητές στην οικία του.³ Ο Μπάρσκι, όμως, διαπιστώνει ότι παρόμοια καλοπροαίρετη διάθεση επεκτείνεται όχι σε όλους, παρά μόνο σε ομόδοξους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας αντιμετώπισης αποτελεί η λειτουργία της κλινικής της Χίου, στην οποία, αφιλοκερδώς, γίνονται δεκτοί και θεραπεύονται ασθενείς αποκλειστικά ορθόδοξης πίστης.⁴ Αξιοσημείωτο είναι, εξάλλου, το γεγονός ότι για τους Ρώσους προσκυνητές η γνωριμία με τον ελληνικό πληθυσμό και στοιχείο κατά κύριο λόγο πραγματοποιείται στις εκκλησίες και τα μοναστήρια, που επισκέπτονται.

Το έργο του Μπάρσκι περιγράφει με γλαφυρότητα το γενικότερο πλαίσιο, στο οποίο και λαμβάνουν χώρα οι ζυμώσεις μεταξύ ελληνικού και ρωσικού πληθυσμού. Συγκεκριμένα, όμως, ιστορικά γεγονότα και συγκυρίες δεν μπορούν να αφήσουν ανέπαφες και ανεπηρέαστες τις καλοπροαίρετες διμερείς σχέσεις. Κάτι τέτοιο σημειώνεται στο δεύτερο ήμισυ του 18ου και στις αρχές του 19ου αι., όταν τα ρωσικά στρατεύματα διεξάγουν πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Τούρκων σε εκείνες τις τοποθεσίες, όπου είναι εγκατεστημένος ελληνικός πληθυσμός.

Παρά το γεγονός ότι η αντιμετώπιση των Ρώσων από τους Έλληνες κατά κανόνα εμφανίζεται θετική, στα απομνημονεύματα των

³ Το ταξίδι του Βασίλη Γκριγκορόβιτς Μπάρσκι στους Ιερούς Τόπους στην Ευρώπη, την Ασία, την Αφρική. Μέρος 1ο. Αγία Πετρούπολη, 1778. Σ. 118-119.

(Puteshestvie Vasiliya Grigirovicha Barskovo k svyatim mestam v Evrope, Azii, Afrike. Ch. 1. Spb, 1778).

⁴ Το ίδιο. Σ. 131.

Ρώσων περιηγητών υπάρχουν αρκετά παραδείγματα που θέτουν υπό αμφισβήτηση μία τέτοια γενίκευση. Αρκετές φορές, μάλιστα, οι Ρώσοι έχουν να αντιμετωπίσουν διόλου καλοπροαίρετη διάθεση, γεγονός που αποδίδεται στο ότι ο στόλος της Ρωσίας δεν εκλαμβάνεται, πάντοτε, ως λυτρωτής της Ελλάδας από τον τουρκικό ζυγό. Πόσο μάλλον που οι πολεμικές επιχειρήσεις εμποδίζουν την ελεύθερη ενασχόληση με το εμπόριο, κύρια πηγή εσόδων για τους Έλληνες, και αποτελούν αιτία επιπρόσθετων δυσκολιών για τον άμαχο πληθυσμό. Πέραν αυτού, τμήμα του ελληνικού πληθυσμού που υπηρετεί στο γραφειοκρατικό μηχανισμό του Σουλτάνου με δυσκολία θα μπορούσε να αντιμετωπίσει τους Ρώσους ως συμμάχους, ενώ, κατέχοντας κάποια θέση στην ελληνική κοινότητα, θα μπορούσε να επηρεάσει και τη διάθεση του απλού λαού. Ο καπετάνιος του ρωσικού ναυτικού Στεπάν Χμετέφσκι, ο οποίος έλαβε μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις στο Αιγαίο την περίοδο 1770-1774, αναφέρει ότι ο ρωσικός στόλος συνέλαβε μεγάλο αριθμό εμπορικών πλοίων, που μετέφεραν προϊόντα από και προς την Τουρκία, μεταξύ των οποίων και ελληνικά πλοία. Συνήθως, σε τέτοιες περιπτώσεις, η Ρωσία συνελάμβανε τα προϊόντα και το πλοίο και άφηνε ελεύθερο το πλήρωμα και τον ιδιοκτήτη του (σε περίπτωση που δεν επρόκειτο για Τούρκους ή Αραβες). Τους Έλληνες, όμως, ο ρωσικός στόλος αντιμετωπίζει με μεγαλύτερη εύνοια. Σε περίπτωση που το φορτίο ανήκε στους Τούρκους, αφήνοντας ελεύθερους τον ιδιοκτήτη του πλοίου και το πλήρωμα, οι Ρώσοι ναυτικοί κάτεσχαν το πλοίο και το φορτίο. Σε περίπτωση δε που το φορτίο ήταν ελληνικό, παρά το γεγονός ότι προοριζόταν για την Τουρκία, συνελάμβαναν το φορτίο και άφηναν ελεύθερους τους Έλληνες με το πλοίο, χωρίς να τους επιβάλουν κάποιο πρόστιμο, περιγράφει ο Χμετέφσκι.⁵ Παρ'όλα αυτά, οι κίνδυνοι στις θαλάσσιες διόδους – αποτέλεσμα των πολεμικών επιχειρήσεων, και οι κατασχέσεις φορτίων και πλοίων δεν μπορούσαν να μη δημιουργήσουν, σε ένα τμήμα, τουλάχιστον, του

⁵ Το ημερολόγιο του Στεπάν Χμετέφσκι για τις πολεμικές επιχειρήσεις του ρωσικού στόλου στο Αρχιπέλαγος και στις ακτές της Μικράς Ασίας. Σοβρεμέννικ (= Σύγχρονος (περιοδικό). Τόμος 49. Νο 1. Αγία Πετρούπολη, 1855. Σ. 67.
(Zhurnal Stepana Khmetevskogo o voennikh deistviyakh russkogo flota v Arkhipelage I u beregov Maloi Azii. Sovremennik. T. 49. No 1. Spb., 1855).

ελληνικού πληθυσμού, αρνητική εντύπωση και προδιάθεση απέναντι στο ρωσικό ναυτικό.

Οι πολεμικές επιχειρήσεις του ρωσικού στόλου αναστατώνουν την καθημερινή ζωή του ελληνικού πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πόσο μάλλον που κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων αυτών θύμα μπορεί να αποβεί και ο ειρηνικός πληθυσμός. Για το λόγο αυτό, σε αρκετές περιπτώσεις, οι Έλληνες πολεμούν στο πλευρό των Τούρκων εναντίον των ρωσικών στρατευμάτων. Ο Χμετέφσκι περιγράφει ότι, κατά τη διάρκεια πολιορκίας ενός φρουρίου «οι Έλληνες, όπου τους παρέχεται η δυνατότητα να πυροβολήσουν Ρώσο, δεν την αφήνουν ανεκμετάλλευτη, πράγμα που και ο ίδιος είδα: εμένα με πυροβολούσαν όχι μόνο Τούρκοι, αλλά και Έλληνες».⁶

Αναμφίβολα, η αρνητική εικόνα και προδιάθεση απέναντι στη Ρωσία, που αποκομίζει τμήμα του ελληνικού πληθυσμού κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων του ρωσικού στόλου στην ευρύτερη περιοχή, ξεπερνιέται με δυσκολία. Ο Ιβάν Βεσνιακόφ, ο οποίος την περίοδο 1804-1805 ταξίδεψε στα Ιεροσόλυμα μέσω της Ελλάδος, περιγράφει ως εξής ένα δυσάρεστο περιστατικό, που έλαβε χώρα στη Μυτιλήνη το Νοέμβριο του 1804 και στο οποίο ο ίδιος συμμετείχε:

«Κατά τη διάρκεια του φαγητού μας στην ταβέρνα, δύο ηλικιωμένοι Έλληνες κατάλαβαν από την ομιλία μας ότι είμαστε Ρώσοι. Ο ένας απ' αυτούς, βγάζοντας από τη ζώνη του ένα μαχαίρι, μας είπε στα ελληνικά: «Βλέπω ότι είστε Ρώσοι, ο στόλος των οποίων, κατά τη διάρκεια του πολέμου με τους Τούρκους, έγινε αιτία πτώχευσης του νησιού μας, εξαιτίας της τακτικής επισκευής των πλοίων σας. Για το λόγο αυτό, σε τέτοιους σαν εσάς αξίζει ο θάνατος».⁷

Παραμένει χαρακτηριστικό, όμως, το γεγονός ότι οι Ρώσοι προσκυνητές, οι οποίοι μετά βίας διασώζονται από τους ευρισκομένους σε κατάσταση μέθης Έλληνες της ταβέρνας και

⁶ Το ίδιο. Νο 2. Σ. 129.

⁷ Βεσνιακόφ Ι.Ι. Ταξιδιωτικές σημειώσεις στην Άγια πόλη Ιερουσαλήμ και τα περίχωρά της την περίοδο 1804-1805. Μόσχα, 1813. Σ. 24.

(Veshnyakov I.I. Putevie zapiski vo Svyati Grad Ierusalim I v okrestnosti onogo v 1804 I 1805 god. Moskva, 1813).

αποχωρούν επειγόντως, δεν απευθύνονται, τελικά, στις τοπικές τουρκικές αρχές και δεν αναφέρουν το συμβάν, για να μην αποβούν αιτία τιμωρίας του ελληνικού πληθυσμού.⁸

Τα ανωτέρω παραδείγματα αποτελούν χαρακτηριστική επιβεβαίωση του γεγονότος, ότι, τη συγκεκριμένη περίοδο, τμήμα του ελληνικού πληθυσμού δεν έχει συνειδητοποιήσει, ακόμη, την αδήριτη ανάγκη αποτίναξης του τουρκικού ζυγού και, συνεπώς, δεν αντιμετωπίζει τη Ρωσία ως σύμμαχο στην υπόθεση της εθνικής ανεξαρτησίας. Για το συγκεκριμένο αυτό πληθυσμό προτεραιότητα έχει η ευημερία, η ηρεμία και η γαλήνη στον καθημερινό βίο, για χάρη της οποίας είναι έτοιμος ακόμη και να συμβιβασθεί με τον τουρκικό ζυγό, στους όρους και συνθήκες του οποίου, είτε λίγο είτε πολύ, αρκετοί Έλληνες ήδη έχουν προσαρμοσθεί και συμβιβασθεί.

Ενισχύοντας και εδραιώνοντας τις θέσεις τους και τη στρατιωτικο-πολιτική τους εμβέλεια σε περιοχές, όπου είναι εγκατεστημένος ελληνικός πληθυσμός, οι Ρώσοι, αναπόφευκτα, καλούνται να συμμετέχουν στις ενδοπολιτικές έριδες και διαμάχες διαφόρων ομάδων των ανώτερων ελληνικών στρωμάτων, που εκδηλώνουν βλέψεις για εξουσία. Το γεγονός αυτό καθίσταται πρόδηλο κατά τη διάρκεια της ίδρυσης της Ιονίου Πολιτείας, η οποία μέχρι πρότινος βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Γαλλίας. Ο Καπετάνιος Βλαντίμιρ Μπρονέφσκι, ο οποίος επισκέπτεται, υπηρετώντας στο ρωσικό στόλο, διάφορες περιοχές της Μεσογείου την περίοδο 1805-1810, αναφέρει ότι στην Κέρκυρα, πρωτεύουσα της Ιονίου Πολιτείας, διαμορφώνονται δύο αντιμαχόμενες μεταξύ τους παρατάξεις, η ρωσική και η γαλλική, οι οποίες επιδιώκουν να αποκομίσουν όφελος από την αντιπαράθεση των ναυτικών Δυνάμεων της εποχής. Κατά τη διάρκεια της γαλλικής αρμοστείας στην Κέρκυρα, οι Γάλλοι «παραχώρησαν τις καλύτερες εκτάσεις σε εκείνους τους ντόπιους κατοίκους, που τους βοήθησαν να εδραιώσουν την κυριαρχία τους στο νησί, αφαιρώντας τις, παράλληλα, από άλλους κατοίκους, κάνοντας κατάχρηση του δικαιώματος του κατακτητή», ενώ η αριστοκρατία της Κέρκυρας, που υποστήριζε τη Ρωσία, βρήκε σε αυτή καταφύγιο. Όταν, όμως, στη

⁸ Το ίδιο.

νήσο εδραιώθηκε η ρωσική αρμοστεία, «μαζί με τους Γάλλους αποχώρησαν και όσοι από τους ντόπιους κατοίκους ήταν πιστοί σε αυτούς». Για το λόγο αυτό, ανακεφαλαιώνει ο Μπρονέφσκι, «ανάμεσα στην ντόπια αριστοκρατία υφίσταται σπόρος έχθρας, ο οποίος δε δύναται να αντιμετωπισθεί σύντομα, δεδομένου ότι ο κάθε ενδιαφερόμενος μπορεί να βρει στην Κέρκυρα την παράταξη και το κόμμα που του αρμόζει».⁹ Η τελευταία παρατήρηση του Ρώσου στρατιωτικού είναι χαρακτηριστική και αξιομνημόνευτη, δεδομένου ότι η αντιπαράθεση ενδιαφερόντων διαφόρων ομάδων στο εσωτερικό της Ελλάδος και ο προσανατολισμός τους στις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής θα δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις διεύρυνσης και επέκτασης, στο μέλλον, των εχθρικά διακείμενων απέναντι στη Ρωσία προδιαθέσεων, κυρίως την περίοδο αποδυνάμωσης της ρωσικής επιρροής και εμβέλαιας και, αντίθετα, ενίσχυσης των θέσεων και της επιρροής των λοιπών ευρωπαϊκών Δυνάμεων στην περιοχή.

Η αρνητική, όμως, αντιμετώπιση των Ρώσων από τους Έλληνες σημειώνεται όχι πάντα και όχι παντού. Σε μεγάλο βαθμό, η συμπεριφορά του ελληνικού πληθυσμού απέναντι στους Ρώσους διαμορφώνεται υπό την επίδραση συγκεκριμένων συγκυριών, καθώς και από το χαρακτήρα των διμερών τους επαφών και ζυμώσεων. Ταυτόχρονα, ο υλικός και πραγματιστικός παράγοντας διαδραματίζει έναν από τους σημαντικότερους ρόλους.

Στα απομνημονεύματα των περιηγητών γίνονται συχνές αναφορές στο ότι οι Έλληνες, αρκετά συχνά, διαβλέπουν στην παρουσία των Ρώσων τη δυνατότητα απαλλαγής από τη θρησκευτική καταπίεση, στην οποία τους επιβάλουν οι Τούρκοι κατακτητές. Ο Χμετέφσκι καταγράφει το γεγονός, ότι ομάδα ανώτερου κλήρου των νησιών του Αιγαίου στέλνει, το Φεβρουάριο του 1771, στη Μεγάλη Αικατερίνη και τον Αλέξιο Ορλώφ, επικεφαλής του ρωσικού στόλου, επιστολή, στην οποία τους παρακαλεί να αναλάβουν την προστασία και εύνοια «όλων των ενάρετων χριστιανών της ελληνικής θρησκείας».¹⁰ Πιο

⁹ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις του αξιωματικού του στόλου για τη συνέχεια των επιχειρήσεων στη Μεσόγειο υπό την αρχηγία του Αντιναύαρχου Ν.Ι. Σενιάβιν την περίοδο 1805-1810. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 100. (Bronevsky V.B. Zapiski morskogo ofitsera v prodolzhenie kampanii na Sredizemnom more pod nachalstvom Vitse-Admirala D.N. Senyavina s 1805 po 1810 god. Ch. 1-3. Spb., 1818-1819).

¹⁰ Το ημερολόγιο του Στεπάν Χμετέβσκι για τις πολεμικές επιχειρήσεις του ρωσικού στόλου στο Αρχιπέλαγος και στις ακτές της Μικράς Ασίας. Σοβρεμέννικ (= Σύγχρονος (περιοδικό). Τόμος 49. Νο 1. Αγία Πετρούπολη, 1855. Σ. 63-64.

σημαντικό, όμως, είναι το γεγονός ότι παρόμοιες διαθέσεις καταγράφονται όχι μόνο στους κόλπους του ανώτερου κλήρου, ο οποίος ήταν, αναμφίβολα, μυημένος στην πολιτική κατάσταση, στις γενικότερες βλέψεις και ισορροπίες στην περιοχή, αλλά και στους απλούς πιστούς. Ο Μπρονέφσκι περιγράφει αρκετά παραδείγματα, όπου ο απλός λαός, κατά την άφιξη του ρωσικού στόλου, απευθύνεται στους Ρώσους στρατιώτες με την παράκληση να τον βοηθήσουν να απαλλαγεί από την τουρκική καταπίεση. Αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από τα απομνημονεύματα του Μπρονέφσκι, κατά τη διάρκεια της άφιξης του ρωσικού στόλου στην Τιμβρο:

«Ο κάθε Τούρκος επικεφαλής του χωριού απαιτεί δωροδοκία. Για να παρέχει ελεύθερα το δικαίωμα άσκησης θρησκευτικών καθηκόντων μερικές φορές απαιτεί, αυθαίρετα, δωροδοκία. Σε περίπτωση που οι Έλληνες δεν την καταβάλουν, δίνει εντολή να καταστραφεί η εκκλησία. Αυτή η δυστυχία βρήκε και τους κατοίκους του νησιού. Δεν ξέρω για ποιο λόγο ο ιερέας θεωρούσε ότι, δήθεν, εγώ έχω το δικαίωμα να επιτρέψω στους κατοίκους την αναστήλωση της εκκλησίας. Ο ιερέας στον εκτενή του λόγο εξέφρασε αυτή την παράκληση. ... Εγώ εξεπλάγην, έχοντας, όμως, υπόψιν την πεποίθηση της διοίκησής μας σχετικά με το «πόσο είναι δυνατό να διακείμεθα με επιείκεια απέναντι στους Έλληνες» – και θεωρώντας ότι η άρνησή μου δε θα γίνει κατανοητή (διότι όχι μόνο το Ρώσο αξιωματικό, αλλά και τον απλό στρατιώτη θεωρούν ον πολύ ανώτερό τους), έδωσα τη συγκατάθεσή μου και ήμουν αναγκασμένος να ακολουθήσω το λαό, εκεί που αυτός με πήγε.¹¹...»

Κατά τη διάρκεια της τουρκικής κατοχής ο χριστιανική πίστη αποτελεί για τους Έλληνες θεμέλιο συνοχής. Σε πολλά μικρά χωριά ο ιερέας είναι ταυτόχρονα και τοπικός ηγέτης, που χαίρει μεγάλου κύρους μεταξύ των ενοριτών, ενώ ασκεί μεγάλη επιρροή στον τρόπο σκέψης τους. Η εκκλησία αποτελεί το επίκεντρο του πνευματικού βίου των Ελλήνων, ενώ τα μοναστήρια συχνά μετατρέπονται σε

¹¹ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 36, 48.

καταφύγιο για τους καταδιωγμένους. Για το λόγο αυτό η βοήθεια και η προστασία, την οποία παρέχουν οι Ρώσοι στους ομοδόξους τους, αναμφισβήτητα εξασφαλίζουν την καλοπροαίρετη συμπεριφορά του ελληνικού πληθυσμού. Οι Ρώσοι στρατιωτικοί αναφέρουν αρκετά περιστατικά, όπου οι Έλληνες ενημερώνουν τους Ρώσους για την άφιξη τουρκικών στρατευμάτων και τους παρέχουν βοήθεια και τροφοδοσία. Πολλοί, εξάλλου, Έλληνες συμμετέχουν στο πλευρό των ρωσικών στρατευμάτων στον αγώνα ενάντια στους Τούρκους.

Ακόμη, όμως, και όταν οι Έλληνες δεν διαθέτουν τη δυνατότητα άμεσης συμμετοχής στις πολεμικές επιχειρήσεις, δεν κρύβουν τη χαρά τους από τις επιτυχίες του ρωσικού στόλου και την ήττα των Τούρκων. Ο λοχαγός του ρωσικού ναυτικού Σεργκέι Πλεσέεφ περιγράφει ότι, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στη Εγγύς Ανατολή το 1772, έγινε γνωστή η έναρξη νέων πολεμικών επιχειρήσεων του ρωσικού ναυτικού ενάντια των Τούρκων. Σύμφωνα με τον Πλεσέεφ, η είδηση αυτή προξένησε στον ελληνικό πληθυσμό έκρηξη θαυμασμού: «Ο λαός χαιρόταν και όλοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ευτυχισμένους, διότι βοηθούν τους Ρώσους ενάντια στους Τούρκους».¹²

Όταν το 1821 στην Ελλάδα ξεσπά η Επανάσταση, οι Έλληνες όλο και περισσότερο προσανατολίζονται προς τη Ρωσία, αποσκοπούν στην υποστήριξή της ως εγγύηση για την επίτευξη του σκοπού τους, δηλαδή την επιτυχή έκβαση του αγώνα ενάντια στον οθωμανικό ζυγό. Πόσο μάλλον που ίσως για πρώτη φορά τίθεται με τέτοια οξύτητα το ζήτημα ζωής ή θανάτου για τους Έλληνες. Ευρισκόμενος στο επίκεντρο της ενόπλου σύρραξης, ο Ρώσος προσκυνητής Κιρ Μπρόννικωφ, δουλοπάροικος των Σερεμέτιεφ, περιγράφει ως εξής τη κοινή γνώμη και τις διαθέσεις των κατοίκων της Σκοπέλου, κοντά στο Άγιο Όρος: «Οι κάτοικοι βρίσκονταν σε μεγάλη θλίψη, ιδίως οι γυναίκες. Συναντώντας μας στο δρόμο και μη γνωρίζοντας τη ρωσική γλώσσα, ξέπνοες και μέσα στα δάκρυα μας έλεγαν τα εξής, τα οποία μας εξήγησε αργότερα διερμηνέας: «εάν δε μας βοηθήσει η Ρωσία, τότε εμείς οι Έλληνες χαθήκαμε», και συμπληρώνει ότι μέρος των

¹² Πλεσέεβ Σ.Ι. Καθημερινές σημειώσεις για την περιήγηση από την Πάρο, η οποία ανήκει στη Ρωσία, στη Συρία και στα αξιοθέατα της εγγύτερης περιφέρειας της Ιερουσαλήμ. Αγία Πετρούπολη, 1773. Σ. 69. (Plescheev S.I. Dnevnie zapiski puteshestviya iz arhipelazhskogo, Rossii prinadlezhashego ostrova Parosa v Siriyu i k dostopamyatnim mestam v predelakh Ierusalima nakhodyaschikhsya. Spb., 1773).

κατοίκων του νησιού, ωστόσο, δε συμμερίζονται αυτή την άποψη και «παρά τη δυσμενή αυτή συγκυρία και τη δύσκολη θέση, στην οποία βρέθηκαν, δεν εγκατέλειπαν την περηφάνια τους».¹³

Σκόπιμο είναι, όμως, να υπογραμμίσουμε και το πραγματιστικό πνεύμα, που διακατέχει τους Έλληνες στις σχέσεις τους με τους Ρώσους. Παρά το γεγονός ότι οι στόχοι της Ρωσίας και της Ελλάδος στον αγώνα κατά των Τούρκων ταυτίζονται και συμπίπτουν, αρκετοί Έλληνες δεν αφήνουν ανεκμετάλλευτη την ευκαιρία να αποκομίσουν επιπρόσθετο όφελος και κέρδος από τις επαφές τους με τους Ρώσους. Σε μεγάλο βαθμό οι Έλληνες αξιοποιούν τέτοια στοιχεία του χαρακτήρα τους, όπως ευρηματικότητα, επιχειρηματικό πνεύμα, ακόμη και πονηριά. Οι Έλληνες συχνά προμηθεύουν τους Ρώσους με εκείνα τα προϊόντα και υπηρεσίες, που είναι απαραίτητα στο ρωσικό στόλο και στους περιηγητές. Πόσο μάλλον που τα περιθώρια εκλεκτισμού και επιλογής είναι περιορισμένα για τους Ρώσους, γεγονός που οι Έλληνες εκμεταλλεύονται για να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση, εις βάρος, πολλές φορές, των ομόδοξων συμμάχων τους. Παρόμοιες αναφορές γίνονται σε όλα, σχεδόν, τα απομνημονεύματα των στρατιωτικών περιηγητών. Ο Χμετέφσκι αναφέρει, ότι στις αρχές της δεκαετίας του '70 του 18ου αι. οι Έλληνες, οι οποίοι ασχολούνταν με το εμπόριο στη Μεσόγειο, διέθεταν τα προϊόντα τους στους Ρώσους σε εξαιρετικά υψηλές τιμές: «Ό,τι φέρνουν από το Λιβόρνο, τρόφιμα, ποτά, ενδύματα ή υποδήματα, το προσφέρουν σε εμάς σε τιμές κατά τρεις φορές ακριβότερες».¹⁴ Ο Μπρονέφσκι περιγράφει παρόμοιο περιστατικό στις αρχές του 19ου αι., όταν οι ως άνω αναφερόμενοι κάτοικοι της Ίμβρου, υποδεχόμενοι τα ρωσικά στρατεύματα «με χαρά προσέφεραν, αν και περιορισμένα, αλλά ό,τι είχαν. Όταν, όμως, οι Ρώσοι στρατιώτες αρνήθηκαν να λάβουν το οτιδήποτε δωρεάν, «τότε αποκαλύφθηκε το δαιμόνιο των Ελλήνων, οι οποίοι, για τα προϊόντα, τα οποία ενωρίτερα προσέφεραν έναντι 10 καπικίων,

¹³ Μπρόννικωφ Κ.Ι. Ταξίδι στους Αγίους Τόπους της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής κατά τα έτη 1820-1821. Μόσχα, 1824. Σ. 239.

(Bronnikov K.I. Puteshestvie k svyatim mestam, nakhodyaschimsya v Evrope, Azii i Afrike, sovershennoe v 1820 i 1821 godakh. Moskva, 1824).

¹⁴ Το ημερολόγιο του Στεπάν Χμετέβσκι ... Σ. 82.

άρχισαν να απαιτούν ολόκληρο ρούβλι».¹⁵ Τέλος, ο Μπρόννικωφ, με αγανάκτηση, γράφει ότι κατά τη διάρκεια της εθνικοαπελευθερωτικής επανάστασης οι κάτοικοι των Ψαρών ανάγκασαν τους Ρώσους προσκυνητές «με τη βία να αγοράσουν προϊόντα, τα οποία οι ίδιοι οι Έλληνες ήθελαν να διοχετεύσουν, ενώ ό,τι είχαμε εμείς πραγματική ανάγκη να προμηθευτούμε, μας το πούλησαν σε ακριβή τιμή, χωρίς να σεβαστούν το ότι είμαστε Ρώσοι υπήκοοι».¹⁶

Η ενίσχυση και εδραίωση των θέσεων της Ρωσίας στη Μεσόγειο εξασφάλιζε στον ελληνικό πληθυσμό σειρά πλεονεκτημάτων, γεγονός που καθίσταται ιδιαίτερα αισθητό μετά την ίδρυση της Ιονίου Πολιτείας το 1800. Η Ρωσία, όχι μόνο συνδράμει στη δημιουργία του καινούριου αυτού κρατικού οργανισμού, όπου όλα τα όργανα εξουσίας στελεχώνονται από Έλληνες, αλλά και εξασφαλίζει πολλά εμπορικά και φορολογικά προνόμια για τους Έλληνες εμπόρους στην Αδριατική και τη Μεσόγειο. Ταξιδεύοντας με το ρωσικό στόλο κατά την περίοδο 1806-1809, ο διπλωμάτης Πάβελ Σβινίν αναφέρει, ότι «παρά την εμπόλεμη κατάσταση, το εμπόριό τους (των Ελλήνων, Θ.Γ.) διέπρεπε όλο και περισσότερο. Όχι μόνο κανείς δεν κατέβαλλε φόρους ... , αλλά και όλοι τούς εξοφλούσαν με μετρητά χρήματα και οι κάτοικοι πλούταιναν από τα ρωσικά στρατεύματα».¹⁷ Δεν είναι, λοιπόν, αξιοπερίεργο το ότι, όταν το 1808 η Ιόνιος Πολιτεία καθίσταται γαλλικό προτεκτοράτο, «μερικοί από τους δημοκράτες, ιδίως από τα κατώτερα στρώματα, που είχαν ιδιαίτερες σχέσεις με τους Ρώσους, είναι ιδιαίτερα δυσανεκτοί από αυτές τις αλλαγές».¹⁸ Το τελευταίο γεγονός υποδηλώνει ότι, ως επί το πλείστον, η πλέον ευνοϊκή και καλοπροαίρετη προδιάθεση των Ελλήνων απέναντι στη Ρωσία και τους Ρώσους εκδηλώνεται ανάμεσα στον απλό λαό, ενώ τα ανώτερα πολιτικά και οικονομικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, είτε λόγω του ότι έλαβαν ανώτερη παιδεία στην Ευρώπη είτε λόγω συγκεκριμένων οικονομικών ή λοιπών

¹⁵ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 35.

¹⁶ Μπρόννικωφ Κ.Ι. Ταξίδι ... Σ. 196.

¹⁷ Σβινίν Π.Π. Απομνημονεύματα από το ναυτικό. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1818. Σ. 240-241. (Svinyin P.P. Vospominaniye na flote. Ch. 1. Spb., 1818).

¹⁸ Αλφέρωβ Ν.Φ. Δύο επιστολές Ρώσου περιηγητή. Βέστνικ Ευρώπη (=Αγγελιαφόρος της Ευρώπης (περιοδικό). Νο 11. Μόσχα, 1808. Σ. 126. (Alferov N.F. Dva pisma russkogo puteshestvennika. Vestnik Evrope. No. 11. Moskva, 1808).

συμφερόντων, έχουν ως σημείο αναφοράς και προσανατολισμού τη Δύση.

Η Ρωσία, στο μέτρο του δυνατού, συμβάλλει στην ανάπτυξη των γραμμάτων στην Ελλάδα. Ότα,ν κατά την περίοδο 1771-1774, σειρά νησιών του Αιγαίου βρίσκονται υπό την προστασία της Ρωσίας, κατόπιν ειδικού διατάγματος της Μεγάλης Αικατερίνης στη Νάξο ιδρύεται σχολή για τα Ελληνόπουλα. Μετά, όμως, την υπογραφή με την Τουρκία της Ειρηνικής Συνθήκης Κουτσούκ-Καϊναρτζή το 1774, το εν λόγω νησί επιστρέφεται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα οι μαθητές της νεοϊδρυθείσας σχολής «να μεταφερθούν, από το ρωσικό στόλο, στην Αγία Πετρούπολη, όπου εκπλήσσονται από τη μητρική φροντίδα (που τους παρέχει η Μεγάλη Αικατερίνη – Θ.Γ.)».¹⁹ Την ίδια εποχή, περίπου, εφαρμόζεται από τη ρωσική κυβέρνηση μία πολιτική προσέλκυσης των Ελλήνων και παροχής σε αυτούς σειράς προνομίων, με στόχο την εγκατάστασή τους στις νότιες περιοχές της Αυτοκρατορίας, οι οποίες πρόσφατα απεσπάσθησαν από την Τουρκία.

Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή και η ευνοϊκή αντιμετώπιση των Ελλήνων από τους Ρώσους δεν ερμηνεύονται απλώς από μία παραδοσιακή συμπάθεια, που ταυτίζει σε πολλά σημεία τους δύο ομόδοξους λαούς. Όπως ακριβώς και στη συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους δεν εκλείπει το πραγματιστικό πνεύμα, το όφελος και το συμφέρον, έτσι και ο απώτερος στόχος της Ρωσίας στην περιοχή δεν έγκειται τόσο στην υπόθεση απελευθέρωσης των Ελλήνων, όσο στην ενίσχυση της στρατιωτικο-πολιτικής επιρροής και παρουσίας της στη Μαύρη Θάλασσα, στη διείδυσή της στη Μεσόγειο και στην εδραίωση των νοτίων συνόρων της. Οι Έλληνες εκλαμβάνονται ως αυτονόητοι σύμμαχοι των Ρώσων, εφόσον δύνανται να παράσχουν βοήθεια για την επίτευξη των στόχων αυτών. Και πράγματι, σε όλα, σχεδόν, τα απομνημονεύματα των στρατιωτικών περιηγητών, οι οποίοι συμμετέχουν στις πολεμικές ενέργειες εναντίον των Τούρκων, υπάρχουν παραδείγματα συμπαράστασης, συμμετοχής και συμβολής των Ελλήνων στις ως άνω επιχειρήσεις. Αναφέρουμε ένα μόνο

¹⁹ Κοκόβτσεβ Μ.Γ. Περιγραφή του Αρχιπελάγους και της ακτής των βαρβάρων. Αγία πετρούπολη, 1786. Σ. 40, 72. (Kokovtsev M.G. Opisaniye Arkhipelaga I Varvariiskogo berega. Spb., 1786).

παράδειγμα, που αφορά τα γεγονότα του ρωσο-τουρκικού πολέμου της περιόδου 1768-1774, και το οποίο καταγράφει ο αξιωματικός του ρωσικού στόλου Ματθαίος (Ματβέι) Κοκόβτσεφ, που αρκετά χαρακτηριστικά αντικατοπτρίζει την άποψη των Ρώσων περιηγητών για τους Έλληνες:

«Κατά τη διάρκεια της παρουσίας του ρωσικού στόλου στο Αρχιπέλαγος, ενθαρρυνόμενοι από την παρουσία ρωσικών όπλων, εκδήλωναν (οι Έλληνες – Θ.Γ.) εξαιρετικά δείγματα ανδραγαθίας. Τα μικρότερα τους πλοιάρια, σε περίπτωση επίθεσης τουρκικών γαλέρων, προτιμούσαν να αυτοπυρποληθούν από το να αιχμαλωτισθούν από τον εχθρό. Τα μη τακτικά στρατεύματά τους ... κατά την απόβασή τους στην ακτή επιδείκνυαν ξέχωρη ανδρεία, που τους εμψύχωνε όλους. Οι Ψαριώτες, οι Μυκονιάτες και άλλοι νησιώτες όπλιζαν μικρά πλοιάρια ... , και με τη βοήθεια του ρωσικού στόλου όχι μόνο αιχμαλώτιζαν τα τουρκικά εμπορικά πλοία, αλλά, αποβιβαζόμενοι, τακτικά, στις ακτές, ερήμωναν τους οικισμούς.²⁰ »

Η ορολογία που χρησιμοποιούν οι Ρώσοι περιηγητές στα απομνημονεύματά τους δεν αφήνει αμφιβολίες σχετικά με το ότι η εξάπλωση και εδραίωση της Ρωσίας στη Μεσόγειο έχει, πάνω απ'όλα, επεκτατικό χαρακτήρα και δε θέτει ως πρωταρχικό στόχο την απελευθέρωση της Ελλάδος από τον οθωμανικό ζυγό ή από οποιαδήποτε άλλη ξένη επιρροή. Περιγράφοντας, για παράδειγμα, την ίδρυση της Ιονίου Πολιτείας ο Μπρονέφσκι κάνει λόγο για «υποταγή» και όχι για «απελευθέρωση».²¹ Οι Ρώσοι περιηγητές ξεκάθαρα καθιστούν κατανοητό το γεγονός, ότι η ενίσχυση της Ρωσίας στη Μεσόγειο, σε σημαντικό βαθμό, εκλαμβάνεται ως συντεταγμένη της αποικιοκρατικής της επέκτασης στο Νότο. Δεν είναι, εξάλλου, τυχαίο ότι αναφορικά στα ελληνικά νησιά, πολύ συχνά γίνεται χρήση του όρου «αποικία», ενώ οι Έλληνες αναφέρονται σχεδόν ως νέοι υπήκοοι της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Ο αξιωματικός του στόλου Ν.Β. Κορόμπκα αναφέρει ότι «η Αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β' (η Μεγάλη Αικατερίνη – Θ.Γ.), αμέσως

²⁰ Κοκόβτσεβ Μ.Γ. Περιγραφή ... Σ. 71-72.

²¹ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 100.

μετά την ενθρόνισή της, επιθυμώντας να έχει τουλάχιστον μία μικρή αποικία στη Μεσόγειο, με την πρόθεση ότι σέβεται την πατρίδα του Οδυσσέα και του Τηλέμαχου, πρότεινε στους Ενετούς σημαντικό ποσό για την εξαγορά του νησιού (της Ιθάκης – Θ.Γ.)²². Ο Μπρονέφσκι, περιγράφοντας την Ιόνιο Πολιτεία, συμπεριλαμβανομένης και της Κέρκυρας, εκφράζεται για αυτήν σα να πρόκειται για ένα τμήμα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας με ειδικό καθεστώς: «Η Κέρκυρα δίκαια θεωρείται πρωτεύουσα των κτήσεών μας στη Μεσόγειο Θάλασσα. Μοιάζει περισσότερο με ρωσική αποικία, παρά με ελληνική πόλη – παντού συναντάς Ρώσους. Οι κάτοικοι συνήθισαν στα έθιμά μας, πολλοί απ' αυτούς έμαθαν και μιλούν τη ρωσική, ενώ τα νεαρά αγόρια τραγουδούσαν ρωσικά τραγούδια».²³

Ο ίδιος με σαφήνεια διατυπώνει τα συμφέροντα της Ρωσίας, που συνεπάγεται η επέκταση της επιρροής της στα νησιά του Ιονίου. Τα συμφέροντα της Ρωσίας κατηγοριοποιούνται σε στρατιωτικο-πολιτικά και εμπορικά. Οι ισχυρές θέσεις του ρωσικού στόλου στη Μεσόγειο επιτρέπουν στην Αυτοκρατορία, αφ' ενός, να εδραιώσει τη στρατιωτική της παρουσία στην περιοχή και το καθεστώς της ναυτικής υπερδύναμης: «Η Ρωσία, που θεωρείται ναυτική δύναμη, διαθέτει μόνο τη Μαύρη Θάλασσα, που προσφέρει πλεύση ολόκληρο το χρόνο. Η Βαλτική Θάλασσα είναι ανοικτή μόνο πέντε μήνες το χρόνο, κατέχοντας δε την Κέρκυρα οι αξιωματικοί του ναυτικού μας και 10.000 ναύτες αποκτούν εμπειρία και γνώσεις σε ξένες θάλασσες».²⁴ Η στρατιωτικο-πολιτική παρουσία και επιρροή, αφ' ετέρου, επιτρέπουν την προώθηση των εμπορικών βλέψεων και συμφερόντων στην περιοχή. Η Μπρονέφσκι τονίζει ότι την περίοδο 1806-1807 ο αριθμός των ρωσικών εμπορικών πλοίων στην περιοχή αυξήθηκε κατά τέσσερις φορές. Πόσο μάλλον, που «στη Μεσόγειο η ρωσική σημαία υπερίσχυε όλων των άλλων».²⁵

Είναι χαρακτηριστικό, εξάλλου, ότι η απελευθέρωση των Ελλήνων και λοιπών λαών από τον οθωμανικό ζυγό ερμηνεύεται από τους Ρώσους περιηγητές ως γεγονός, αναμφίβολα αξιοσέβαστο, αλλά

²² Κορόμπκα Ν.Β. Επιστολές αξιωματικού του στόλου. Μέρος 1. Μόσχα, 1825-1826. Σ. 54. (Korobka N.V. Pisma morskogo ofitsera. Ch. 1. Moskva, 1825-1826).

²³ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 255.

²⁴ Το ίδιο. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1818. Σ. 118.

²⁵ Το ίδιο.

σε καμμία περίπτωση δεν εκλαμβάνεται ως απώτερος στόχος των ρωσικών στρατευμάτων, παρά ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα της εξάπλωσης της Ρωσίας στην περιοχή και της ορισμένης ταύτισης επιδιώξεων: «... Οι Έλληνες, εγκατεστημένοι στο Μοριά, την Αλβανία και το Αρχιπέλαγος, ... ονειρεύονταν την ελευθερία. <...> Η φιλελεύθερη διοίκηση, η καλοσύνη και μεγαλοψυχία του Μονάρχη μας έστρεψε προς εμάς διάφορους λαούς και εμείς, περικυκλωμένοι τότε από εχθρούς (τις λοιπές Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης – Θ.Γ.) θεωρούμε ότι είμαστε (στον ελληνικό χώρο – Θ.Γ.) εξίσου ασφαλείς, όπως και στη Μόσχα», υπογραμμίζει ο Μπρονέφσκι.²⁶

Η ευνοϊκή αντιμετώπιση των Ρώσων από τους Έλληνες και η ταύτιση των επιδιώξεων και συμφερόντων των δύο λαών συχνά δημιουργούν στους Ρώσους παραφρασμένη εντύπωση για τους Έλληνες. Πολλοί Ρώσοι περιηγητές παρανοούν τις διαθέσεις των Ελλήνων και εκτιμούν ότι οι τελευταίοι επιθυμούν την απαλλαγή του τουρκικού ζυγού και την ενσωμάτωσή τους στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Στο σημείο αυτό γίνονται πρόδηλα και τα στεγανά του αυτοκρατορικού τρόπου σκέψης και νοοτροπίας της μοναρχικής Ρωσίας, που δεν προϋποθέτει σύσταση νέων ανεξαρτήτων εθνικών κρατών στα εδάφη, όπου η Ρωσία προτίθεται να εξαπλώσει την επιρροή της. Ο Μπρονέφσκι, το 1807, περιέγραφε τους κατοίκους της Πελοποννήσου ως εξής:

«Είναι τόσο σκληροί (οι κάτοικοι – Θ.Γ.) όσο και φιλελεύθεροι, σέβονται τους μεγαλύτερους, τραγουδούν πολεμικά τραγούδια, δε φοβούνται τους κινδύνους και, πεθαίνοντας, γίνονται αθάνατοι. Αλλά το πιο σημαντικό είναι ότι, όταν ο Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής, ο ευτυχής κατακτητής της Κωνσταντινούπολης, δεν τόλμησε να ριψοκινδυνέψει και να εκστρατεύσει ενάντια σε αυτούς τους γενναίους δημοκράτες, οι οποίοι από τις κορυφές των γκρεμών τους παρακολουθούν τον περίπλου των ρωσικών καραβιών και, ανυπόμονα, αναμένουν την επανεμφάνιση των στρατευμάτων μας, για να μας

²⁶ Το ίδιο. Σ. 117-118.

δεχτούν ως αδερφούς και το ελεύθερο πνεύμα τους να το υποτάξουν στα πέλατα του Ρώσου Μονάρχη.²⁷»

Μερικοί, μάλιστα, περιηγητές εκφράζουν την περιφρόνησή τους απέναντι στη δουλοπρεπή, ως εκτιμούσαν, συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους. Περιγράφοντας και θαυμάζοντας τα επιτεύγματα και τους άθλους των αρχαίων Ελλήνων, ο Κορόμπκα, αναφερόμενος στους κατοίκους της Κέρκυρας, γράφει: «Τους αναζητώ (ήρωες, φιλόσοφους, καλλιτέχνες κ.α. – Θ.Γ.) και δεν βλέπω παρά μόνο *υπάκουους λακέδες*, που ο μοναδικός τρόπος, με τον οποίο μπορούν να επιδείξουν το φιλελεύθερο πνεύμα τους, είναι η δημοκρατική σημαία, που ανεμίζει στα φρούρια και τους πύργους, όπου είναι εγκατεστημένοι οι στρατιώτες μας».²⁸ Η εκτίμηση αυτή του Κορόμπκα διακατέχεται από έντονο υποκειμενισμό του συγγραφέα, που θεωρεί τον εαυτό του εκπρόσωπο και πολίτη μιας Υπερδύναμης της εποχής, η οποία προστατεύει, μεταξύ των άλλων, και την Ιόνιο Πολιτεία. Πιθανώς στις απόψεις του Κορόμπκα να ενυπάρχουν και ψήγματα αποστροφής απέναντι στις φιλελεύθερες και δημοκρατικές ιδέες και, για το λόγο, προσπαθεί με κάθε τρόπο να μειώσει την αγάπη των Ελλήνων για την ελευθερία, σύμβολο της οποίας αποτελεί η δημοκρατική σημαία, και εκλαμβάνει την ευγνωμοσύνη των Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους ως δουλοπρέπεια. Στις εκτιμήσεις του Κορόμπκα εκφράζεται και η αντιπαράθεση, που θα χαρακτηρίσει την πολιτική της Ρωσίας απέναντι στην Ελλάδα τα επόμενα έτη, κυρίως μετά την ανεξαρτησία της Ελλάδος: απορρίπτοντας τις επαναστατικές και δημοκρατικές ιδέες, η μοναρχική Ρωσία θα είναι υποχρεωμένη να στηρίξει επαναστατικές μορφές του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων ενάντια στους Τούρκους.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η κοινή θρησκεία και η ταύτιση επιδιώξεων στον αγώνα ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία απειτελούν σημαντικούς παράγοντες, οι οποίοι φέρνουν κοντά τους Έλληνες και τους Ρώσους την περίοδο πριν την απελευθερωτική επανάσταση του 1821. Στο μέτρο που οι ιδέες του αγώνα ενάντια

²⁷ Το ίδιο. Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη, 1819. Σ. 4-5.

²⁸ Κορόμπκα Ν.Β. Επιστολές ... Σ. 42.

στον οθωμανικό ζυγό ωριμάζουν και διεισδύουν στα ευρύτερα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού, η Ρωσία όλο και περισσότερο αντιμετωπίζεται ως σύμμαχος των Ελλήνων στον ιερό τους αυτό σκοπό και ως προστάτης των καταπιεσμένων ομόδοξων. Ταυτόχρονα, σκόπιμο είναι να επισημανθεί ότι στη συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους υπάρχει και πραγματισμός, γεγονός που ανάγεται σε στοιχεία του εθνικού χαρακτήρα και πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία οι Έλληνες ήταν αναγκασμένοι να υιοθετήσουν και εφαρμόσουν κατά τη μακρόχρονη τουρκική κατοχή και τα οποία, σε σημαντικό βαθμό, τους βοήθησαν να αποφύγουν την αλλοτρίωση στις δυσμενείς συνθήκες του μουσουλμανικού ζυγού.

*§2 ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΖΥΓΟΥ*

Ο τουρκικός ζυγός αναμφίβολα επηρεάζει ιδιαίτερα τη διαμόρφωση αρκετών ιδιαιτεροτήτων και χαρακτηριστικών του καθημερινού βίου, του χαρακτήρα και της νοοτροπίας του ελληνικού πληθυσμού. Όπως είναι φυσικό, τα κύρια χαρακτηριστικά του τρόπου ζωής και της συμπεριφοράς των Ελλήνων δεν μπορούσαν να μείνουν अपαρατήρητα από τους Ρώσους περιηγητές.

Οι τρόποι και μορφές προσαρμογής των Ελλήνων στις δυσμενείς συνθήκες του τουρκικού περίγυρου, σε μεγάλο βαθμό, εξαρτώνταν από το χαρακτήρα των επαφών και σχέσεων με τους Τούρκους. Οι μαρτυρίες των Ρώσων περιηγητών μας επιτρέπουν να προσδιορίσουμε μερικά υποδείγματα συμπεριφοράς, τα οποία, σε σημαντικό βαθμό, αντικατοπτρίζουν τις ιδιαιτερότητες προσαρμογής των Ελλήνων στις συνθήκες του οθωμανικού ζυγού. Όταν οι επαφές με τους Τούρκους περιορίζονται στην παρουσία του τοπικού επιτηρητή, οι Έλληνες κατορθώνουν να διατηρήσουν αρκετά στοιχεία του τρόπου ζωής τους, εξαγοράζοντας την «πολυτέλεια» αυτή από τους Τούρκους διοικητές. Ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελεί το Άγιο Όρος. Ο Ρώσος αξιωματούχος Ντμίτρι Ντασκόφ, που επισκέφθηκε το Άγιο Όρος το 1820, καταγράφει τα κατωτέρω: «Η εξουσία του Αγά ... είναι ασήμαντη. Γνωρίζει ότι δεν είναι δύσκολο για τους μοναχούς να τον αντικαταστήσουν σε περίπτωση της παραμικρής δυσαρέσκειας και, για το λόγο αυτό, ζει ήσυχα ... ενώ τον συντηρούν οι μοναχοί. Οι ιερομόναχοι δεν του επιτρέπουν να συντηρεί χαρέμι, δεδομένου ότι καμμία γυναίκα δεν μπορεί να διαβεί το κατώφλι αυτού του παραδείσου της αγνότητας». Πέραν αυτού, επειδή στο Άγιο Όρος απαγορεύονται ακόμη και τα θηλυκά ζώα, οι μοναχοί απαγόρευαν στον Αγά να διατηρεί αγελάδα.²⁹ Είναι αυτονόητο, βέβαια, ότι στο παράδειγμα του Αγίου Όρους γίνεται αναφορά σε έναν θεσμό, που ουσιαστικά λειτουργεί υπό την μορφή κράτους εν κράτει, συνεπώς οι σχέσεις των ελληνικών κοινοτήτων με την τουρκική

²⁹ Ντάσκωφ Ν.Β. Το όρος Άθως: Απόσπασμα από την περιήγηση ανά την Ελλάδα το 1820. Αγία Πετρούπολη, 1824. Σ. 11.
(Dashkov D.V. Afonskaya gora: Otrivok iz puteshestviya po Gretsii v 1820 godu. Spb., 1824).

διοίκηση δεν μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι διαμορφώνονται κατά το πρότυπο του Αγίου Όρους. Σε αρκετές, όμως, ελληνικές κοινότητες, απομεμακρυσμένες από τα σημεία συγκέντρωσης των οθωμανικών στρατευμάτων, οι Τούρκοι διοικητές αποφεύγουν να επεμβαίνουν στον καθημερινό βίο των Ελλήνων, ενώ ελέγχουν μόνο την τακτική καταβολή των φόρων. «Σε όλα τα νησιά του Αρχιπελάγους, όπου δεν διαμένουν Τούρκοι, οι κάτοικοι διοικούνται από μόνοι τους και, καταβάλλοντας τα ετήσια τέλη, καθ'όλα λογικά, χαίρουν κάθε δυνατής ελευθερίας, ακόμη και τέτοιας, που, τολμώ να εκφράσω, υπό όποια άλλη φιλελεύθερη διοίκηση θεωρείται αδιανόητη», – περιγράφει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των Ελλήνων του Αρχιπελάγους ο Μπρονέφσκι.³⁰ Με την έναρξη του απελευθερωτικού Επαναστάσεως του 1821 οι ελληνικές αυτές κοινότητες, στις οποίες επιβιώνει καθαρά ελληνικός πληθυσμός και στις οποίες η εξουσία των οθωμανικών αρχών είναι περισσότερο τυπική, θα αποτελέσουν τα κέντρα του αγώνα εναντίον του τουρκικού ζυγού. Ο Μπρόννικωφ, που βρίσκεται στο επίκεντρο των συρράξεων, περιγράφει ως εξής τα γεγονότα: «Σε όλα τα νησιά της Τουρκίας, όπως και στην ενδοχώρα, ξέσπασε τέτοια αγανάκτηση και τέτοια αιματοχυσία, που σε άλλες περιοχές οι Τούρκοι έσφαζαν ανελέητα τους Έλληνες, ενώ σε άλλες οι Έλληνες τους Τούρκους. Όπου είναι περισσότεροι οι Τούρκοι, εκεί είναι ισχυρή και η εξουσία τους, ενώ όπου εδραιώνονταν οι Έλληνες, εκεί εξοντώνονταν οι Τούρκοι».³¹

Σε περιπτώσεις δε πλέον στενών επαφών και ζυμώσεων με τους Τούρκους, οι Έλληνες αναγκάζονται να γίνονται δέκτες των τουρκικών εθίμων και, σε ορισμένο βαθμό, να υιοθετούν, εξωτερικά τουλάχιστον, κάποια χαρακτηριστικά του τουρκικού πολιτισμού και κουλτούρας. Κάτι τέτοιο εκδηλώνεται, μεταξύ άλλων, και στο ρουχισμό και τον τρόπο συμπεριφοράς των Ελλήνων. Ο Κοκόβτσεφ, για παράδειγμα, γράφει ότι οι Έλληνες «...παρόμοια με τους Τούρκους κρατούν τις γυναίκες τους σε απομόνωση», γεγονός που

³⁰ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 10.

³¹ Μπρόννικωφ Κ.Ι. Ταξίδι ... Σ. 235-236.

επιτρέπει να γίνεται λόγος για ορισμένη τουρκική επιρροή στον βίο των Ελλήνων.³²

Αλληλέγγυος με τον Κοκόβτσεφ είναι και ο Μπρονέφσκι, ο οποίος καταγράφει τις εντυπώσεις του από την Τένεδο: «Οι ντόπιοι Έλληνες, ακριβώς επειδή για μεγάλο χρονικό διάστημα ζουν μαζί με τους Τούρκους, υιοθέτησαν την τουρκική συνήθεια να φορούν φέσι, αλλά και να σκέπτονται όμοια με τους Τούρκους».³³ Ο ίδιος, όμως, σημειώνει ότι, ενθαρρυνόμενοι από τη ρωσική παρουσία, οι Έλληνες γρήγορα αποτίναζαν παρόμοιες συνήθειες, γεγονός που υποδηλώνει ότι η τουρκική επιρροή, σε σημαντικό βαθμό, περιοριζόταν σε καθαρά εξωτερικές μορφές του τρόπου ζωής τους, ενώ, σε γενικές γραμμές, ο ελληνικός πληθυσμός κατάφερε να διατηρήσει την εθνική του ταυτότητα. Πόσο μάλλον που καθ'όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας ο τρόπος που οι Έλληνες διακρίνονται απέναντι στους Τούρκους, αλλά και διατηρούν και προστατεύουν την πίστη τους, παραμένει αμετάβλητος. Ο ως άνω Πλεσέεφ καταγράφει την έκπληξή του, όταν, κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Εγγύς Ανατολή, τον πλησίασε «ντυμένη με τουρκική ενδυμασία» μία γυναίκα, γόνος πλούσιας οικογένειας, και, συζητώντας, εξέφρασε τον ενθουσιασμό της για τις επιτυχίες του ρωσικού ναυτικού στη Μεσόγειο. Παρά την έκπληξή του, απεφάνθη ότι η γυναίκα αυτή, αν και γνώριζε την τουρκική γλώσσα άριστα και ήταν ντυμένη με τουρκική ενδυμασία, ήταν Ελληνίδα και μισούσε τους Τούρκους. «Ας δώσει ο Θεός (στο ρωσικό ναυτικό – Θ.Γ.) να συνεχίσει με επιτυχία τις κατακτήσεις του, να απελευθερώσει από την αιχμαλωσία τους ομόδοξους και τους αδερφούς μας, τους οποίους οι Τούρκοι καταπιέζουν χειρότερα και από ζωντανά», με τον τρόπο αυτό η Ελληνίδα αντιδρά στα νέα για τη νίκη του ρωσικού ναυτικού.³⁴ Το τελευταίο παράδειγμα υποδηλώνει ότι η ορθόδοξη θρησκεία, καθώς και το μίσος απέναντι στους Τούρκους, αποτελούν εκείνους τους συνδετικούς κρίκους ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό, παρά το γεγονός ότι η ανάγκη προσαρμογής στις συνθήκες του τουρκικού ζυγού, πράγμα που συνεπάγεται την υιοθέτηση από κάθε κοινότητα του ατομικού της

³² Κοκόβτσεφ Μ.Γ. Περιγραφή ... Σ. 71.

³³ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 25.

³⁴ Πλεσέεβ Σ.Ι. Καθημερινές σημειώσεις ... Σ. 75.

μοντέλου προσαρμογής, διαιώνιζε τη σδιαφοροποίηση των Ελλήνων μεταξύ τους.

Σημαντικό, εξάλλου, παράγοντα της κοινωνικής προσαρμογής των Ελλήνων αποτελεί η επιδίωξη τμήματος του ελληνικού πληθυσμού να καταλάβει κάποια θέση στην τουρκική διοίκηση. Κάτι τέτοιο καθίσταται εφικτό σε περίπτωση απασχόλησης στο γραφειοκρατικό μηχανισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επισκεπτόμενος την Ελλάδα την περίοδο 1806-1807 ο Ρώσος αρχιτέκτονας και ζωγράφος Νικολάι Αλφέρωφ υπογραμμίζει, ότι «οι πλούσιοι Έλληνες είναι μορφωμένοι, πολυμήχανοι, πονηροί. Μαθαίνουν ξένες γλώσσες και με όλες τους τις δυνάμεις επιδιώκουν να καταλάβουν αξιώματα ιατρών ή μεταφραστών στους οίκους της τουρκικής αριστοκρατίας. Οι εκπρόσωποι των παλαιών και φημισμένων (ελληνικών - Θ.Γ.) οικογενειών με μεγάλο ζήλο προσδοκούν να καταλάβουν αξιώματα κρατικών αξιωματούχων της Πύλης ή τον επικίνδυνο τίτλο των ηγεμόνων της Βλαχίας και της Μολδαβίας».³⁵ Καταλαμβάνοντας αξιώματα με επιρροή στη διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τμήμα του ελληνικού πληθυσμού υιοθετεί το ρόλο ακόμη και του πράκτορα της Πύλης, αλλά και του συνεργού στην καταπίεση του ελληνικού ορθόδοξου πληθυσμού.

Υπήρχε και ένας άλλος τρόπος, με τη βοήθεια του οποίου ο ελληνικός πληθυσμός μπορεί να εξασφαλίσει ορισμένη επιρροή στην τουρκική διοίκηση και, συγκεκριμένα, τα χαρέμια των σουλτάνων και των θρησκευτικών ηγετών των Τούρκων. Ο Μπρονέφσκι αναφέρει, ότι αρκετοί γονείς από τη Χίο διαπαιδαγωγούσαν τις κόρες τους και τις προετοίμαζαν για αυτόν τον προορισμό. Ο ίδιος τονίζει, ότι αρκετές οικογένειες, όχι απαραίτητα χαμηλού εισοδήματος, επιδίωκαν να δώσουν καλή αγωγή στις κόρες τους, ούτως ώστε, στο εγγύς μέλλον, έναντι αξιόλογου χρηματικού ποσού, να τις πουλήσουν στα χαρέμια των τούρκων διοικητικών ή θρησκευτικών ηγετών, όπου αυτές θεωρούνταν «το καλύτερο στολίδι». «Η πλεονεξία των γονέων είναι, φυσικά, ασυγχώρητη, η επιθυμία τους, όμως, στις συνθήκες καταπίεσης και υποδούλωσης, να συνδυάζουν

³⁵ Αλφέρωφ Ν.Φ. Δύο επιστολές Ρώσου περιηγητή. Αγγελιαφόρος της Ευρώπης (=περιοδικό). Μόσχα, 1808. Νο 11. Σ. 191.
(Alferof N.F. Dva pisma russkogo puteshestvennika. Vestnik Evropi. Moskva, 1808. No 11).

στο πρόσωπο του γαμπρού τους και έναν ισχυρό προστάτη, σε ορισμένο βαθμό τους συγχωρεί», εκτιμά ο Μπρονέφσκι.³⁶

Το κυριότερο, όμως, μέσο, με τη βοήθεια του οποίου οι Έλληνες δύνανται να αντιμετωπίσουν την καταπίεση των Τούρκων, παραμένουν τα χρήματα. Για το λόγο αυτό προσπαθούν να αποκτήσουν κάποια περιουσία, η οποία αποτελεί εγγύηση και ασφαλιστική δικλείδα μίας κάποιας σχετικής ανεξαρτησίας και ελευθερίας, στις συνθήκες, πάντα, της οθωμανικής κατοχής και διοίκησης. Ανωτέρω αναφέρονται παραδείγματα, τα οποία πιστοποιούν ότι υπό τον όρο καταβολής ορισμένου ποσού, όχι πάντα προκαθορισμένου, οι Τούρκοι επιτηρητές επέτρεπαν στους Έλληνες να διεξάγουν τις θρησκευτικές τους τελετές. Έναντι καταβολής ορισμένου χρηματικού ποσού επιτρεπόταν και η εκτέλεση αγροτικών δραστηριοτήτων. Τα χρήματα, εξάλλου, είναι σε θέση να λειτουργούν για τον ελληνικό πληθυσμό ως προϋπόθεση στην προσπάθεια επίλυσης προβλημάτων, που δημιουργεί η ανεξέλεγκτη αυθαιρεσία των τουρκικών αρχών.

Τους Ρώσους περιηγητές, βέβαια, εκπλήσσει η ευρηματικότητα των Ελλήνων, η οποία, αρκετά συχνά, αγγίζει τα όρια της πλεονεξίας και του πάθους για κέρδος με οποιαδήποτε αντίτιμο. Τους περιηγητές, για παράδειγμα, παραξενεύει το γεγονός ότι οι Έλληνες, ώντες σύμμαχοι των Ρώσων στον αγώνα ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν αφήνουν ανεκμετάλλευτη την ευκαιρία να αποκομίσουν κέρδος εις βάρος των Ρώσων, ή το γεγονός ότι κερδίζουν χρήματα πουλώντας τις κόρες τους στα χαρέμια. Ταυτόχρονα, οι διηγήσεις όλων των Ρώσων περιηγητών ταυτίζονται και συμπίπτουν στο ότι, για χάρη του κέρδους, οι Έλληνες είναι σε θέση να περιφροнуюν οποιουσδήποτε ηθικούς νόμους, ενώ δεν αντιμετωπίζουν τύψεις συνειδήσεως όταν πρόκειται να προβούν σε τέχνασμα ή απάτη.

«Σε όλους τους Έλληνες αστράφτει αυτή η οξυδέρκεια, η οποία δόξασε τους Πλάτωνα και τους Δημοσθένηδες, με τη μόνη διαφορά ότι τη χρησιμοποιούν για ξεγέλασμα, πανουργία και υποκρισία, – γράφει ο Κοκόβτσεβ για τους Έλληνες του Αρχιπελάγους. – Η

³⁶ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 82-83.

φιλαργυρία κυριαρχεί στις καρδιές τους ... οι Έλληνες παντού προσφεύγουν σε απάτη. Σε περίπτωση που οσμισθούν ευκαιρία για να αποκομίσουν κέρδος, είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν στο βωμό του στίλβοντος μετάλλου ακόμη και τους καλύτερους φίλους και συγγενείς».³⁷

Σκόπιμο, όμως, είναι να υπογραμμισθεί το γεγονός, ότι οι Ρώσοι περιηγητές, εθισμένοι σε άλλες συνθήκες ζωής και σκεπτόμενοι με άλλα πρότυπα, με δυσκολία θα είχαν τη δυνατότητα από μία πρώτη και, συνήθως, επιφανειακή επαφή με τον ελληνικό πληθυσμό, να συνειδητοποιήσουν ότι τις περισσότερες φορές οι Έλληνες δεν είχαν άλλη, ούτε και καλύτερη, επιλογή. Πολλές αρνητικές πλευρές του ελληνικού χαρακτήρα δεν αποτελούν τίποτε άλλο παρά άμυνα στις δυσμενείς συνθήκες του οθωμανικού ζυγού. Τι θα μπορούσε να είχε συμβεί στους γονείς ή και σε ολόκληρο το χωριό, σε περίπτωση που δεν έδιναν στο χαρέμι την κοπέλα, την οποία επέλεξε ο ίδιος ο Σουλτάνος, ή τι θα μπορούσε να είχε συμβεί σε περίπτωση που οι Έλληνες δε διέθεταν το απαραίτητο προς καταβολή στους Τούρκους τοποτηρητές ποσό. Πόσο μάλλον που ο όρος «απάτη» δεν καθίσταται τόσο ποταπός, όταν γίνεται λόγος για την αντιμετώπιση των Ελλήνων από τους Τούρκους δυνάστες τους. Για το λόγο αυτό αρκετές αρχές, οι οποίοι για τους Ρώσους περιηγητές είναι απόλυτες, για τους Έλληνες παραμένουν συμβατικές. Τα χρήματα για τους Έλληνες δεν αποτελούν πάντα αυτοσκοπό, παρά μέσο για την επίτευξη των στόχων τους, αλλά και την επιβίωση τους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της υποκειμενικής αντιμετώπισης της ελληνικής πραγματικότητας από τους Ρώσους περιηγητές αποτελεί η διήγηση σχετικά με το ότι οι Έλληνες αποκομίζουν χρήματα ενοικιάζοντας στους ενορίτες, έναντι χρηματικού ποσού, την εκκλησία, την οποία οι ίδιοι, ιδίοις εξόδοις, έχουν αναγείρει. Για τον αξιωματικό του ναυτικού Κορόμπκα τέτοια αλλοίωση των θεμελίων της χριστιανικής θρησκείας και των αρχών της, όταν η εκκλησία μεταβάλλεται σε αντικείμενο επιχειρηματικής

³⁷ Κοκόβτσεφ Μ.Γ. Περιγραφή ... Σ. 70-71.

δραστηριότητας, θεωρείται απαράδεκτο και ανεπίτρεπτο: «Παντού οι συνήθειες και τα έθιμά τους, τα οποία δεν πρέπει να αποτελούν αντικείμενο κριτικής ... Με λίγα λόγια, σε όλη την Ελλάδα, όπως και στην αρχαιότητα, οι εκκλησίες ενοικιάζονται, ενώ οι κατασκευαστές τους χαίρουν εσόδων από την ενοικίαση αυτή χωρίς την παραμικρή τύψη συνειδήσεως».³⁸ Αλλά και ο προσκυνητής Βεσνιακώφ παρατηρεί την ίδια πρακτική ενοικίασης των εκκλησιών, ενώ την αποδίδει στην καταπίεση των Τούρκων δυναστών, οι οποίοι επιβάλλουν αβάσταχτους φόρους, με αντίτιμο το δικαίωμα της άσκησης της πίστης. Αν και ο ίδιος δεν αποκλείει το ενδεχόμενο οι Έλληνες, με το πάθος τους για κέρδος, να ξεπέρασαν τα επιτρεπτά όρια: «Η απεριόριστη οθωμανική εξουσία με την πλεονεξία της κατάντησε τα μοναστήρια να εξαγοράζονται και όλα τα αξιώματα του κλήρου να βασίζονται στα χρήματα».³⁹

Άλλο ένα τεκμήριο, σχετικά με το ότι τα χρήματα έχουν συμβατική αξία για τους Έλληνες, αποτελεί η αδιαφορία τους για την πολυτέλεια, γεγονός το οποίο αναφέρουν όλοι οι περιηγητές. «Οι Έλληνες δεν επενδύουν στα σπίτια τους, ενώ η μεγαλύτερή τους πολυτέλεια περιορίζεται στα χαλιά», – γράφει ο Σβινίν.⁴⁰ Βέβαια, στην τάση των Ελλήνων να διατηρούν χαλιά στα σπίτια τους διακρίνουμε, εν μέρει τουλάχιστον, ανατολίτικες επιδρλασεις, αλλά και ορισμένη προσαρμογή των Ελλήνων στον τουρκικό τρόπο ζωής. Ακόμη και σε περίπτωση που οι Έλληνες καταφέρνουν να πλουτίσουν και να συσσωρεύσουν κάποιο κεφάλαιο, δεν τους χαρακτηρίζει η τάση να επενδύουν τα χρήματά τους σε αντικείμενα πολυτελείας, γεγονός που, σε σημαντικό βαθμό, αποδίδεται στις συνθήκες καταπίεσης και στην οθωμανική αυθαιρεσία. Πόσο μάλλον που για τους Έλληνες δεν είναι πάντα σκόπιμο να επιδεικνύουν τα πλούτη τους, προκαλώντας με τον τρόπο αυτό, τη στιγμή που αυτά θα μπορούσαν οποιαδήποτε στιγμή να κατασχεθούν από την τουρκική διοίκηση. «Οι ευκατάστατοι άνθρωποι, για να αποφύγουν την καταπίεση των πλεονεκτών Τούρκων δημοσίων υπαλλήλων, αλλά και των ομόδοξων τους, παρά τη θέλησή τους ζουν λιτά και προσπαθούν

³⁸ Κορόμπκα Ν.Β. Επιστολές ... Σ. 50.

³⁹ Βεσνιακώφ Ι.Ι. Ταξιδιωτικές σημειώσεις ... Σ. 51.

⁴⁰ Σβινίν Π.Π. Απομνημονεύματα ... Σ. 259.

να κρύβουν τα πλούτη τους», - γράφει ο Μπρονέφσκι.⁴¹ Ο ίδιος υπογραμμίζει ότι αυτή η συνήθεια των Ελλήνων να μην επιδεικνύουν τα πλούτη τους, η οποία έχει σμιλευθεί και αυτοματοποιηθεί επί σειρά αιώνων, εφαρμόζεται ακόμη και σε περιπτώσεις που δεν διαφαίνεται κίνδυνος τουρκικής αυθαιρεσίας και καταπίεσης. Για παράδειγμα, οι Έλληνες της Ιονίου Πολιτείας, την περίοδο που βρίσκονταν υπό ρωσική προστασία και οι οποίοι αποκόμισαν μεγάλα χρηματικά οφέλη από το εμπόριο και την εξυπηρέτηση των ρωσικών στρατευμάτων, «είτε λόγω συνήθειας είτε λόγω τάσης για υποκρισία, εξωτερικά φαίνονται πένητες».⁴²

Η αναγκαιότητα προσαρμογής στις συνθήκες του οθωμανικού ζυγού επιβάλλει και προσδιορίζει ορισμένες ιδιαιτερότητες στις ασχολίες του ελληνικού πληθυσμού. Σε αντίθεση με πολλές άλλες χώρες, η γεωργία για τους Έλληνες, αν και αποτελεί σημαντική ασχολία, δεν είναι το κυρίαρχο μέσο πλουτισμού. Και είναι φυσικό, όταν οποιαδήποτε στιγμή η σοδειά μπορεί να καταστραφεί από την επιδρομή των τουρκικών στρατευμάτων, ή και από την αυθαιρεσία εκείνων των ελληνικών στρωμάτων, που υπηρετούσαν την Οθωμανική Πύλη. Το ίδιο αφορά και την παραγωγή, στην οποία δεν υπήρχε νόημα να επενδύει κανείς. Ο Κορόμπκα περιγράφει την Ελλάδα ως εξής, συγκρίνοντάς την, μάλιστα, με την Αγγλία, την οποία επίσης επισκέφθηκε: «Η Αγγλία και η Ελλάδα, όσον αφορά την παιδεία, τον πλούτο και την κοινωνική τάξη, είναι εκ διαμέτρου αντίθετες. Στην πρώτη, χώρα με βαρύ κλίμα, αιώνια ομίχλη και μη καρποφόρα γη, έχουν επιτευχθεί τα πάντα, όσον αφορά τη βιομηχανία, τις τέχνες και τον εργασιακό ζήλο. Η δεύτερη, γη καρποφόρα, έχει εγκαταληφθεί, σε όλους τους τομείς, σε άγρια, πρωτόγονη κατάσταση».⁴³

Ο Μπρονέφσκι αναφέρει ότι μόνο ο ελληνικός πληθυσμός της Μικράς Ασίας ασχολείται με τη γεωργία, τη στιγμή που οι κάτοικοι της ενδοχώρας και των νησιών, κυρίως λόγω της πολιτικής αστάθειας και καταπίεσης «δεν επιδίδονται ιδιαίτερα στη

⁴¹ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 142.

⁴² Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 97.

⁴³ Κορόμπκα Ν.Β. Επιστολές ... Σ. 50.

γεωργία».⁴⁴ Δεν αποκλείεται ότι στη Μικρά Ασία να παρατηρείται μεγαλύτερη τήρηση της τάξης και λιγότερη αυθαιρεσία των δημοσίων υπαλλήλων της Αυτοκρατορίας, λόγω του ότι η εν λόγω περιοχή είναι κοντινότερη στο διοικητικό κέντρο της Πύλης, γεγονός που δεν καθιστά για τον ελληνικό πληθυσμό τόσο άσκοπη την ασχολία με τη γεωργία. Τσως, ακόμη, οι κάτοικοι της Μικράς Ασίας να μην έχουν επιλογή, τη στιγμή που για τους κατοίκους των νησιών του Αρχιπελάγους, η ευνοϊκή γεωγραφική τους θέση πλησίον των κόμβων του εμπορίου της Μεσογείου, τους προσφέρει τη δυνατότητα απασχόλησης και επιτήδευσης σε πλέον προσοδοφόρους τομείς.

Ο συνδυασμός των ιδιοιτεροτήτων του ελληνικού βίου στις συνθήκες του οθωμανικού ζυγού, της γεωγραφικής θέσης των ελληνικών νησιών, αλλά και του επιχειρηματικού πνεύματος των Ελλήνων δημιουργεί εκείνες τις προϋποθέσεις, οι οποίες συντείνουν στη διαμόρφωση εκείνου του στρώματος των Ελλήνων, που εκπροσωπείτο, κυρίως, από εμπόρους-καπιταλιστές. Το εμπόριο επιτρέπει στα ελληνικά κεφάλαια να βρίσκονται σε διαρκή κίνηση και, σε μεγάλο βαθμό, τα καθιστά απρόσιτα στην τουρκική αυθαιρεσία. Οι Έλληνες κατελαμβάνουν εξέχουσα θέση στην εμπορική δραστηριότητα στη λεκάνη της Μεσογείου και στη Μαύρη Θάλασσα. «Το εμπόριο των απέραντων εκτάσεων της Τουρκικής Αυτοκρατορίας είναι συγκεντρωμένο στα χέρια των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και του Αρχιπελάγους», - αναφέρει ο Μπρονέφσκι.⁴⁵

Οι Ρώσοι περιηγητές τονίζουν, επίσης, ότι οι Έλληνες παραμένουν αξιοθαύμαστοι ναυτικοί, αλλά και ναυπηγοί. Το εμπόριο επιτρέπει σε πολλούς Έλληνες να συγκεντρώσουν αξιόλογο κεφάλαιο και να δημιουργήσουν αρκετά σημαντική ναυτική δύναμη, γεγονός που θα παίξει καθοριστικό ρόλο κατά τη διάρκεια της Απελευθερωτικής Επανάστασης. Στα πλαίσια, εξάλλου, των εμπορικών τους συναλλαγών, οι Έλληνες διευρύνουν τις επαφές τους με τη Δυτική Ευρώπη, αλλά και το γνωστικό τους πεδίο. Περιγράφοντας το ελληνικό Αρχιπέλαγος, ο Κοκόβτσεβ υπογραμμίζει ότι οι κάτοικοι εκείνων ακριβώς των νησιών, που αναπτύσσουν μεγαλύτερη δραστηριότητα εμπορευόμενοι με το εξωτερικό, αποτελούν και τους

⁴⁴ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 143.

⁴⁵ Στο ίδιο.

πλέον πεφωτισμένους και γνωσμομαθείς: «Οι νησιώτες, που είναι περισσότερο διαβασμένοι, χρωστούν την πολυμάθειά τους στις επαφές τους με τους Ευρωπαίους, με τους οποίους επικοινωνούν λόγω της εμπορικής τους δραστηριότητας».⁴⁶ Ο ίδιος ξεχωρίζει τις νήσους Τήνο, Σύρο, Μύκονο, Νάξο και Πάτμο για το υψηλό πνευματικό επίπεδο των κατοίκων τους, μεταξύ των άλλων χάρη και στο γεγονός ότι τα νησιά αυτά «έχαιραν ευνοϊκής αντιμετώπισης υπό την προστασία της Μεγάλης Αικατερίνης κατά την περίοδο 1771-1773».⁴⁷

Για τους Έλληνες η ασχολία με το εμπόριο δεν αποτελεί προνόμιο μιας ολιγάριθμης κατηγορίας πλούσιων αστών. Τουναντίον, οποιοσδήποτε απλός Έλληνας είναι σε θέση να δοκιμάσει τις δυνάμεις του, αλλά και την τύχη του, σε αυτό το ελκυστικό, αλλά όχι ακίνδυνο, τομέα δραστηριότητας, αρκεί να συγκεντρώσει κάποιο κεφάλαιο, επαρκές για την κατασκευή πλοιαρίου και, συνεπώς, την έναρξη εμπορίας και άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας. Ο Μπρονέφσκι περιγράφει ως εξής τους κατοίκους της Ύδρας, οι οποίοι φημίζονταν για το δραστήριο εμπορικό τους δαιμόνιο:

«Στους κανόνες εμπορίας των Υδραίων εκπλήσσει το γεγονός ότι ο οποιοσδήποτε ναύτης, ακόμη και ο νεαρότερος παις, εργάζεται άνευ αργομισθίου, αλλά συμμετέχει στο μερίδιο του φορτίου. Μερικές φορές οι ναύτες συγκεντρώνουν από κοινού το απαραίτητο χρηματικό ποσό, αποκτούν πλοίο, εκλέγουν τον καπετάνιο τους και, με κοινό κεφάλαιο, αγοράζουν φορτίο. Κατ'αυτόν τον τρόπο, διαθέτοντας μερίδιο ιδιοκτησίας και στο πλοίο και στο φορτίο και ώντες, στην πλειοψηφία τους, συγγενείς, οι ναύτες συμμετέχουν από κοινού και στα κέρδη και στις ζημιές και, για το λόγο αυτό, διάκινται στην εργασία τους με μεγάλο ζήλο.»⁴⁸

Αναμφίβολα, η από κοινού διεξαγωγή επιχειρηματικής δραστηριότητας και η συμμετοχή στις εμπορικές συναλλαγές

⁴⁶ Κοκόβτσεφ Μ.Γ. Περιγραφή ... Σ. 70.

⁴⁷ Στο ίδιο. Σ. 69.

⁴⁸ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 143.

συνδράμει στη διαμόρφωση κοινοτικής δομής της ελληνικής κοινωνίας, η οποία δε βασίζονται απαραίτητα σε συγγενειακούς δεσμούς, αλλά σε αμοιβαία οικονομικά συμφέροντα. Καθοριστικό, εξάλλου, παράγοντα-καταλύτη στην επιχειρηματική δραστηριότητα των Ελλήνων διαδραματίζει και η κοινωνική κινητικότητα της ελληνικής κοινωνίας. Ξεκινώντας από απλός ναύτης άνευ μισθώματος, ο δυνητικός Έλληνας επιχειρηματίας δύναται να αποβεί σε ευκατάστατο έμπορο. Μία τέτοια κοινωνική κινητικότητα αναπόφευκτα ενισχύει και ένα άλλο στοιχείο του χαρακτήρα των Ελλήνων, το δημοκρατισμό τους, γεγονός που επισημαίνουν οι περισσότεροι περιηγητές. Πόσο μάλλον που στις συνθήκες του οθωμανικού ζυγού η ύπαρξη διαυγώς δομημένων κατηγοριών με σταθερό κοινωνικό καθεστώς, το οποίο και καθορίζει τη θέση του εκάστοτε ατόμου στην κοινωνία, θα μπορούσε να φέρει καθαρά τυπικό, αλλά σε καμμία περίπτωση ουσιαστικό, χαρακτήρα. Παρά τη διαφοροποίηση ως προς την οικονομική τους επιφάνεια, η καταπίεση καθιστά τους Έλληνες, ουσιαστικά, ισότιμους και ομοιόβαθμους. Στον ίδιο βαθμό θα μπορούσε να υποστεί καταπίεση ο οποιασδήποτε περισσότερο ή λιγότερο ευκατάστατος Έλληνας, ο κληρικός και ο απλός αγρότης, ο έμπορος ή ο οποιοσδήποτε κοινός θνητός. Άξιο λόγου παραμένει, επίσης, το γεγονός ότι ο δημοκρατισμός των Ελλήνων χαρακτηρίζει ακόμη και την ελληνική εκκλησία. «Τον Αρχιερέα, αλλά ακόμη και τον ίδιο τον Πατριάρχη, είναι αδύνατο να τον ξεχωρίσεις από τον απλό μοναχό, όταν βέβαια δεν φορούν την ιερατική τους στολή. Τα σημάδια διαφοροποίησης είναι απαγορευμένα», – αναφέρει ο Βεσνιακώφ.⁴⁹ Από την άλλη, εκείνα τα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού, που συνεργάζονται με την τουρκική διοίκηση, δεν μπορούν να χαίρουν της εκτίμησης και του σεβασμού των συμπατριωτών τους. Για το λόγο αυτό σε πρωτεργάτες και ηγέτες του έθνους αναδεικνύονται, σταδιακά, εκείνα τα άτομα, τα οποία ξεχωρίζουν για το ταλέντο τους, τη χαρισματική τους προσωπικότητα και τις αξιοζήλευτες πράξεις τους. Ανακεφαλαιώνοντας τις εντυπώσεις του από την περιήγησή του ανά

⁴⁹ Βεσνιακώφ Ι.Ι. Ταξιδιωτικές σημειώσεις ... Σ. 51.

διάφορες περιοχές της Ελλάδος ο Μπρονέφσκι εκφράζεται ως εξής για τους Έλληνες:

«Δεν εκδηλώνουν (οι Έλληνες – Θ.Γ.) καμμία ευαισθησία στα πλεονεκτήματα των αξιωμάτων. Αν και κατά τη συνάντησή τους με ξένο αναφέρουν τους τίτλους των αρχαίων οικογενειακών τους ονομάτων, οι Παλαιολόγοι, Κομνηνοί και Λασκαρήδες, πρώτοι άρχοντες του χωριού, προεστοί και δημογέροντες, δε χαίρουν κανενός αριστοκρατικού προνομίου και δικαιώματος, παρά μόνο σεβασμού, που αποπνέει η προσωπική τους αξιοπρέπεια. Τον τελευταίο εργάτη αντιμετωπίζουν ως ισότιμο και όμοια με αυτόν εργάζονται σκληρά στα χωράφια τους, ή στα μικρομάγαζά τους, όπου και διαθέτουν μικροπράγματα. Η όλη διαφορά έγκειται στο ότι ο πλούσιος Έλληνας έχει τη δυνατότητα να απασχολεί προσωπικό, ώστε να μη σηκώνει ο ίδιος όλο το βάρος της δουλειάς, αν και ποτέ δε θεωρεί ντροπή να εργάζεται για τον εαυτό του...⁵⁰»

Αυτά τα άτομα θα αποβούν και οι ηγέτες του έθνους στην Απελευθερωτική Επανάσταση του 1821 ενάντια στους Τούρκους, αλλά και στον κοινωνικό αγώνα των Ελλήνων εναντίον εκείνων των στρωμάτων του ελληνικού πληθυσμού, που συνεργάστηκαν με την οθωμανική διοίκηση. Ο δημοκρατισμός των Ελλήνων και οι ιδιαιτερότητες της εθνικής τους ταυτότητας, που κατάφεραν να διατηρήσουν επί σειρά αιώνων τουρκικής κατοχής, θα αποτελέσουν εκείνα τα συνεκτικά σημεία, τα οποία και θα επιτρέψουν τη διαμόρφωση του ελληνικού έθνους. Οι δε παραδοσιακές σχέσεις με τη Ρωσία, αλλά και η ταύτιση των συμφερόντων ως προς την αποδυνάμωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα διαδραματίσουν καταλυτικό ρόλο κατά τη δημιουργία του σύγχρονου ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους.

⁵⁰ Μπρονέφσκι Β.Μ. Σημειώσεις ... Μέρος 3. Αγία Πετρούπολη 1819. Σ. 142.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β. ΟΙ ΡΩΣΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙ.

§1. ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας, η Ελλάδα βαίνει σε ένα καινούριο κεφάλαιο της νεότερης ιστορίας της. Οι Έλληνες, ώντες διασκορπισμένοι ανά τις νήσους του Αρχιπελάγους και τα χωριά και κωμοπόλεις της ενδοχώρας, καλούνται αφ' ενός να αντιμετωπίσουν την έλλειψη παντελούς εσωτερικής υποδομής, τις πολλαπλές αντιπαλότητες αντιμαχόμενων μεταξύ τους ομάδων και παρατάξεων, το αποσχιστικό πνεύμα των τοπικών αρχόντων-κοιζαμπάσηδων, αφ' ετέρου να ενταχθούν στο πνεύμα δημιουργίας του εθνικού τους κράτους, καθορισμού των εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών προσανατολισμών του και βλέψεων, διαμόρφωσης ενιαίας εθνικής ιδεολογίας και συνείδησης. Για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα οι Έλληνες, στις συνθήκες του οθωμανικού ζυγού, αλλά και στη συνέχεια, αφού αποκτούν την πολυπόθητη ελευθερία τους, καλούνται να αντιμετωπίσουν πολύπλοκα προβλήματα διαμόρφωσης του νεοϊδρυθέντος κράτους, ρύθμισης των εσωτερικών προβλημάτων και σύναψης σχέσεων με τον υπόλοιπο κόσμο. Ταυτόχρονα, σημαντικό τμήμα του ελληνικού πληθυσμού εξακολουθεί να διαμένει εκτός του εθνικού κράτους. Από αυτή τη στιγμή μπορούμε να θεωρήσουμε, ότι η ελληνική ιστορία διακερματίζεται σε δύο τμήματα: Αφ' ενός πρόκειται για την ιστορία του εθνικού κράτους των Ελλήνων, αφ' ετέρου για την ιστορία της πολυάριθμης ελληνικής ομογένειας, η οποία τηρεί σε άμεση αλληλεξάρτηση με το ελληνικό κράτος, είτε προσδοκώντας και προσμένοντας την ενσωμάτωσή της σε αυτό είτε επιθυμώντας την αναγέννηση του εθνικού πολιτισμού και του ελληνικού πνεύματος.

Ο ρομαντικός χαρακτήρας του εθνικοαπελευθερωτικού και, συνάμα, επαναστατικού αγώνα των Ελλήνων και της σύστασης του εθνικού τους κράτους σε μία γεωγραφική εστία, η οποία αποτελεί την κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, προσελκύει την προσοχή ολοένα και περισσότερο ένθερμων Φιλελλήνων από την Ευρώπη. Δεν

είναι τυχαίο, εξάλλου, το γεγονός, ότι σε όλη την Ευρώπη δημιουργούνται φιλελληνικές εταιρείες και ιδρύματα, που έχουν ως στόχο τη συμπαράσταση και σύμπραξη στο έργο της απόκτησης ελληνικής κρατικής οντότητας και της αναγέννησης των μνημείων της ελληνικής αρχαιότητας.⁵¹ Η γεωπολιτικής σημασίας τοποθεσία της Ελλάδος, ακριβώς στις πύλες της Ασίας, καθιστούν το νεοσύστατο κράτος αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, ήτοι της Ρωσίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας, στην ανατολική πολιτική των οποίων ξέχωρης βαρύτητας θέση κατέχει τη ζήτηση της Ελλάδος. Παράλληλα, η Ελλάδα αποτελεί όλο και περισσότερο αντικείμενο προσοχής για τους περιηγητές, μεταξύ των οποίων και Ρώσοι, οι οποίοι επισκέπτονται τον ελληνικό χώρο είτε για να γνωρίσουν από κοντά τα μνημεία της αρχαίας δόξας των Ελλήνων είτε ανιχνεύοντας πηγές έμπνευσης είτε λόγω εμπορικών-επιχειρηματικών υποθέσεων ή πολιτικών-κατασκοπευτικών σκοπιμοτήτων είτε αναζητώντας την περιπέτεια και τον τυχοδιωκτισμό είτε λόγω απλής μεν, ανθρώπινης δε, περιέργειας.

Ο χαρακτήρας περιγραφής του ελληνικού χώρου, σε σύγκριση με τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αι., υπόκειται σε ορισμένες μεταβολές, γεγονός συνδεδεμένο με το σκοπό της επίσκεψης και του περιηγητισμού. Εάν τον 18ο και στις αρχές του 19ου αι. επισκέπτονταν την Ελλάδα, κυρίως, στρατιωτικοί, οι οποίοι λαμβάνουν μέρος στις πολεμικές συρράξεις στην περιοχή, αλλά και προσκυνητές, κύριος στόχος του ταξιδιού των οποίων είναι ο θρησκευτικός περιηγητισμός, ο Ρώσος περιηγητής που επισκέπτεται τον ελληνικό κόσμο τον 19ο αι., ιδίως μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, είναι κοσμικό πρόσωπο, με αποτέλεσμα στα απομνημονεύματά του να υπερισχύουν περιγραφές σχετικά με τα ήθη και τα έθιμα του ελληνικού πληθυσμού, τον τρόπο ζωής του, τον καθημερινό βίο του, τα μνημεία της αρχαιότητας. Την εξεταζόμενη περίοδο μπορούμε να ξεχωρίσουμε σε δύο υποδιαιρέσεις. Η πρώτη περιλαμβάνει το πρώτο

⁵¹ Για το φιλελληνικό κίνημα στη Ρωσία όρα: Μισιουρέβιτς Ο.Ε. «Ξεσηκώσου, ω Ελλάδα, ξεσηκώσου!» Η δημιουργία της ελληνικής ανεξαρτησίας μέσα από το βλέμμα των συγχρόνων της εποχής. Συμφερούπολη, 1998. (Misyurevich O.E. "Vosstan, o Gretsya, vosstan!" Rozhdeniye grecheskoi nezavisimosti glazami sovremennikov. Simferopol, 1998).

ήμισυ του 19ου αι., την οποία χαρακτηρίζει αρκετά σημαντική επιρροή της Ρωσίας στην πολιτική σκηνή των Ελλήνων. Η δεύτερη περίοδος, που καταλαμβάνει το δεύτερο ήμισυ του 19ου αι., χαρακτηρίζεται από μία σταδιακή συρρίκνωση και αποδυνάμωση αυτής της επιρροής, γεγονός που ανιχνεύεται και στη συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους και τη Ρωσία.

Οι περιγραφές του ελληνικού κόσμου, που ανήκουν στην πένα διαφόρων περιηγητών που επισκέφθηκαν το χώρο μετά τη λήξη της Εθνικοαπελευθερωτικής Επανάστασης, μαρτυρούν ότι η Ελλάδα μοιάζει περισσότερο με διάσπαρτα υπολείμματα αγγείων, τα οποία χρειάζονται την έμπειρη προσπάθεια ειδημόνων του είδους, παρά με ένα ενιαίο κράτος. Ώντες διασκορπισμένοι και έχοντας συνηθίσει να επικοινωνούν με διαφορετικές εθνότητες και λαούς, αναπτύσσοντας οικονομική-επιχειρηματική δραστηριότητα με το εξωτερικό και έχοντας, εν μέρει, γίνει κοινωνοί της δυτικής παιδείας, οι Έλληνες διαφέρουν σημαντικά ο ένας από τον άλλον και, αρκετά συχνά, δίνουν την εντύπωση ότι αποτελούν συγγενικές εθνικές ομάδες παρά ενιαίο λαό. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα ως διερμηνεύς του ρωσικού ναυτικού την περίοδο 1830-1831, ο Κωνσταντίνος Μπαζίλη κατονομάζει τους Έλληνες «φυλές», που αποτελούνται από τον ετερογενή πληθυσμό διαφόρων νησιών και περιοχών της ενδοχώρας, παρά ενιαίο έθνος. Χαρακτηριστικό, όμως, παραμένει το γεγονός, ότι αυτές ακριβώς οι «φυλές» κατά τη διάρκεια του οθωμανικού ζυγού κατόρθωσαν να διατηρήσουν τις ιδιαιτερότητες της ταυτότητάς τους και να αντισταθούν στις ζυμώσεις και επιδράσεις λοιπών εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι αναμνήσεις του για τους μετανάστες από τα Ψαρά, που βρίσκουν καταφύγιο στην Αίγινα, αποτελεί μία από τις χαρακτηριστικότερες επιβεβαιώσεις του φαινομένου αυτού. Οι Μπαζίλη τονίζει ότι, ακόμη και μετοικώντας σε άλλο νησί, οι Ψαριώτες «έχουν τα δικά τους σχολειά, τους δικούς τους δημογέροντες και με μεγάλη επιμέλεια διαφυλάσσουν τις ιδιαιτερότητες της εθνικότητάς τους, τον προηγούμενο τρόπο ζωής

τους και τη γραφική ενδυμασία των γυναικών τους».⁵² «Παρά το γεγονός ότι έχασαν το νησί τους, οι Ψαριώτες ακόμη με μεγαλύτερη ευαισθησία διάκεινται στη διατήρηση των τοπικών τους εθίμων. Εφόσον τώρα είναι διασκορπισμένοι ανάμεσα στις ελληνικές φυλές, ακόμη περισσότερο φοβούνται την αλλοίωση ανάμεσά τους».⁵³ Πως δύναται να ερμηνευθεί μία τέτοια αντιμετώπιση των Ελλήνων μεταξύ τους; Προφανώς, η εκ παλαιότερων συνήθεια των Ελλήνων στην απομονωμένη διαβίωση στα πλαίσια της κοινότητας με στόχο την επίτευξη των στόχων τους και την εξασφάλιση των βιοτικής σημασίας ζητημάτων τους, η ετερογενής δομή του νεοϊδρυθέντος ελληνικού κράτους, καθώς και η τάση αντίστασης στις ζυμώσεις και αλλοιώσεις με τον τουρκικό πληθυσμό, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Η διάσπαρτη και διασκορπισμένη γεωγραφική διαβίωση των Ελλήνων, σε συνδυασμό με την ανύπαρκτη υποδομή, δυσχεραίνουν ακόμη περισσότερο τη διαμόρφωση ενιαίου κράτους. Ο Μπαζίλη, για παράδειγμα, αναφέρει ότι «τους κατοίκους του Ιονίου Πελάγους οι Έλληνες τους θεωρούσαν ξένους, με εξαίρεση εκείνους, που έλαβαν μέρος στην Απελευθερωτική Επανάσταση».⁵⁴

Το παράδειγμα των κατοίκων των Ψαρών ή των Ιονίων νήσων αποτελεί μία επιπλέον επιβεβαίωση του κατακερματισμού των Ελλήνων, ο οποίος υπήρξε χαρακτηριστικός στο αρχικό στάδιο σύστασης του ελληνικού κράτους. Παρά ταύτα, ακόμη και στα πλαίσια μιας νησιώτικης κοινωνίας, ήταν πασιφανείς οι διαφοροποιήσεις διαφορετικών ελληνικών ομάδων μεταξύ τους. Περιγράφοντας, για παράδειγμα, τις εντυπώσεις του από το νησί Σύρο, ο Μπαζίλη αναφέρει:

«Στο πλήθος, που αποτελεί τον πληθυσμό της Σύρου, μη ψάχνετε να βρείτε ενιαίο λαϊκό χαρακτήρα. Η πόλη αποτελείται από ετερογενείς φυλές, οι οποίες, ακόμη από την εποχή των Πελασγών, των Δωριέων και των Ιώνων και μέχρι την αναγέννηση της Ελλάδος δεν κατάφεραν να ενσωματωθούν σε μία ενιαία μάζα, διατηρώντας τις πρωτόγονες ιδιαιτερότητές τους ακόμη και κατά την περίοδο

⁵² Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 129. (Bazili K.M. Arkhipelag i Gretsya v 1830-1831 godakh. Ch. 1-2. Spb., 1834).

⁵³ Στο ίδιο. Σ. 130.

⁵⁴ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 104.

επιδρομής των Γότθων, των Σλάβων, των Καταλανών και των Τούρκων. Αν και η κυριαρχία των τελευταίων, με την ισόβαθμη καταπίεση εναντίον ολόκληρου του πληθυσμού, θα έπρεπε να συνεισφέρει στη δημιουργία μίας ενιαίας μάζας των Ελλήνων.»⁵⁵

Και στη συνέχεια προσθέτει:

«Το εμπορευόμενο πλήθος της Σύρας είναι ιδιαίτερα ετερογενές και ετερόμορφο. Αν και διακατέχεται από την τάση να υιοθετεί τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής, συχνά συναντά κανείς Ρουμελιώτες με τις φαρδιές τους φουστανέλες, νησιώτες με τις φαρδιές τους βράκες, Ασιάτες με μεγάλα φέσια, Αιγυπτίους με μεγάλες κάπες και κουκούλες. Σε μια άλλη γωνιά αυτού του θαυμαστού μωσαϊκού σας χαιρετά ένας ειρηνικός καπουτσίνο από την άνω πόλη.»⁵⁶

Η Σύρα αποτελεί, εν μέρει, μία μικρογραφία της ελληνικής κοινωνίας, η οποία, ούσα πολυσχιδής, έχει αποβεί δέκτης ποικίλων πολιτισμικών στοιχείων. Το φαινόμενο αυτό είναι πασιφανές ακόμη και στην ελληνική πρωτεύουσα, στο Ναύπλιο, το οποίο αντικαθρεφτίζει όλες τις αντιπαλότητες και αντιπαραθέσεις της μεταβατικής αυτής περιόδου στη νεότερη ιστορία της Ελλάδος:

«Η ηθική κατάσταση της ελληνικής πρωτεύουσας παρουσιάζει τέτοια ποικιλία, όπως και η ίδια η πόλη. Εδώ θα συναντήσετε μορφωμένους στην Ευρώπη νεαρούς, υπαλλήλους υπουργείων, αλλά και περισσότερο αγράμματους στρατηγούς, οι οποίοι διαβιώνουν κατά τον ασιατικό τρόπο ζωής. Θα συναντήσετε, επίσης, αρκετούς θερμόαιμους άνδρες, που θεωρούν ότι ήρθε η ώρα της επανάστασης, αλλά και αρκετούς αξιωματικούς του τακτικού στρατού, που είναι πιστοί στην κυβέρνηση. Αρκετές, εξάλλου, γυναίκες, οι οποίες διατηρούν τις ενδυμασίες των μανάδων τους, αλλά και την ασιατική σεμνότητα στη συμπεριφορά τους, καθώς, επίσης και μερικές

⁵⁵ Στο ίδιο. Σ. 25.

⁵⁶ Στο ίδιο. Σ. 29.

κυρίες, οι οποίες απαστράπτουν με την παριζιάνικη αγωγή τους και ξεχωρίζουν για την ελευθερία των εξευρωπαϊσμένων ηθών τους.»⁵⁷

Περιγράφοντας δε την ελληνική σύγκλητο (γερουσία), ο Μπαζίλη υπογραμμίζει:

«Τη θέση της αρχαίας συγκλήτου ή της Βουλής των γερόντων εδώ και δύο χρόνια κατέχει η Ελληνική Γερουσία, η οποία αποτελείται από 27 μέλη. Σε αυτή συνεδρίαζαν οι πλέον γνωστοί εκπρόσωποι από όλες τις περιοχές της χώρας. Αλλά σε καμμία περίπτωση, τουλάχιστον από εξωτερικής άποψης, αυτή η Γερουσία δεν έμοιαζε με αντίστοιχους φορείς εξουσίας της αρχαιότητας. Η Γερουσία πλημμύριζε από μοναδική ενδυματολογική ποικιλία: η παλαιά τουρκική βράκα και η νησιώτικη βράκα του Αρχιεπελάγου, η φαρδιά ρουμελιώτικη φουστανέλα, το αλβανικό φέσι στο ξυρισμένο κεφάλι, το γερμανικό φράκο, το βενετικό ημίπαλτο. Μόδες είκοσι αιώνων και είκοσι λαών συγχωνεύτηκαν τυχαία σε μία τόσο μικρή σύναξη.»⁵⁸

Είναι απόλυτα φυσικό, υπό αυτές τις συνθήκες να μην μπορεί να γίνεται λόγος για μία ενιαία συνείδηση ολόκληρου του ελληνικού πληθυσμού, που διαμένει στην επικράτεια του νεαρού εθνικού κράτους. Ο περιηγητής Λιπ-ριτ, αναφερόμενος στην περίοδο μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους των Ελλήνων, σημειώνει:

«Το ήμισυ του ελληνικού πληθυσμού και όλοι οι Ρωμιοί ξέχασαν την ελληνική τους καταγωγή και θεωρούν τους εαυτούς τους Αλβανούς. Αντίθετα, μία άλλη γενιά των Ελλήνων είναι πεπεισμένη ότι προέρχεται απευθείας από τις φυλές, που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα κατά τους Θηβικούς και Τρωϊκό Πολέμους έως και την περίοδο του Αυτοκράτορα Ιουστινιανού και σε καμμία περίπτωση δεν είναι σύμφωνη με εκείνους που ισχυρίζονται, ότι οι πρόγονοί τους

⁵⁷ Στο ίδιο. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 8.

⁵⁸ Στο ίδιο. Σ. 17-18.

υπήρξαν μέτοικοι εξ Ανατολής, ενώ η γλώσσα τους αποτελεί φθαρμένο υπόλειμμα της αρχαιοελληνικής γλώσσας.»⁵⁹

Τί, τότε, αποτελεί εκείνους του συνεκτικούς κρίκους και σημεία συνοχής, που συνέτειλαν στη συσπείρωση του ελληνικού πληθυσμού, διαφοροποιούμενου ανά περιοχές και, συχνά, διαιρουμένου σε αντιμαχόμενες παρατάξεις;

Μπορούμε να εντοπίσουμε μερικά συγκλητικά σημεία, τα οποία και συντελούν στη συσπείρωση της ελληνικής κοινωνίας στα αρχικά στάδια διαμόρφωσης του ελληνικού κράτους και απειτέλεσαν, περαιτέρω, τα θεμέλια του ελληνικού έθνους. Αφ' ενός, συνδεδετικό στοιχείο του ελληνικού πληθυσμού απειτέλεσε η ενιαία γλώσσα των κατοίκων διαφόρων περιοχών της Ελλάδος, αλλά και οι κοινές τους καταβολές και πολιτισμός. Και, παρά το γεγονός ότι εκπρόσωποι της πολιτικής ελίτ της χώρας λαμβάνουν μόρφωση στο εξωτερικό, επιστρέφοντας στην Ελλάδα επανέρχονταν στις ιδιαιτερότητες της εθνικής τους νοοτροπίας και τρόπου ζωής.

«Είδα στην Ελλάδα αρκετούς νεαρούς ανθρώπους, οι οποίοι επέστρεψαν από την Ευρώπη, όπου έλαβαν μόρφωση κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. <...> Αρκετοί είναι αναγκασμένοι να απαρνηθούν την ευρωπαϊκή τους ενδυμασία και να φορέσουν την εθνική στολή. Οι γονείς τους εκφράζουν το θυμό και δυσαρέσκειά τους, όταν διαπιστώνουν ότι τα παιδιά τους συμπεριφέρονται ως καπριτσιόζικοι ξένοι, μερικές φορές, μάλιστα, έχουν ξεσυνηθείσει να μιλούν την ελληνική και έχουν αποστασιοποιηθεί από τη θρησκεία», – αναφέρει ο Μπαζίλη.⁶⁰

Από τα πρώτα ήδη μετεπαναστατικά χρόνια παρατηρείται το φαινόμενο της διαμόρφωσης της νεοελληνικής γλώσσας, αλλά και της λόγιας εκδοχής της, γεγονός στο οποίο σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν δάσκαλοι του γένους, όπως ο Καταρτζής, ο Σολωμός

⁵⁹ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση της Ελλάδας. Άρθρο 1. Οτέτσεστβεννιε ζαπίσκι (=Σημειώσεις της πατρίδας (περιοδικό) Τ.19. Αγία Πετρούπολη, 1841. Σ. 15.

(Лип-рт К. Гретиya в нинешнем своем состоянии. Statya 1. Otechestvennye zapiski. T. 19. Spb., 1841).

⁶⁰ Στο ίδιο. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 113.

κ.α. «Τον τελευταίο καιρό η νεοελληνική γλώσσα σημείωσε μεγάλη επιτυχία», – τόνιζε στις αρχές του 1840 ο Λιπ-ρτ.⁶¹

Στην εθνική σύσφιξη και συσπείρωση του ελληνικού πληθυσμού σε ουσιαστικό βαθμό συμβάλλει και η συνειδητοποίηση ότι οι σύγχρονοι Έλληνες κατάγονται από τους αρχαίους προγόνους τους, καθώς και η συνειδητή επιδίωξη αναγέννησης της κληρονομιάς, που κληροδότησε στους Νεοέλληνες η αρχαία Ελλάδα. Σημαντικό ρόλο στις διεργασίες αυτές ανάγεται και στο Δυτικοευρωπαϊκό Διαφωτισμό, οι ιδέες του οποίου όλο και περισσότερο καθίστανται κτήμα των ευρύτερων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας. Ένθερμοι, εξάλλου, οπαδοί αυτών των ιδεών υπήρξαν εκείνοι οι εκπρόσωποι της ελληνικής διανόησης, που, σε αντίθεση με τους εκπροσώπους της εκκλησιαστικής διανόησης που θεωρούσαν τους Έλληνες απογόνους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, υποστήριζαν τη συνέχεια και συνοχή της ελληνικής ιστορίας από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή. Όλοι, ανεξαιρέτως, οι Ρώσοι περιηγητές υπογραμμίζουν την ένθερμη προσπάθεια των Ελλήνων να διατηρήσουν και, όπου ήταν απαραίτητο, να αναστηλώσουν τα μνημεία της αρχαιότητας, παραβλέποντας, μάλιστα, τη δεινή οικονομική κατάσταση του ταμείου του κράτους τους. Με τον καιρό επικρατεί η συνήθεια να δίνουν οι Έλληνες στα παιδιά τους αρχαιοελληνικά ονόματα σημαινόντων κρατικών παραγόντων, φιλοσόφων και δημιουργών της αρχαίας Ελλάδας, τη στιγμή, μάλιστα, που μόλις λίγο πριν μερικές δεκαετίες οι ίδιοι οι Έλληνες, ζώντας στα απομονωμένα πλαίσια της κοινότητάς τους, ελάχιστα, αν όχι καθόλου, γνώριζαν για τα επιτεύγματα των αρχαίων προγόνων τους.⁶² «Οι νεαροί, εμψυχωμένοι από το πνεύμα της αρχαιότητας και τους άθλους των λαμπρών προγόνων τους, τα ονόματα των οποίων φέρουν και αρκετοί σύγχρονοι Έλληνες...», – αναφέρει ο ζωγράφος Ζαχάρωφ, ο οποίος επισκέφθηκε την Ελλάδα με ομάδα άλλων Ρώσων ζωγράφων

⁶¹ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση ... Σ. 31.

⁶² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρει ο Σατωμπριάν, περιγράφοντας τη συνάντησή του, το 1806, με έναν μορφωμένο Αθηναίο, γνώστη της ιταλικής γλώσσας, ο οποίος ελάχιστα γνώριζε για την ιστορική μάχη των αρχαίων Ελλήνων με τους Πέρσες στη Σαλαμίνα και, μάλιστα, οι γνώσεις του αυτές προέρχονταν χάρη στη γνωριμία και φιλία του με τον τότε Γάλλο Πρόξενο στην Αθήνα. Ο ίδιος Αθηναίος αγνοούσε την ύπαρξη, αλλά και την αξία πολλών αρχαιοελληνικών μνημείων της Αθήνας, οι δε λιγοστές του γνώσεις προέρχονταν, πάλι, από τον Γάλλο Πρόξενο, με τον οποίο συναναστρεφόταν τακτικά. Όρα: Μουλλάς Π. Ρομαντικοί προσκυνητές: Chateaubriand (1806) και Lamartine (1832). – Περιηγήσεις στον ελληνικό χώρο. Αθήνα, 1968. Σ. 80.

κατά την περίοδο 1849–1850, και συνεχίζει: «Γνώρισα αρκετούς Περικλήδες, Πλάτωνα, Σωκράτες κ.α.». ⁶³ Αξιοπρόσεκτο είναι, εξάλλου, το γεγονός, ότι η συνήθεια, η μόδα αυτή να δίνουν οι Έλληνες στα παιδιά τους ονόματα αρχαίων Ελλήνων διεισδύει σε όλα τα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού. Καταγράφοντας τις εντυπώσεις του από την επίσκεψή του στην Αθήνα τη δεκαετία του 1850 ο λογοτέχνης και κριτικός Αλεξάντρ Μιλιουκώφ αναφέρει την έκπληξή του όταν «στις πινακίδες (των καταστημάτων – Θ.Γ.) τα δοξασμένα ονόματα της αρχαιότητας συναθροίζονται με τα πλέον συνήθη αντικείμενα του καθημερινού βίου: ο Θεμιστοκλής εργάζεται ως τσαγκάρης, ο Επαμεινώνδας ζυμώνει άσπρο ψωμί, ο Αναξαγόρας (ιδιοκτήτης τροχείου) έγραψε το όνομά του με το επιχρυσωμένο ψαλίδι του. Σε έναν άλλο δρόμο συνάντησα ταμπακοπωλείο, του οποίου ιδιοκτήτης ήταν κάποιος Διογένης». ⁶⁴

Αξιοσημείωτο, εξάλλου, παραμένει το γεγονός, ότι ο προσανατολισμός στην αρχαιότητα ως μέσο διαφύλαξης της εθνικής ταυτότητας υπήρξε χαρακτηριστικός και για τον ελληνικό πληθυσμό, που παρέμενε υπό οθωμανική κατοχή. Επισκεπτόμενος το ευρωπαϊκό τμήμα της Τουρκίας στα τέλη της δεκαετίας του 1840, ο ερευνητής-σλαβολόγος Βίκτωρ Γκριγκορόβιτς αναφέρει ότι στα ελληνικά σχολεία της περιοχής μεγαλύτερη προσοχή επικεντρώνεται, κυρίως, στην αρχαιοελληνική γλώσσα και τους αρχαίους συγγραφείς. «Το αντικείμενο μελέτης στα ελληνικά σχολεία είναι αρκετά ευρύ, αλλά, εάν ληφθεί, όμως, υπόψη ο προορισμός των μαθητών, τότε είναι αρκετά περιορισμένο. Πολλή μεγαλύτερη σημασία προσδίδεται στην εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής και τη μετάφραση διαφόρων αποσπασμάτων αρχαίων συγγραφέων, παρά σε εκείνες τις επιστήμες, οι οποίες θα ταίριαζαν στον προορισμό τους», – τονίζει ο Γκριγκορόβιτς. ⁶⁵ Και, παρά το γεγονός ότι ο εν λόγω περιηγητής

⁶³ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ, συλλεγμένες κατά τη διάρκεια της περιήγησης στη Ρωσία, την Τουρκία, την Ελλάδα, την Ιταλία και τη Γερμανία. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1854. Σ. 71.

(Zakharov I.D. Putevie zapiski russkogo khudozhnika Zakharova , sobrannye vo vremya puteshestviya po Rossii, Turtsii, Gretsii, Italii i Germanii. Ch. 1. Spb., 1854.).

⁶⁴ Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις του Α. Μιλιουκώφ το 1857. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1859. Σ. 67.

(Milyukov A.P. Afini i Konstantinopol. Putevie zapiski A. Milyukova 1857 goda. Ch. 1. Spb., 1859).

⁶⁵ Γκριγκορόβιτς Β.Ι. Σημειώσεις της επιστημονικής περιήγησης ανά την ευρωπαϊκή Τουρκία. Καζάν, 1848. Σ. 198. (Grigorovich V.I. Ocherk uchenogo puteshestviya po evropeiskoi Turtsii. Kazan, 1848).

διάκειται κριτικά απέναντι σε αυτή τη διδακτική προσέγγιση των ελληνικών σχολείων, το παράδειγμα που ο ίδιος αναφέρει χαρακτηρίζει τις διαθέσεις των Ελλήνων, που εξακολουθούν να διαμένουν στην οθωμανική επικράτεια, και οι οποίοι θεωρούν τους εαυτούς τους αναπόσπαστο κομμάτι του υπό διαμόρφωση ελληνικού έθνους.

Ταυτόχρονα αναπτύσσεται και εδραιώνεται και ο εθνικός ελληνικός πολιτισμός. Παρά το μακρόχρονο τουρκικό ζυγό, οι Έλληνες κατόρθωσαν να διατηρήσουν αρκετά στοιχεία και ιδιαιτερότητες του βίου τους και του εθνικού τους πολιτισμού, ενώ δεν βιάζονται να υιοθετήσουν τις δυτικές επιρροές, γεγονός που, κυρίως, διαφαίνεται στον καθημερινό βίο τους. Ο Λιπ-ρτ, για παράδειγμα, αναφέρει, ότι «τους χορούς (δυτικοευρωπαϊκούς – Θ.Γ.) μπορεί να τους συναντήσει κανείς στις δεξιώσεις της ηγεσίας της χώρας (παλάτι). Στον ντόπιο δε πληθυσμό αυτοί οι χοροί δεν αρέσουν, με εξαίρεση του Φαναριώτες. Τα βήματα, αντίθετα, των ελληνικών χορών είναι ποικίλα και συναρπάζουν τον οποιονδήποτε».⁶⁶ Ο Ζαχάρωφ υπογραμμίζει το γεγονός, ότι οι Έλληνες θεωρούν ιδιαίτερα αξιοπρεπές και αξιοσέβαστο να τονίζουν κι υπογραμμίζουν σε κάθε έκφανση της ζωής τους τον εθνικό τους πολιτισμό: «Πρέπει να αναγνωρίσουμε στους Έλληνες την προσκόλλησή τους στο εθνικό τους στοιχείο. Για τον Έλληνα δεν υπάρχει ανώτερη αρετή, από το να μπορεί με ευστοχία να εκφράσει την εθνικότητά του στα τραγούδια του, τους χορούς του, μπροστά σε κοινό, ιδίως μπροστά στο ασθενές φύλο, τις γυναίκες, οι οποίες, από την πλευρά τους, δεν είναι απαθείς και αδιάφορες απέναντι στα εθνικά τους έθιμα και εκτιμούν εκείνους τους άνδρες, που ξεχωρίζουν για την πίστη τους στην πατρίδα».⁶⁷

Ακόμη και κατά τη σύσταση του εθνικού τους στρατεύματος, το οποίο, σε σημαντικό βαθμό, βασίζεται στην εμπειρία και τεχνική δυτικοευρωπαϊκών στρατών, οι Έλληνες επιδιώκουν να επιβάλουν, εξωτερικά τουλάχιστον, τις εθνικές τους ιδιαιτερότητες. «Το ιππικό και οι δύο πρώτες μεραρχίες ήταν εξοπλισμένες με ευρωπαϊκές στολές, οι υποδειγματικές, όμως, τακτικές τρίτη και

⁶⁶ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση ... Σ. 20.

⁶⁷ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ ... Σ. 71.

τέταρτη μεραρχία διατήρησαν την παραδοσιακή φουστανέλα και φέσι», – υπογράμμιζε ο Μπαζίλη.⁶⁸

Βασικό παράγοντα της συσπείρωσης του έθνους αποτελεί και η συνειδητοποίηση των Ελλήνων, που διαμένουν υπό τον τουρκικό ζυγό, ότι το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος παραμένει η ιστορική τους πατρίδα, η οποία, σε περίοδο χαλεπών καιρών, δύναται να αποβεί σε καταφύγιό τους. Πέραν του προαναφερθέντος παραδείγματος των κατοίκων των Ψαρών, οι οποίοι αποκτούν καινούρια πατρίδα στην Αίγινα, ο Μπαζίλη αναφέρει ότι ο πρώτος Πρόεδρος της Ελλάδος, ο Κόμης Ιωάννης Καποδίστριας, το 1830 «κάλεσε» στην Ελλάδα τους κατοίκους του Κανδίου (Κρήτης), οι οποίοι πολεμούσαν με τους Τούρκους, «υποσχόμενός τους καταφύγιο και προστασία στην ανεξάρτητη Ελλάδα». Η κυβέρνηση παρέχει στους Κανδιώτες γη, εφαρμόζει ειδικό δασμό στα εισαγόμενα προϊόντα, καθώς και προβαίνει σε διεξαγωγή εράνου για την οικονομική τους ενίσχυση. Αξιοσημείωτο, όμως, παραμένει το γεγονός, ότι «από τους 20000 φοίνικες (νόμισμα – Θ.Γ.), που συγκεντρώθηκαν τους τρεις πρώτους μήνες, το 1/5 είχε προσφερθεί από Ρώσους».⁶⁹

Το ελληνικό κράτος συμβάλλει, ταυτόχρονα, στην ενίσχυση και διεύρυνση της ελληνικής παιδείας και γραμμάτων στο εξωτερικό. Ο Ρώσος διπλωμάτης Σ.Ν., που, κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για τον Πρόξενο της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη Νόβικωφ,⁷⁰ αναφέρει, ότι την δεκαετία του 1830 μία ομάδα Ελληνόπουλων από τη Συρία απευθύνθηκαν, μέσω του Ελληνικού Προξενείου της Κωνσταντινούπολης, στην ελληνική κυβέρνηση, με την παράκληση να τους αποσταλούν ελληνικά βιβλία για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Μετά από λίγους, μόλις, μήνες από την αποστολή στην Καππαδοκία μερικών κιβωτίων με ελληνικά βιβλία, η οποία πραγματοποιήθηκε υπό την προσωπική επίβλεψη του Όθωνα, ο Βασιλιάς των Ελλήνων έλαβε «μία ευχαριστήρια επιστολή στην ελληνική και υπογεγραμμένη, στην ελληνική, από όλα τα Ελληνόπουλα, που στην πρώτη τους επιστολή είχαν υπογράψει στην

⁶⁸ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 15.

⁶⁹ Στο ίδιο. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 168-170.

⁷⁰ Όρα: Theofanis G. Stavrou and Peter R. Weisensel, *Russian Travelers to the Christian East from the Twelfth to the Twentieth Century* (Columbus, Oh.: Slavica Publishers, Inc., 1985), 333-334, 351.

αραβική».⁷¹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, το ελληνικό κράτος συμβάλλει στη διάδοση της ελληνικής λόγιας γλώσσας έξω από τα σύνορά του, υιοθετώντας το ρόλο του ηγέτη της πολιτιστικής εξάπλωσης του ελληνισμού στο εξωτερικό.

Τα ανωτέρω παραδείγματα δεν είναι και τα μοναδικά. Τέτοια, ακριβώς, παραδείγματα αποτελούν την αρχή μιας τακτικής, που επί σειρά δεκαετιών ακολουθεί το ελληνικό κράτος, ήτοι της τακτικής παροχής βοήθειας στους ομοεθνείς, που εξακολουθούν να παραμένουν υπό οθωμανική κατοχή. Επί του παρόντος, ένα από τα αξιολογότερα παραδείγματα είναι η μεταγενέστερη βοήθεια και στήριξη του αγώνα των Κρητών, κατά τη διάρκεια του οποίου, και αυτό αποτελεί και το πλέον αξιοσημείωτο γεγονός, η βοήθεια προς τους Κρήτες παρείχετο όχι μόνο από τους Ελλαδίτες, αλλά και από τους Έλληνες του εξωτερικού, συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής ομογένειας στη Ρωσία. Χαρακτηριστικό είναι, επίσης, το γεγονός, ότι στη δεκαετία του 1840 εμφανίζεται και διαμορφώνεται η ιδέα απελευθέρωσης του ελληνικού πληθυσμού από τον οθωμανικό ζυγό και ένωσης των ελληνικών γαιών στα πλαίσια του ενιαίου εθνικού κράτους, η οποία θα βρει μεγάλη αποδοχή και ανταπόκριση στα ευρύτερα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού. «Αυτή τη στιγμή χρειαζόμαστε έναν ευρύτερο πόλεμο στην Ευρώπη και τότε, εάν μας το επιτρέψουν οι λοιπές Δυνάμεις, θα μπορέσουμε να επιτεθούμε στην Τουρκία και να την κυριεύσουμε», – καταγράφει τα λεγόμενα ενός Έλληνα στρατιωτικού, τα οποία εκφράζουν τις διαθέσεις του ελληνικού πληθυσμού, ο Ρώσος διπλωμάτης Ορλώφ-Νταβίντωφ.⁷² Η ιδέα αυτή της ένωσης (ή επανένωσης) των ελληνικών γαιών, ήτοι Μεγάλη Ιδέα, κατά την περίοδο 1840 έως και τη δεκαετία του 1920 θα αποτελέσει τον κύριο στύλο της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων και θα συνδράμει στην περαιτέρω συσπείρωση της ελληνικής κοινωνίας.

Σημαίνονται, τέλος, ρόλο στη διαδικασία διαμόρφωσης του ελληνικού έθνους διαδραμάτιζε και η κοινή Ορθόδοξη θρησκεία, η

⁷¹ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα την περίοδο 1865-1867. Αγία Πετρούπολη, 1869. Σ. 78. (S.N. Pisma o Gretsii v 1865-1867 godakh. Spb, 1869).

⁷² Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 108. (Orlov-Davidov V. Putevie zapiski. Ch. 1-2. Spb., 1839-1840).

οποία συντείνει στη σύσφιξη του ελληνικού πληθυσμού και στον αγώνα των Ελλήνων για ανεξαρτησία. Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ αναφέρει, ότι, επισκεπτόμενος την Πελοπόννησο, είδε αναγραμμένα στους τοίχους μιας φτωχής εκκλησίας κείμενα πατριωτικών τραγουδιών των Ελλήνων. «Αυτή η εκκλησία εκφράζει, καλύτερα από οποιεσδήποτε μακροσκελείς περιγραφές, τα αισθήματα των Ελλήνων απέναντι στη θρησκεία τους. Πολέμησαν για χάρη της και, για το λόγο αυτό, στολίζουν τις εκκλησίες τους με τα λάφυρά τους, τα εθνικά τους, δηλαδή, τραγούδια», – αναφέρει ο περιηγητής.⁷³

Οι Έλληνες, εξάλλου, διάκεινται με μεγάλη εμπάθεια απέναντι στην Πίστη τους, την οποία προφυλάσσουν και διαφυλάσσουν ακόμη και εκείνη την περίοδο, όταν οι καταπιέσεις και περιορισμοί των Τούρκων αποτελούν πλέον παρελθόν. Δυτικές βιβλικές κοινότητες, οι οποίες δραστηριοποιούνται στον ελλαδικό χώρο και θέτουν ως στόχο την εξάπλωση του κηρύγματός τους μέσω της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, προξενούν καχυποψία στους Έλληνες. Ο Μπαζίλη, για παράδειγμα, περιγράφει την αντιμετώπιση της αμερικάνικης βιβλικής κοινότητας, η οποία δραστηριοποιείται στη Σύρα, από τους ντόπιους κατοίκους: «Οι ιεραπόστολοι έφεραν μαζί τους αξιόλογα χρηματικά ποσά, έκτιζαν μεγάλα κτίρια και εφήρμοζαν αξιέπαινη διδακτική μέθοδο. Η ζήλια, όμως, των κατοίκων τους γεννούσε την καχυποψία, μήπως πρόκειται για κάποιο μυστικό σκοπό εναντίον της Θρησκείας. Και, αν και έχαιραν της υποστήριξης του Προέδρου (οι ιεραπόστολοι – Θ.Γ.), αντιμετώπιζαν σθεναρή αντίσταση και τις φοβίες των κατοίκων ως προς τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους από ετερόδοξους».⁷⁴

Αναλύοντας, όμως, τη σχέση των Ελλήνων με την εκκλησία, οι Ρώσοι περιηγητές εκπλήσσονται από το πραγματιστικό πνεύμα των Ελλήνων και την έλλειψη της θρησκευτικής εκείνης έκστασης, που ήταν χαρακτηριστική για τους Ρώσους. Όλοι, σχεδόν, οι περιηγητές τονίζουν την εξαιρετική ένδεια των ελληνικών ορθόδοξων εκκλησιών. Πέραν αυτού, όμως, ακόμη και αυτές οι εκκλησίες αρκετά συχνά καθίστανται αντικείμενο ληστείας από τους ίδιους τους Έλληνες, αξιόλογο τμήμα των οποίων με δυσκολία

⁷³ Στο ίδιο. Σ. 100.

⁷⁴ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 33-34.

προσαρμόζονται στις μετεπαναστατικές ειρηνικές συνθήκες ζωής και εξακολουθούν να λειτουργούν με την κλέφτικη νοοτροπία. Τέτοια παραδείγματα, αναφέρει ο Μπαζίλη, υπήρξαν χαρακτηριστικά για τους κατοίκους της Πελοποννήσου και δη της Μάνης: «Παρά την κατάνυξη και προκατάληψη, που αισθάνονται για τους ναούς, υπήρχαν περιπτώσεις, στις οποίες οι Μανιάτες δεν μπορούσαν να αντισταθούν μπροστά στον πειρασμό των πλούσια στολισμένων εκκλησιαστικών εικόνων. <...> Οι Μανιάτες συχνά έπαιρναν από τις εκκλησίες κοσμήματα, διαβεβαιώνοντας ότι προέβησαν σε κάτι τέτοιο μόνο και μόνο για να διαφυλάξουν το ιερό από την ιεροσυλία των ετεροδόξων».⁷⁵ Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ, επισκεπτόμενος τη Σμύρνη, γράφει για τους Έλληνες κατοίκους «οι Έλληνες δεν διαπιστώνουν κανένα υλικό όφελος από την υποστήριξη της πίστης τους και, για το λόγο αυτό, είναι πολύ χαλαρά προσκολλημένοι στη θρησκεία».⁷⁶ Ο Λιπ-ρτ, τέλος, θεωρεί ότι ένα από τα τρωτά σημεία του νεοορτοδόξου συστήματος εκπαίδευσης της Ελλάδος είναι η έλλειψη δεούσης σημασίας στο μάθημα των θρησκευτικών: «...Στα συνήθη ελληνικά σχολεία διδάσκουν καταπληκτικά την ανάγνωση, τη γραφή, την αριθμητική, τη γεωγραφία και την ιστορία, τα θρησκευτικά, όμως, το αντικείμενο, δηλαδή, που θα έπρεπε να αποτελεί τη βασικότερη μέριμνα, διδάσκεται όχι ικανοποιητικά. Οι σημερινοί δάσκαλοι στην Ελλάδα, στην πλειοψηφία τους, δεν μπορούν να εξηγήσουν δεόντως τη σημασία της επίδρασης της θρησκείας στη ζωή των ανθρώπων».⁷⁷ Πως εξηγείται αυτή η αντίδραση των Ρώσων περιηγητών στην αντιμετώπιση της θρησκείας από τους Έλληνες και σε ποιο βαθμό παρόμοια σχόλια εκφράζουν ρεαλιστικά τα θρησκευτικά αισθήματα των Ελλήνων;

Αναμφίβολα, στις εκτιμήσεις τους οι Ρώσοι περιηγητές έχουν ως κύριο γνώμονα τις προσωπικές τους πεποιθήσεις για το ρόλο και τη θέση της θρησκείας στον δημόσιο βίο. Στη Ρωσία η ορθόδοξη θρησκεία αποτελεί έναν θεσμό με πολιτική επιρροή, η βαρύτητα του ρόλου του οποίου συνδέεται με μία παράδοση εκατονταετιών. Στο νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος, αντίθετα, η ορθόδοξη εκκλησία

⁷⁵ Στο ίδιο. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 122.

⁷⁶ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1840. Σ. 12.

⁷⁷ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση ... Σ. 31.

αποτελεί, σε σημαντικό βαθμό, τον πνευματικό συνδετικό κρίκο ανάμεσα στους διάσπαρτους Έλληνες, τη στιγμή που η θεσμική της επίδραση είναι πολύ πιο περιορισμένη απ' ό,τι στη Ρωσία. Από τα πρώτα ήδη χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδος γίνεται πρόδηλη η επιθυμία του νεαρού κράτους να περιορίσει τη συμμετοχή και εμπλοκή της εκκλησίας στις κοινωνικο-πολιτικές διεργασίες του τόπου, γεγονός που εκφράζει και την υπερισχύουσα άποψη της πολιτικής ηγεσίας της χώρας. Το 1833 ο αντιβασιλεύς Γεώργιος-Λιούντβιγκ Μάουρερ, ο οποίος κυβερνεί την Ελλάδα μέχρι να ενηλικιωθεί ο Όθωνας, διακηρύσσει την ανεξαρτησία της ελληνικής εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, χωρίς εγκαίρως να έχει ενημερωθεί το ίδιο το Πατριαρχείο γι' αυτήν την απόφαση. Όπως είναι φυσικό, επί σειράς ετών η μονομερής αυτή απόφαση πλήγει το κύρος του Πατριαρχείου, το οποίο δεν αμφισβητεί, πλέον, το αυτοκέφαλο καθεστώς της ελληνικής εκκλησίας, αλλά επικρίνει τον τρόπο και τις μεθόδους, που αυτό εφηρμόσθη. Το 1850, ως αποτέλεσμα των εκκλησιαστικών τριβών, η ελληνική εκκλησία καταθέτει αίτηση στο Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, με την οποία ζητά την ανεξαρτησία της, την οποία το Πατριαρχείο υποχρεούται, έστω και τυπικά, να αναγνωρίσει. Μετά από δύο χρόνια το ελληνικό Κοινοβούλιο ψηφίζει τον καταστατικό νόμο της ελληνικής εκκλησίας, σύμφωνα με τον οποίο η κοσμική εξουσία δεν εμπλέκεται στις υποθέσεις της εκκλησίας, οι δε δύο φορείς καθορίζουν και προσδιορίζουν την πολιτική τους ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο.⁷⁸

Τα απομνημονεύματα των Ρώσων αρκετά εύστοχα δείχνουν, ότι παρόμοιες τάσεις υπερίσχυσης της κοσμικής εξουσίας έναντι της εκκλησιαστικής εκφράζουν και τις διαθέσεις του πλήθους. Όπως αναφέρεται και ανωτέρω, οι Έλληνες δεν είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοποιημένοι και επιρρεπείς σε αντικείμενα χλιδής και πολυτελείας, γεγονός που αφορά και την εκκλησία, δεδομένου ότι, στην πλειοψηφία του, ο ελληνικός πληθυσμός προσπαθεί να επενδύει σε υποσχόμενες κέρδη επιχειρήσεις και συναλλαγές, παρά στο στολισμό των εκκλησιών του. Πέραν αυτού, ο ελληνικός κλήρος,

⁷⁸ Σπ. Β. Μακεζίνης. Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος 1828-1964. Τόμος Πρώτος. Αθήνα, 1966. Σ. 197. Κ. Παπαρηγόπουλου Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Βιβλίων 16ον. Έκδοση 6η. Αθήνα, 1932. Σ. 284-285.

αρκετοί εκπρόσωποι του οποίου «βρίσκονταν στο πλέον βαθύ σκότος»,⁷⁹ δεν δύνανται, τη δεδομένη χρονική στιγμή, να αποβεί σε κινητήρια δύναμη, ικανή να εξασφαλίσει την περαιτέρω ανάπτυξη και αναζωογόνηση της ελληνικής κοινωνίας με ανανεωμένο πνεύμα και ιδέες. Ολοκληρώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι οι Έλληνες εξακολουθούν να μένουν πιστοί στην Ορθοδοξία, δεν τους διακατέχει, όμως, εκείνη η μεσαιωνική έκσταση και εξάρτηση από τη θρησκεία, η οποία σε μεγάλο βαθμό χαρακτηρίζει το ρωσικό πληθυσμό, παρά αντιμετωπίζουν την εκκλησία ως καθαρά λειτουργικό μέσο επικοινωνίας με το Θεό και όχι ως πολιτικό θεσμό.

Έκπληξη προκαλεί, επίσης, στους Ρώσους περιηγητές ο τρόπος που οι Έλληνες αντιμετωπίζουν τη γεωργία. Σε αντίθεση με τη Ρωσία, όπου η ενασχόληση με τη γη αποτελεί θεμέλιο της οικονομίας της χώρας, οι Έλληνες καλλιεργούν τη γη όχι με ιδιαίτερο ενθουσιασμό. Ένα τέτοιο φαινόμενο δεν αποτελεί κάτι καινούριο, το ίδιο παρατηρούν οι Ρώσοι περιηγητές και κατά την περίοδο του οθωμανικού ζυγού. Η απελευθέρωση, όμως, από την τουρκική κυριαρχία και καταπίεση δεν συμβάλλει, όπως θα ήταν αναμενόμενο, στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος του ελληνικού πληθυσμού για την καλλιέργεια της γης του, για την οποία και αγωνίσθηκε. Ερμηνεύοντας το φαινόμενο αυτό, οι Ρώσοι περιηγητές καταλήγουν τόσο σε αντικειμενικές όσο και σε υποκειμενικές αιτίες. Ο Μπαζίλη, για παράδειγμα, ερμηνεύει την έλλειψη ζήλου στους Έλληνες για την καλλιέργεια της γης εξαιτίας της τάσης τους για ραστώνη. Περιγράφοντας τον Πόρο παρατηρεί, ότι «ο φυσικός πλούτος του νησιού προσδίδει στους κατοίκους μία τεμπέλικη αδιαφορία. Οι οικογενειάρχες, αλλά και οι νεαροί, καταναλώνουν ολόκληρη την ημέρα τους παίζοντας μπιλιάρδο και χαρτιά», και συνεχίζει: «Οι εργασίες του σπιτιού, αλλά και η καλλιέργεια των χωραφιών, αποτελεί μέριμνα του γυναικείου φύλου».⁸⁰ Τα ίδια υποστηρίζει και ο Ορλώφ-Νταβίντωφ, υποστηρίζοντας, ότι ο Έλληνας «αντιμετωπίζει την καλλιέργεια της γης ως κάτεργο και την αναθέτει στα λιγότερο ευκατάστατα στρώματα του πληθυσμού. Η κτηνοτροφία, αντίθετα, όπως και

⁷⁹ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 33-34.

⁸⁰ Στο ίδιο. Σ. 83.

παλαιότερα, έτσι και τώρα, αντιμετωπίζεται με μεγαλύτερο δέος, ακριβώς επειδή απαιτεί λιγότερο ζήλο και κόπο».⁸¹

Σημειώνοντας την αδιαφορία των Ελλήνων απέναντι στη γεωργία, οι Ρώσοι περιηγητές προσφεύγουν και σε αντικειμενικές αιτίες. Διατιθέμενοι απέναντι στους Έλληνες με συμπάθεια και επιείκεια, αρκετοί Ρώσοι περιηγητές θεωρούν τους Τούρκους και την κληρονομιά του οθωμανικού ζυγού ως αιτία της συρρίκνωσης της γεωργίας. «Υπάρχει και άλλη μία ερμηνεία της αποψίλωσης της γεωργίας (στην Ελλάδα – Θ.Γ.), η οποία έγκειται στην πρόσφατη κατάσταση του τόπου υπό την τουρκική κατοχή, η οποία ενεθάρρυνε, με το παράδειγμά της, την αυθαιρεσία, την ανομία και την περιφρόνηση απέναντι στις ειρηνικές ασχολίες και, ιδίως, τις αγροτικές», τόνιζε ο Ρώσος διπλωμάτης.⁸² Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ, εξάλλου, θεωρεί ότι μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος, στη διαχείριση των Ελλήνων «παρουσιάστηκε πολύ μεγαλύτερη έκταση γης, από,τι οι ίδιοι μπορούσαν να καλλιεργήσουν». «Θωρώντας αυτή τη νεκρική σιωπή, ασυναίσθητα συμπεραίνεις ότι επί τουρκοκρατίας εδώ υπήρχε περισσότερη ζωή», – προσθέτει ο περιηγητής.⁸³ Ένας άλλος αξιόλογος παράγοντας παραμένει το γεγονός ότι το έδαφος της Ελλάδος, πριν από την ενσωμάτωση σε αυτή των γαιών της Θεσσαλίας, δεν είναι ιδιαίτερα καρποφόρο και εύφορο, οπότε η γεωργία δεν δύναται να αποτελέι σταθερή πηγή εσόδων, πόσο μάλλον σε περιόδους πενιχρής συγκομιδής. «Ελάχιστοι ασχολούνται με την καλλιέργεια σιτηρών και μόνο και μόνο για τις προσωπικές τους ανάγκες. Πόσο μάλλον που η καλλιέργειά τους καθίσταται δύσκολη, εφόσον το έδαφος όλης της Ελλάδος είναι ορεινό και πετρώδες», – ομολογεί στους αναγνώστες του ο ζωγράφος Ζαχάρωφ.⁸⁴ Ο διπλωμάτης Σ.Ν., μάλιστα, αναφέρει το παράδειγμα των νησιών του Ιονίου, όπου σε περίπτωση πενιχρής σοδειάς οι τσιφλικάδες δεν είχαν τίποτα να λαμβάνουν από τους χωρικούς, οι δε τελευταίοι «ήταν ευτυχείς, όταν έμπαιναν στη φυλακή, δεδομένου ότι εκεί συντηρούνταν με έξοδα του κράτους».⁸⁵

⁸¹ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 153.

⁸² Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 75.

⁸³ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 146.

⁸⁴ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ ... Σ. 82.

⁸⁵ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 169.

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι Ρώσοι περιηγητές συγκλίνουν στην άποψη, ότι, όπως και κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, τους Έλληνες χαρακτηρίζει επιχειρηματικό πνεύμα, με αποτέλεσμα να αποκομίζουν μεγαλύτερα κέρδη από τη ναυτιλία και το εμπόριο, παρά από τη γεωργία. Καταγράφοντας τις εντυπώσεις του από την Πελοπόννησο, ο Ορλώφ-Νταβίντωφ υπογραμμίζει: «Ο Μοριάς, ο οποίος βρίσκεται ανάμεσα στις πιο εύφορες περιοχές του κόσμου, την Ιταλία και τη Μικρά Ασία, έχει τη δυνατότητα, χάρη στην ελεύθερη επικοινωνία με τις περιοχές αυτές, να αποκτά τα προϊόντα τους με μεγαλύτερη ευκολία και με πολύ οικονομικότερο κόστος, παρά από,τι εάν καλλιεργούνταν τα προϊόντα αυτά στο έδαφός του. Με τον τρόπο αυτό φαίνεται περισσότερο αληθοφανές, ότι κάθε τμήμα της χερσονήσου του Μοριά, που βλέπει τη θάλασσα, είναι περισσότερο αποκεντρωμένο από τον πυρήνα της Πελοποννήσου και τείνει να φτάσει την απέναντι ακτή».⁸⁶ Είναι φυσικό, εξάλλου, οι ιδιαιτερότητες της γεωγραφικής κατάστασης της χώρας να επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την οικονομική κατάσταση της Ελλάδος και την ενασχόληση των κατοίκων της, ενώ συντελούν, ταυτόχρονα, στο διαμελισμό τους και καθιστούν δυσκολότερη τη σύναψη γέφυρας επικοινωνίας μεταξύ τους.

Οι περιηγητές τονίζουν, επίσης, ότι, παρά την κάμψη του ρόλου της γεωργίας μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος από τους Τούρκους, το εμπόριο, αντίθετα, αναπτύσσεται με γεωμετρική πρόοδο, γεγονός απόλυτα αναμενόμενο. Οι Έλληνες ανέκαθεν υπήρξαν εκπληκτικοί ναυπηγοί και ναυτικοί, ενώ η κατασκευή ενός πλοιαρίου υπήρξε προσιτό εγχείρημα, ακόμη και για τις λιγότερο ευκατάστατες κατηγορίες του ελληνικού πληθυσμού. Πόσο μάλλον που τα κέρδη από την ενασχόληση με το εμπόριο ήταν σίγουρο ότι θα υπερέβαιναν το αρχικά επενδεδυμένο κεφάλαιο. Ο διπλωμάτης Σ.Ν. αναφέρει τα εξής για τη Σύρα, ένα από τα πλέον δραστήρια κέντρα του ελληνικού εμπορίου της εποχής:

⁸⁶ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 151.

«Από τους ντόπιους ναύτες δεν υπάρχει κανένας που να μην αποταμίευσε αξιόλογο χρηματικό ποσό, ικανό για να κατασκευάσει, από κοινού με τους συγγενείς του και τους φίλους του, ένα μικρό, τουλάχιστον, πλοιάριο. Μερικές φορές, βέβαια, το πλοιάριο αυτό μπορεί να ναυπηγηθεί μόνο μία φορά, σε περίπτωση δε που κάνει δύο και τρία ταξίδια, τότε θεωρείται μεγάλο ευτύχημα. Αν και δεν υπάρχει ιδιαίτερη ανάγκη για κάτι τέτοιο. Ακόμη και με ένα ταξίδι θα αποσβέσει τα έξοδα κατασκευής του και θα αποφέρει στον ιδιοκτήτη του και καλό κέρδος.»⁸⁷

Το εμφανές όφελος από το εμπόριο, σε σύγκριση με τις λοιπές ασχολίες, έχει ως συνέπεια η ναυτιλία, με την οποία ασχολείται σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, να αποβεί σε ένα από τα θεμέλια της οικονομίας της χώρας. Ο ζωγράφος Ζαχάρωφ, περιγράφοντας ένα περιστατικό, μεταφέρει ανάγλυφα το πάθος των Ελλήνων για τη ναυτιλία:

«Όλη η βιομηχανία των Ελλήνων εστιάζεται στη ναυτιλία. Η Ελλάδα, σύμφωνα με πληροφορίες μου, διαθέτει έξι χιλιάδες μεγάλα εμπορικά πλοία και πενήντα χιλιάδες ναύτες, που όμοιοί τους δεν υπάρχουν ανά την υφήλιο. Πόσες φορές έτυχε να γίνω μάρτυρας της άφιξης στον Πειραιά κάποιας θαλασσοδαρμένης βαρκούλας, της οποίας το πανί πιλοτάρει ο γενναίος της ναύτης. Κάποτε ο Νέλσον, (Άγγλος ναύαρχος - Θ.Γ.) πλέοντας στη Μεσόγειο με το στόλο του, παρατήρησε κάποιο μικρό αντικείμενο στη θάλασσα, που πλησίαζε το πλοίο του. Στην αρχή δεν μπόρεσε να προσδιορίσει περί τίνος πρόκειται, στη συνέχεια, όμως, διέκρινε μία βαρκούλα και έναν άνθρωπο μέσα. Τότε έδωσε εντολή να διασώσουν τον άνθρωπο, όντας σίγουρος ότι επρόκειτο για ναυαγιστική λέμβο από κάποιο ναυαγημένο πλοίο. Όταν η βάρκα πλησίασε το καράβι, ο ναύαρχος διαπίστωσε ότι είναι γεμάτη φρούτα, ενώ ο μοναδικός της επιβάτης ήταν ένας Έλληνας. Στην ερώτηση από ποιο ναυαγημένο πλοίο προέρχεται, ο Έλληνας απάντησε ότι δεν πρόκειται για ναυάγιο, αλλά ότι πλέει από την Ελλάδα στη Μάλτα για να πουλήσει φρούτα.

⁸⁷ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 133.

Αυτό κατέπληξε το Νέλσονα, ο οποίος αμέσως αγόρασε όλα τα φρούτα και διέταξε να ανεβάσουν στο πλοίο τη βάρκα με τον Έλληνα, τον οποίο, στη συνέχεια, τον επέστρεψε στην πατρίδα του. Για τους Έλληνες η θάλασσα είναι συγγενές στοιχείο, χωρίς το οποίο δεν μπορούν να επιβιώσουν. Κολυμπούν δε καταπληκτικά.»⁸⁸

Με τον τρόπο αυτό διαπιστώνουμε, ότι από τη σύσταση του νεαρού ελληνικού κράτους η γεωργία διαδραματίζει σημαντικό μεν αλλά περιορισμένο ρόλο στην οικονομία του τόπου, τη στιγμή που η πλειοψηφία του πληθυσμού τείνει περισσότερο στο εμπόριο και τη ναυτιλία. Ακόμη και εκείνες οι αγροτικές ασχολίες, όπως η καλλιέργεια ελιάς και αμπελιών, που προσφέρουν μεγαλύτερα κέρδη, είναι άμεσα συνδεδεμένες με το εμπόριο. «Η παραγωγή λαδιού και οίνου σχετίζεται περισσότερο με τη βιομηχανία παρά με τη γεωργία», - γράφει ο διπλωμάτης Σ.Ν., ο οποίος επισημαίνει ότι η παραγωγή ελιάς «η οποία αρκεί όχι μόνο για εσωτερική κατανάλωση, αλλά και για εξαγωγές, αποτελεί μία από τις σημαντικότερες πηγές εθνικού εισοδήματος».⁸⁹ Ο χαμηλός, εξάλλου, δείκτης προσοδοφόρου αποτελέσματος και ωφελιμότητας απέτρεπε τη διατήρηση και συντήρηση των φεουδαρχικών σχέσεων στην Ελλάδα, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν φενάκη στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ αναφέρει, ότι «μεγάλες εκτάσεις γης, οι οποίες πέρασαν στους Έλληνες μετά τη λήξη του πολέμου, μέχρι σήμερα παραμένουν αναξιοποίητες από τους φεουδάρχες, δεδομένου ότι η καλλιέργειά τους, λαμβανομένης, μάλιστα, υπ'όψιν και της φορολογίας, δεν αποβαίνει κερδοφόρα και δεν αποσβένει ούτε καν το κόστος αγοράς τους».⁹⁰ Οι ιδιαιτερότητες της ιστορικο-γεωγραφικής ανάπτυξης της χώρας και η έλλειψη εδραιωμένης φεουδαρχικής παράδοσης δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τον μελλοντικό πολιτικο-οικονομικό εκσυγχρονισμό της Ελλάδας, ο οποίος θα βασιστεί στη διαμόρφωση καπιταλιστικών σχέσεων και αξιών και θα αποκρυσταλλώνεται υπό την επίδραση των προοδευτικών ιδεών της πεφωτισμένης Ευρώπης.

⁸⁸ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ ... Σ. 82.

⁸⁹ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 75.

⁹⁰ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 252.

Αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση του νεαρού εθνικού κράτους και της συνείδησης των Ελλήνων διαδραματίζει η παιδεία. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, στην ανάπτυξη του εθνικού συστήματος εκπαίδευσης, σε σημαντικό παράγοντα αποβαίνουν οι ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και η πρακτική παιδεία (σελ. 91), οι οποίες υπερίσχυαν έναντι της θεολογικής παιδείας. Όλοι, ανεξαιρέτως, οι περιηγητές τονίζουν τον ιδιαίτερο ζήλο, τον οποίο οι Έλληνες εκδηλώνουν απέναντι στην παιδεία και τη μάθηση, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδος, παρά την έλλειψη της δεούσης υποδομής. «Ο ζήλος του ελληνικού λαού απέναντι στη μάθηση εκπλήσσει τους ξένους, που επισκέπτονται τη χώρα, στην οποία είναι τόσο φρέσκο το καρκίνωμα των προσφάτων δυστυχιών της», - επισημαίνει ο Μπαζίλη και, μετέπειτα, προσθέτει: «Υπάρχουν πόλεις και χωριά, ερημωμένα από τον πόλεμο. Ανάμεσα στα ερείπια ξεχωρίζουν, θλιβεροί, οι εναπομείναντες κάτοικοι, ενώ στον περίβολο της εκκλησίας τα παιδιά συνωστίζονται το ένα δίπλα στο άλλο και περικυκλώνουν τον ιερέα, ο οποίος, καλυπτόμενος από τον ήλιο στον ίσκιο του κτιρίου, τα διδάσκει από τα κουρελιασμένα βιβλία και τα αναγκάζει να σχεδιάζουν γράμματα στην άμμο».⁹¹ Οι περιηγητές υπογραμμίζουν, επίσης, ότι η ελληνική ομογένεια του εξωτερικού συμμετείχε ενεργά στη διαμόρφωση του εθνικού συστήματος εκπαίδευσης. «Η κυβέρνηση δεν διέθετε κονδύλια, ενώ από όλα τα μέρη κατέφθαναν δωρεές προς στήριξη των επιστημών: από το Λονδίνο, την Πετρούπολη, τη Βιέννη οι Έλληνες έστελναν αξιόλογα ποσά για την ίδρυση πανεπιστημίου, ινστιτούτου, ακαδημίας επιστημών», - γράφει ο Μιλιουκώφ.⁹² Σημαντική βοήθεια παρέχουν και φιλελληνικά ιδρύματα και εταιρείες του εξωτερικού, ή απλώς ιδιώτες, που με συμπάθεια διάκεινται στις προσπάθειες του νεαρού κράτους, μεταξύ των οποίων και Ρώσοι. Ο Μπαζίλη αναφέρει ότι, κατά τη διάρκεια των εγκαινίων θεολογικής σχολής στον Πόρο, οι ναυτικοί του ρωσικού στόλου, που είχε πλευρίσει το νησί «με δική τους πρωτοβουλία

⁹¹ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 111.

⁹² Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις του Α. Μιλιουκώφ το 1857. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1859. Σ. 71.

διεξήγαν έρανο για να στηρίξουν τη νεαρή αυτή σχολή».⁹³ Όπως και παλαιότερα, έτσι και μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους των Ελλήνων, η Ρωσία εξακολουθεί να συνεισφέρει στην ανάπτυξη της εθνικής παιδείας στην Ελλάδα.

Αξιόλογος παράγοντας, ο οποίος υποδηλώνει το δημοκρατικό πνεύμα των Ελλήνων και συνδράμει στην κοινωνική τους κινητικότητα, είναι το γεγονός ότι η εκπαίδευση καθίσταται προσιτή για Β τα στρώματα του ελληνικού λαού, με αποτέλεσμα ο Έλληνας φοιτητής να διαφοροποιείται από τον συνάδελφό του της Δυτικής Ευρώπης ή της Ρωσίας. Ο Μιλιουκώφ περιγράφει ως εξής την ατμόσφαιρα, η οποία χαρακτηρίζει το Πανεπιστήμιο των Αθηνών, που ιδρύθηκε το 1837:

«Στην Αθήνα δεν συναντάται ο χαρακτηριστικός τύπος του νεαρού φοιτητή, ο οποίος φορά το φοιτητικό του μανδύα για να συναναστρέφεται στα ζαχαροπλαστεία και να επισκέπτεται τα θέατρα. Λένε, ότι το πάθος για τη μάθηση δεν είναι ανιδιοτελές, εφόσον ο κάθε νεαρός που επισκέπτεται το σχολείο ονειρεύεται το δίπλωμα, που θα του εξασφαλίσει μία θέση στη ζωή. Αλλά κάτι τέτοιο δεν είναι συγχωρητέο? Δεν πρόλαβε να ιδρυθεί το Πανεπιστήμιο, και από όλα τα μέρη της Ελλάδος κατέφθασαν νέοι. Συνέβαινε, μάλιστα, μερικοί φοιτητές να έρθουν στην πόλη (Αθήνα – Θ.Γ.) με λίγες μόλις δραχμές στην τσέπη και έβρισκαν δουλειά ως λακέδες ή βοηθοί σε κάποιο μαγαζί, απαιτώντας για τις υπηρεσίες τους μόνο ένα κομμάτι ψωμί και τρεις ελεύθερες ώρες κάθε μέρα για να επισκέπτονται τις διαλέξεις.»⁹⁴

Ο Ζαχάρωφ υπογραμμίζει, ότι μετά τη δημιουργία της ανεξάρτητης Ελλάδας, ιδρύονται αρκετά εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως το Πανεπιστήμιο, το Πολυτεχνείο, γυμνάσια, στρατιωτικές ακαδημίες, τα οποία αποτελούν καταφύγιο γνώσης για όλα τα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας: «Το πάθος των Ελλήνων για τις επιστήμες είναι απaráμιλλο: όλοι σπουδάζουν, και άνδρες και γυναίκες. Το Πανεπιστήμιο το επισκέπτονται άτομα διαφορετικής

⁹³ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 93.

⁹⁴ Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις ... Σ. 74.

προέλευσης και κοινωνικής διαστρωμάτωσης, ενώ στις διαλέξεις το ακροατήριο αποτελείται όχι μόνο από νέους, αλλά και από ηλικιωμένους».⁹⁵ Αλλά και ο Κ. Λιπ-ρτ σημειώνει ότι το ακροατήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών «αποτελούνταν από άτομα διαφορετικής τάξης και αξιώματος, μέσης, αλλά και περασμένης ηλικίας, τα οποία είλκυε σε αυτό (το Πανεπιστήμιο – Θ.Γ.) η επιθυμία τους να μορφωθούν».⁹⁶ Πόσο μάλλον που το πάθος για μόρφωση διεισδύει στα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Ο Μιλιουκώφ αναφέρει, ότι ακόμη και στα πιο άπορα χωριά, οι κάτοικοί τους απασχολούν δάσκαλο για να μορφώσουν τα παιδιά τους «και ο καθένας με τη σειρά του εξασφάλιζε στέγη και διατροφή από το στέρημά του. Ο δε άστεγος αυτός παιδαγωγός, εξαιτίας ανυπαρξίας σχολείου, συγκεντρώνει τα παιδιά κάτω από τον διάφανο ουρανό, στο πεζούλι της εκκλησίας του χωριού ή κάτω από τη σκιά ενός δένδρου, και τα παιδιά ολόκληρες ώρες τον ακούν με τα βιβλία τους ανοικτά».⁹⁷ Το πάθος αυτό για γνώση είναι τόσο δυνατό, ακόμη και όταν καθίσταται κατανοητό ότι με δυσκολία οι γνώσεις αυτές θα αξιοποιηθούν πρακτικά και θα αποφέρουν κέρδος. Ένα χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα αναφέρει ο Μιλιουκώφ, περιγράφοντας το διάλογο μιας απλής Ελληνίδας, πλύστρας, με έναν γνωστό της σχετικά με την κόρη της, η οποία φοιτούσε στο Αρσάκειο:

«Αξιζε να δει κανείς με τί περήφανη ικανοποίηση, παίρνοντας τα ασπρώρουχα από το καλάθι, αυτή (η πλύστρα – Θ.Γ.) έλεγε:

-Η κόρη μου πηγαίνει στο Αρσάκειο!

-Και τι θα την κάνεις όταν αποφοιτήσει? – τη ρώτησε ο κ. Λικάδης (ο γνωστός της – Θ.Γ.).

-Θα παραδίδει μαθήματα σε πλούσιους.

-Και αν δε βρει δουλειά?

-Τότε, λοιπόν, νομίζετε, ότι η μόρφωσή της θα τη δυσκολεύει να πλένει? Πόσο μάλλον που και τώρα με βοηθά μερικές φορές –

⁹⁵ Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ ... Σ. 81.

⁹⁶ Λιπ-ρτ Κ. Η σημερινή κατάσταση ... Σ. 26.

⁹⁷ Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις ... Σ. 74.

απαντούσε η Ελληνίδα, διορθώνοντας περήφανα το κόκκινο φέσι της.»⁹⁸

Παρόμοια παραδείγματα χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία ως ένα νεαρό και ραγδαία αναπτυσσόμενο οργανισμό, που διακατέχεται από την τάση να αφομοιώνει τις προοδευτικές ιδέες και αξίες της εποχής. Το γεγονός ότι η παιδεία καθίσταται προσιτή στα ευρύτερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις για τη διείσδυση σε αυτά της κρατικής ιδεολογίας, η οποία, μετά τη δημιουργία της ανεξάρτητης Ελλάδος, αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη συσπείρωση του ελληνικού έθνους και τη διαμόρφωση της εθνικής του συνείδησης. Κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης του ελληνικού έθνους και της κρατικής του οντότητας, η οποία εξοπλίζεται με το εθνικό δόγμα επανένωσης όλων των ελληνικών εκτάσεων, η Ελλάδα αποκτά νέες προτεραιότητες στην εξωτερική της πολιτική, γεγονός που αναπόφευκτα θα επιφέρει αναθεώρηση του ρόλου και της θέσης της στην ευρωπαϊκή πολιτική και των σχέσεών της με τις άλλες Δυνάμεις της εποχής, συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσίας.

⁹⁸ Στο ίδιο.

*§2. Η ΔΙΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΡΩΣΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗ ΡΩΣΙΑ ΣΕ
ΣΥΝΔΥΑΣΜΟ ΜΕ ΤΙΣ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΗ ΣΤΙΒΟ*

Οι ιδιαιτερότητες της κοινωνικο-πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδος τις πρώτες δεκαετίες μετά την λήξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και την απόκτηση της ανεξαρτησίας θα επηρεάσουν και τις ελληνορωσικές σχέσεις, καθώς και την αντιμετώπιση της Ρωσίας από τους Έλληνες. Αρχικά η ρωσική επιρροή στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα αισθητή, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το ότι ο Πρώτος Κυβερνήτης της χώρας Ιωάννης Καποδίστριας είχε υπηρετήσει, επί σειρά ετών, στη ρωσική διπλωματία και μιλούσε την ελληνική γλώσσα «όχι ελεύθερα, αλλά με μία ευχάριστη ξενική προφορά».⁹⁹ Ο ρωσικός στόλος, εξάλλου, μόνιμα πλέει στα ελληνικά ύδατα και συχνά παρέχει βοήθεια και στήριξη στην κυβέρνηση του Καποδίστρια στην προσπάθειά της να πατάξει αντικυβερνητικές εξεγέρσεις και αποσχιστικά κινήματα, τα οποία κάνουν αισθητή την παρουσία τους, τα πρώτα ιδίως χρόνια της ζωής του νεαρού εθνικού κράτους.¹⁰⁰ Η παρουσία του ρωσικού ναυτικού, καθώς και η αναμφισβήτητη βοήθεια, την οποία παρέχει στους Έλληνες η Ρωσική Αυτοκρατορία κατά τον αγώνα για την ανεξαρτησία εμπνέουν στους Έλληνες αισθήματα σεβασμού και αναγνώρισης προς τους κατοίκους του Βορρά. Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ αναφέρει ότι, κατά την άφιξή του στο Ναύπλιο τον Ιούνιο του 1835, «η σφραγίδα με το δικέφαλο αετό στο διαβατήριό μου, μού εξασφάλισε κάθε σεβασμό από πλευράς τοπικής διοίκησης, η οποία ανέθεσε σε έναν υπάλληλο να προετοιμάσει όλες τις λεπτομέρειες της περαιτέρω περιήγησής μου».¹⁰¹

Οι διαρκείς επαφές ανάμεσα στους Έλληνες και τους Ρώσους έχουν ως επακόλουθο ορισμένη πολιτιστική επίδραση της Ρωσίας στην Ελλάδα. Η παραμονή, για παράδειγμα, του ρωσικού στόλου στον Πόρο, όπου τα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση εγκαθίσταται η

⁹⁹ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 147.

¹⁰⁰ Ο Κ. Μπαζίλη περιγράφει αρκετά λεπτομερειακά και παραστατικά την κατάπνιξη μιας αντικυβερνητικής εξέγερσης στον Πόρο, στην οποία συνέβαλε και ο ρωσικός στόλος. Όρα: Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 67-116.

¹⁰¹ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 58.

ρωσική ναυτική βάση, σε ορισμένο βαθμό επηρεάζουν τον καθημερινό βίο και τρόπο ζωής των κατοίκων του νησιού. Καταγράφοντας τις εντυπώσεις του από την επίσκεψή του στο νησί, ο Μπαζίλη αναφέρει:

«Μπορεί να θεωρηθεί ότι ο Πόρος είναι ρωσική πόλη, ενώ τα παράλια του Μοριά ανεπτυγμένη ρωσική επαρχία. Όλοι, σχεδόν, οι κάτοικοι καταλαβαίνουν τη γλώσσα μας, ενώ αρκετοί νέοι Ποριώτες μιλούν ελεύθερα τη ρωσική. Οι φιλικές τους σχέσεις με τους ναύτες μας άρχισαν από εκείνη ακριβώς την ημέρα, όταν οι πρώτοι Ρώσοι, που πάτησαν το πόδι τους στο νησί, αντί να μακρηγορούν, έβγαζαν την τραγιάσκα τους και, κάνοντας το σταυρό τους, έλεγαν: «ο Έλληνας είναι χριστιανός, ο Ρώσος είναι χριστιανός» και φιλικά αγκαλιάζονταν ως ποίμνιο της ίδιας εκκλησίας, ενώ το κύπελλο με το κρασί επισφράγιζε την αδερφική τους ένωση.»¹⁰²

Χαρακτηριστικό παραμένει το γεγονός, ότι οι Ρώσοι περιηγητές αντιμετωπίζουν τους δεσμούς της ορθοδοξίας ως το θεμέλιο λίθο της φιλίας των δύο λαών. Ο Μπαζίλη, μάλιστα, αναφέρει, ότι η παραμονή του ρωσικού στόλου στον Πόρο, σε σημαντικό βαθμό, συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου, βελτιώνοντας «την κατάσταση της πόλης από όλες τις απόψεις».¹⁰³ Η πολιτιστική επίδραση της Ρωσίας είναι αισθητή και σε άλλα σημεία της Ελλάδας. Περιγράφοντας την ανώτερη κοινωνία της Σύρας ο Μπαζίλη αναφέρει «πόσο ευχάριστο είναι να ακούς τις κοπέλλες της υψηλής κοινωνίας, που φοίτησαν στο Ινστιτούτο της Οδησού, να μιλούν τη ρωσική».¹⁰⁴

Οι περιηγητές υπογραμμίζουν, επίσης, ότι τα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση οι Έλληνες, ακόμη και αυτοί που προέρχονται από τα κατώτερα εισοδηματικά και κοινωνικά στρώματα, εκφράζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη Ρωσία, αν και πολλές φορές εκδηλώνουν την αφέλειά τους αναφορικά με το πώς φαντάζονταν την ορεινή αυτή χώρα. Ο Ορλώφ-Νταβίντωφ γράφει, ότι κατά την

¹⁰² Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 79.

¹⁰³ Στο ίδιο. Σ. 82.

¹⁰⁴ Στο ίδιο. Σ. 28.

παραμονή του στην Ανδρίτσaina (Αρκαδία), πλήθος περίεργων κατοίκων συγκεντρώθηκε για να δει τον Ρώσο επισκέπτη «και με ρωτούσαν για τη Ρωσία διάφορα, για παράδειγμα εάν γεννιούνται στη χώρα μας δикέφαλοι αετοί».¹⁰⁵

Μπορεί, επίσης, να γίνει λόγος και για αρκετά ισχυρή πολιτική επιρροή της Ρωσίας στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδος την εν λόγω περίοδο. Οι Ρώσοι περιηγητές αναφέρουν, ότι κατά τη λήψη κάποιας απόφασης, όχι, απαραίτητα, σε ανώτερο πολιτικό επίπεδο, οι Έλληνες λειτουργούν και σκέφτονται υπολογίζοντας την αντίδραση και τη στάση της Ρωσίας. Ο Μπαζίλη, για παράδειγμα, γράφει ότι, κατά τη διάρκεια αντικυβερνητικής εξέγερσης στον Πόρο, ένας Έλληνας αξιωματικός του τακτικού στρατού, ευρισκόμενος επάνω στο ρωσικό πλοίο, «εξηγώντας μας τα δρώμενα με την απλή διάλεκτο των αισθημάτων, ικέτευε το Ναύαρχό μας να μην αποκομίζει αρνητικά συμπεράσματα για το σύνολο του ελληνικού λαού από το παράδειγμα των εξεγερθέντων και συνέχιζε: «τι θα πουν στη Ρωσία?». ¹⁰⁶ Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια η ρωσική επιρροή εν μέρει περιορίζεται, εξακολουθεί, ωστόσο, να παραμένει αρκετά ισχυρή. Ο ρόλος του ρωσικού κόμματος, το οποίο αποτελείται από οπαδούς που ως κύριο γνώμονα προσανατολισμού θεωρούν τη Ρωσία, ισχυροποιείται το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας 1830 και αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση της πολιτικής του Όθωνα.¹⁰⁷ Χαρακτηριστικό, εξάλλου, παραμένει το γεγονός, ότι ακόμη και όταν η επιρροή του ρωσικού κόμματος συρρικνώνεται στις αρχές της δεκαετίας 1840, πολιτικοί κύκλοι της Ελλάδος δεν προβαίνουν στη λήψη αποφάσεων χωρίς την προκαταρκτική έγκριση της Ρωσίας. Ο Ρώσος διπλωμάτης Σ.Ν. περιγράφει, ότι κατά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την ψήφιση Συντάγματος, οι εξεγερμένοι, με επικεφαλής το Δημήτριο Καλλέργη, "δεν επιθυμούσαν να δράσουν χωρίς να είναι εκ των προτέρων πεπεισμένοι ότι χαίρουν της σύμφωνης γνώμης και έγκρισης της Ρωσίας". Παράλληλα ο Ρώσος

¹⁰⁵ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1839. Σ. 58.

¹⁰⁶ Μπαζίλη Κ.Μ. Το Αρχιπέλαγος και η Ελλάδα τα έτη 1830-1831. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1834. Σ. 84.

¹⁰⁷ Περισσότερα για το ρωσικό κόμμα όρα: Μισουρέβιτς Ο.Ε. Η διαμόρφωση του εθνικού κράτους στην Ελλάδα: «το Ρωσικό κόμμα» την περίοδο 1837-1844. Μόσχα, 1997. (Misyurevich O.E. Stanovleniye natsionalnogo gosudarstva v Gretsii: «Russkaya partiya» v 1837-1844 godakh. Moskva, 1997).

διπλωμάτης τονίζει, ότι ο Καλλέργης, έχοντας αμφιβολίες σχετικά με την υποστήριξη της Ρωσίας, προέβη στο εξής τέχνασμα:

«Τη νύχτα της 3ης Σεπτεμβρίου (1843) οι συνωμότες, περπατώντας στους δρόμους της Αθήνας, συγκεντρώθηκαν έξω από το σπίτι του Ρώσου Επιτετραμμένου (Πρέσβυ), κατά τη διάρκεια δεξίωσης που ελάμβανε χώρα εκείνο το βράδυ, και έστειλαν τον επικεφαλής τους μέσα για να ρωτήσει τη γνώμη του Πρέσβυ σχετικά με το εγχείρημά τους. Ο Καλλέργης μπήκε στην αίθουσα, περιφέρθηκε μερικά λεπτά ανάμεσα στους επισκέπτες, δεν ανταλλάξε ούτε μία λέξη με τον οικοδεσπότη, ο οποίος έπαιζε χαρτιά, και επιστρέφοντας στους συντρόφους του τους είπε, πονηρά, δήθεν εξ ονόματος του Ρώσου πρέσβυ, το μοιραίο "ναι". Την επόμενη ημέρα ο κ. Κατακάζης (ο τότε Επιτετραμμένος μας), για να αποφύγει την αιματοχυσία και να προλάβει την περαιτέρω διόγκωση της επανάστασης, η οποία απειλούσε να εξαπλωθεί και να καταλύσει το Βασιλιά Όθωνα από το θρόνο του, ήταν αναγκασμένος, θέλοντας και μη, μαζί με τους λοιπούς αντιπροσώπους ξένων κρατών, να αναγνωρίσει την επανάσταση.»¹⁰⁸

Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο συγγραφέας του κειμένου υπήρξε Ρώσος διπλωμάτης, η εν λόγω περιγραφή εκφράζει, εν μέρει, την επίσημη άποψη της ρωσικής διπλωματίας σχετικά με τα γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου, καθώς και την επιδίωξη της Ρωσίας να αποστασιοποιηθεί και να απεμπλακεί από κάθε συμμετοχή στα γεγονότα. Το θέμα σχετικά με το ρόλο της Ρωσίας στην επανάσταση του 1843 παραμένει ανεπίλυτο στην ιστοριογραφία.¹⁰⁹ Η εν λόγω περιγραφή, μεταξύ άλλων, αντικατοπτρίζει με διαύγεια τις συντηρητικές θέσεις της ρωσικής διπλωματίας του μέσου του 19ου αι., κατευθυντήρια γραμμή της οποίας παραμένει η απόρριψη και πάταξη επαναστατικών κινημάτων και η στήριξη της μοναρχίας. Η μαρτυρία αυτή του Ρώσου διπλωμάτη μας δείχνει, επίσης, χωρίς ίσως ο ίδιος ο συγγραφέας να το συνειδητοποιεί, ότι η στάση αυτή

¹⁰⁸ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 86.

¹⁰⁹ Όρα: Μισουρέβιτς Ο.Ε. Η διαμόρφωση του εθνικού κράτους στην Ελλάδα: «το Ρωσικό κόμμα» την περίοδο 1837-1844. Μόσχα, 1997.

της Ρωσίας σταδιακά την περιχαράκωνει από ορισμένους πολιτικούς κύκλους της Ελλάδος, οι προτεραιότητες των οποίων διαφοροποιούνται από τα σταθμά της ρωσικής διπλωματίας.

Αξίζει, επίσης, να υπογραμμισθεί ότι η καλοπροαίρετη στάση των Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους δεν υπήρξε πάντα ανιδιοτελής. Ανωτέρω αναφέρθησαν αρκετά παράδειγμα της βοήθειας, που παρείχε η Ρωσία στην Ελλάδα. Οι Έλληνες, ουδέποτε άφηναν ανεκμετάλλευτη την ευκαιρία να αποκομίσουν κάποιο όφελος και κέρδος από την καλοπροαίρετη στάση των Ρώσων, γεγονός που, ούτως ή άλλως διακατέχει τον ελληνικό χαρακτήρα. Η περιγραφή, από τον Μιλιουκώφ, της επικοινωνίας του με έναν Έλληνα τελωνειακό υπάλληλο στον Πειραιά, ο οποίος, έναντι αμοιβής, πρότεινε στο Ρώσο λογοτέχνη την είσοδο στη χώρα άνευ τελωνειακού ελέγχου, αποτελεί γραφική επιβεβαίωση των ιδιαιτεροτήτων του ελληνικού χαρακτήρα:

«Του έδωσα μισή δραχμή, σχεδόν, δηλαδή, μία ολόκληρη γκρίβνα στην ισοτιμία του ρωσικού συναλλάγματος. Αυτός που χαμογέλασε ευγενικά και με ρώτησε: – Αφέντη, είστε Γάλλος?

–Ρώσος, του απάντησα.

–Ρώσος! Πως και δεν το πρόσεξα! Αλλά, όμως, οι Ρώσοι συνηθίζουν να δίνουν ολόκληρη δραχμή. Μπορεί ο Αφέντης να μην το ξέρει, αλλά έτσι είθισται.

–Και γιατί έτσι?

–Πως γιατί? – επέμενε ο τελώνης, κοιτώντας με έκπληκτος, επειδή οι Ρώσοι δεν είναι Γάλλοι. – Καταλαβαίνετε τη διαφορά και οι Έλληνες την καταλαβαίνουν, εδώ και καιρό όλοι την καταλαβαίνουν. Βλέπετε αυτό το πλοίο εκεί πέρα, όπου γύρω του κολυμπούν άνθρωποι?

–Βλέπω, απάντησα, περιμένοντας την εξήγησή του.

–Ε, λοιπόν, αυτό το πλοίο είναι ρωσικό. Οι αξιωματικοί του βγαίνουν στην όχθη χωρίς τις βαλίτσες τους και κάθε φορά καταβάλλουν από μία δραχμή.

Ε, και λοιπόν...

-Πως λοιπόν? Αυτοί είναι Ρώσοι. Και εσείς είστε Ρώσος...Προερχόμαστε από την ίδια Πίστη. Ο Αφέντης πιστεύει σε ό,τι και εγώ πιστεύω...»¹¹⁰

Η ενιαία θρησκεία με τους Ρώσους παύει να αποτελεί σοβαρό επιχείρημα για τους Έλληνες όταν τα συμφέροντά τους δεν ταυτίζονται με τα συμφέροντα των ομοδόξων τους, γεγονός που αφορά και τις σχέσεις των ορθοδόξων εκκλησιών μεταξύ τους. Καταγράφοντας τις εντυπώσεις του από την επίσκεψή του στο Άγιο Όρος ο Ορλώφ-Νταβίντωφ αναφέρει, ότι "οι Ρώσοι μοναχοί υπομένουν μέσα στην ίδια τους τη Μονή καταπίεση εκ μέρους των Ελλήνων, γεγονός που δεν αφορά μόνο οργανωτικά ζητήματα, αλλά και υποθέσεις του μοναστηριού τους, καθώς και την ίδια τους τη λειτουργία, την οποία τους απαγορεύεται να ασκούν σε σλαβική γλώσσα".¹¹¹ Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ούσα στο σύνολό της καλοπροαίρετη και φιλική, η στάση των Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους δεν είναι απαλλαγμένη από ένα πραγματιστικό και ανιδιοτελές πνεύμα. Η Ρωσία αντιμετωπίζεται ως μία ισχυρή Δύναμη με επιρροή, από τις σχέσεις με την οποία εξαρτάται, σε σημαντικό βαθμό, η θέση και υπόσταση του νεαρού Ελληνικού Κράτους στο διεθνές προσκήνιο. Παρά ταύτα, οι Έλληνες δεν είναι διατεθειμένοι να θυσιάζουν τα προσωπικά τους συμφέροντα στο βωμό μιας παραδοσιακής φιλίας, η οποία θεμελιώνεται κυρίως στην ενιαία θρησκεία.

Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, το γεγονός ότι μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856) και την αποδυνάμωση του ρόλου της Ρωσίας στο διεθνή στίβο, η αντιμετώπιση της Ρωσίας από τους Έλληνες μεταβάλλεται. Ο Μιλιουκώφ το 1857, για παράδειγμα, τονίζει ότι "ο τελευταίος πόλεμος δόνησε, αλλά δεν έσβησε την πίστη στις δυνάμεις μας".¹¹² Στη συνέχεια η τάση αυτή στη συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους και τη Ρωσία, γενικότερα, θα αμβλύνεται. Δε θα ήταν, όμως, σωστό να θεωρηθεί ότι η στάση των

¹¹⁰ Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις του Α. Μιλιουκώφ το 1857. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1859. Σ. 32.

¹¹¹ Ορλώφ-Νταβίντωφ Β. Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Μέρος 2. Αγία Πετρούπολη, 1840. Σ. 191.

¹¹² Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις του Α. Μιλιουκώφ το 1857. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1859. Σ. 32.

Ελλήνων απέναντι στους Ρώσους τροποποιείται ριζικά και μετατρέπεται σε αρνητική και εχθρική. Αντίθετα, ένα μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού εξακολουθεί πάντα να στηρίζει τις ελπίδες του, να διάκειται με συμπάθεια και να υπολογίζει στη Ρωσία. Κατά πάσα πιθανότητα η Ρωσία, με το φεουδαρχικό και απολυταρχικό καθεστώς της, σταδιακά παύει να αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση, προς το οποίο θα προσανατολίζονταν οι Έλληνες όσον αφορά την πολιτική και κοινωνικο-οικονομική τους ανάπτυξη. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε τις αιτίες αυτού του φαινομένου βάσει των απομνημονευμάτων των Ρώσων περιηγητών.

Παραπάνω αναφέραμε, ότι ο βίος των Ελλήνων, η νοοτροπία τους και οι ασχολίες τους διαφέρουν κατά πολύ από τη ρωσική πραγματικότητα. Ακόμη και απέναντι στην εκκλησία –θεσμό, ο οποίος αποτελεί τον συνδετικό κρίκο στις ελληνο-ρωσικές σχέσεις– οι Έλληνες διάκεινται με λιγότερη έκσταση, ενώ ο ρόλος της στα πολιτικά δρώμενα του τόπου σταδιακά συρρικνώνεται. Οι Έλληνες, ταυτόχρονα, αποτελούν δέκτες των καινούριων ιδεών της Δύσης και, για το λόγο αυτό, όσο πιο ανεξάρτητο και αυτάρκες καθίσταται το ελληνικό κράτος, τόσο οι σχέσεις του με τη Ρωσία βασίζονται στις παραδοσιακές φιλικές σχέσεις, τη στιγμή που η εμπειρία των προηγμένων κρατών της Δυτικής Ευρώπης όλο και περισσότερο αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση. Ο Ρώσος διπλωμάτης Σ.Ν., για παράδειγμα, ο οποίος είναι παρών κατά την πολιτική διαμάχη των ρωσόφιλων και αγγλόφιλων της Κέρκυρας, αναφέρει ότι οι πρώτοι ως επιχείρημα χρησιμοποιούσαν “την ταπείνωση, την οποία υπέστησαν τα εθνικά τους αισθήματα εκ μέρους των Άγγλων”, γεγονός το οποίο ποτέ δεν επέτρεψαν στον εαυτό τους οι Ρώσοι. Οι δεύτεροι ισχυρίζονταν ότι στους Άγγλους το νησί χρωστούσε την οικονομική του ανάπτυξη και άνθηση: “Μιλούν για την ευημερία των κατοίκων του Ιονίου επί αγγλικού προτεκτοράτου, για τις μεγάλες επενδύσεις τους και για το αποτέλεσμα, που είχε η προσέλκυση τέτοιας ποσότητας χρυσού για όλη τη χώρα, καθώς, επίσης, και για τις εργασίες, στις οποίες βρήκαν απασχόληση χιλιάδες εργατικά χέρια, για την αναγέννηση της εγχώριας βιομηχανίας χάρη στη

δημιουργία πολυπληθούς καταναλωτικού κοινού, το οποίο πια εξαφανίσθη”.¹¹³

Οι Έλληνες αποδίδουν την ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό Πόλεμο και τη συρρίκνωση του ρόλου της στο διεθνή στίβο στο φεουδαρχικό και μοναρχικό καθεστώς της, αιτία και της οικονομικής της στασιμότητας. Ο Μιλιουκώφ υπογραμμίζει: “Αρκετές φορές έτυχε να ακούσω ότι ξεκινήσαμε τον πόλεμο χωρίς να έχουμε προετοιμάσει ούτε οδικές αρτηρίες, ούτε ατμόπλοια, ούτε συμμάχους. Αλλά συχνότερα απ’όλα μου έλεγαν στην Αθήνα: “Όταν θα κατασκευάσετε σιδηροδρόμους, θα απελευθερώσετε τους αγρότες σας και θα δώσετε μεγαλύτερη έμφαση στην παιδεία, τότε θα είστε ο πρώτος λαός στον κόσμο!”¹¹⁴ Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι μετά από μισό, περίπου, αιώνα η ήττα της Ρωσίας στο ρωσο-ιαπωνικό πόλεμο (1904-1905) θα επιστρατεύσει ολόκληρο ηφαίστειο αντιρωσικών αισθημάτων και διαθέσεων σε όλη την Ελλάδα, ιδίως σε ορισμένους πολιτικούς και ιδεολογικούς κύκλους, πράγμα που εκφράζει την όλο και μεγαλύτερη αποστασιοποίηση της Ελλάδος από την πρώην προστάτιδά της. Ο δημοσιογράφος Νικολάι Ράιχτελ (ο ίδιος αρθρογραφούσε με το ψευδώνυμο Πούτνικ ή Νικολάι Λέντερ),¹¹⁵ ο οποίος επισκέπτεται την Αθήνα αμέσως μετά τη λήξη του ρωσο-ιαπωνικού πολέμου, τονίζει ότι “η δεινοπάθεια της Ρωσίας, η ήττα της στον πόλεμο, γινόταν εδώ ιδιαίτερα αισθητή. Όλοι αποστασιοποιήθηκαν από μας, σε κάθε συνομιλία του με τους ντόπιους ο Ρώσος αισθάνεται περιφρόνηση, πολλές δε φορές οι κάτοικοι μας ταπεινώνουν με οξύ τρόπο”.¹¹⁶ Το γεγονός, εξάλλου, ότι η ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό Πόλεμο στα μέσα του 19ου αι. δημιουργεί στους Έλληνες αισθήματα συμπάθειας και συμπόνιας, ενώ, η ήττα της ίδιας στο ρωσο-ιαπωνικό πόλεμο στις αρχές του 20ου αι. γεννά κύματα κριτικής και περιφρόνησης σε ορισμένους

¹¹³ Σ.Ν. Επιστολές για την Ελλάδα ... Σ. 173-174.

¹¹⁴ Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις του Α. Μιλιουκώφ το 1857. Μέρος 1. Αγία Πετρούπολη, 1859. Σ. 69.

¹¹⁵ Όρα: Μασάνωφ Ι.Φ. Λεξικό ψευδωνύμων των Ρώσων συγγραφέων, επιστημόνων και κοινωνικών προσωπικοτήτων. Τόμος 2. Μόσχα, 1957. Σ. 385.
(Masanov I.F. Slovar psevdonimov rousskikh pisatelei, ouchenykh I obschestvennykh deyateli. T. 2. Moskva, 1957).

¹¹⁶ Πούτνικ (Ν. Λέντερ). Ανά την Ευρώπη και την Ανατολή. Αγία Πετρούπολη, 1908. Σ. 118-119.
(Putnik (N. Lender). Po Evrope I Vostoku. Spb., 1908).

κύκλους της Ελλάδος, υποδηλώνουν την επανατοποθέτηση της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι στη Ρωσία.

Αναμφίβολα, η αλλαγή αυτή στη στάση των Ελλήνων απέναντι στη Ρωσία σχετίζεται και με τους καινούριους προσανατολισμούς της χώρας στην εσωτερική και εξωτερική της πολιτική, οι οποίοι υφίστανται τροποποιήσεις και μεταβολές καθ'όλη τη διάρκεια του 19ου αι. Ενώ, λοιπόν, τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος η ρωσική επιρροή είναι αρκετά ισχυρή και καθοριστική, σταδιακά συρρικνώνεται και, ουσιαστικά, γίνεται ανύπαρκτη. Σημαντικό ρόλο στο γεγονός αυτό διαδραματίζει και η ανάπτυξη του ελληνικού συστήματος εκπαίδευσης, το οποίο προετοιμάζει τους κρατικούς λειτουργούς του τόπου και στο οποίο η επίδραση της ρωσικής παιδείας και πολιτισμού είναι μηδαμινή. Περιγράφοντας την επίσκεψή του στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο Μιλιουκώφ γράφει:

«Και από την πρώτη ματιά καθίσταται πασιφανές ότι αυτή (η Βιβλιοθήκη – Θ.Γ.) χρωστά την ύπαρξή της στη Δυτική Ευρώπη. Τα περισσότερα βιβλία της Βιβλιοθήκης είναι ιταλικά, γερμανικά και γαλλικά. Στη ρωσική γλώσσα δε βρήκα τίποτα, εκτός από ένα περιοδικό του Υπουργείου Παιδείας και μερικά λεξικά. Παράλληλα, οι καθηγητές μου έλεγαν ότι πάντα υπάρχουν φοιτητές στο Πανεπιστήμιο, που μαθαίνουν τη ρωσική, ενώ ο κ. Τυπάλδος (ο διευθυντής της Βιβλιοθήκης – Θ.Γ.) αρκετές φορές απευθύνθηκε στην Πετρούπολη με την παράκληση να τους σταλούν βιβλία Ρώσων κλασσικών. Ενώ εμείς, σε κάθε πόλεμό μας με τους Τούρκους διαλαλούσαμε πως χύνουμε το αίμα μας για την Ελλάδα!»¹¹⁷

Η ολιγωρία αυτή της Ρωσίας (και όχι μόνο) έχει ως αποτέλεσμα η ελληνική ανώτατη εκπαίδευση να θεμελιώνεται στη γερμανική και γαλλική ακαδημαϊκή παράδοση, ενώ Γάλλοι και Γερμανοί καθηγητές είναι αυτοί που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, στα αρχικά του, τουλάχιστον, στάδια. Στη συνέχεια, ωστόσο, παρατηρεί

¹¹⁷ Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη. Περιηγητικές σημειώσεις του Α. Μιλιουκώφ το 1857. Μέρος Ι. Αγία Πετρούπολη, 1859. Σ. 74.

ο περιηγητής Νικολάι Αμπρόφ, ο οποίος επισκέπτεται την Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας 1890, "όσον αφορά τη σύνθεση των καθηγητών, είναι όλοι Έλληνες, αν και, στην πλειοψηφία τους, έλαβαν ανώτατη μόρφωση στα γερμανικά και γαλλικά πανεπιστήμια".¹¹⁸ Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα η πολιτική και πολιτιστική ηγεσία της Ελλάδος να προσανατολίζεται στον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής και στα ευρωπαϊκά πρότυπα, δεδομένου ότι η ίδια έχει διαμορφωθεί βάσει των τελευταίων. Η δε παθητική στάση της ρωσικής κυβέρνησης όσον αφορά στη διαμόρφωση της πολιτικής ηγεσίας της Ελλάδας συντρέπει στη σταδιακή συρρίκνωση της επιρροής της Ρωσίας στα ελληνικά δρώμενα, καθώς και στην αναδιαμόρφωση της κοινής γνώμης ορισμένων κύκλων της Ελλάδος απέναντι στη Ρωσία.

Η τάση αυτή σταδιακά μεταμορφώνεται σε πεποίθηση, ότι η Ρωσία αποτελεί ακόμη και γεωπολιτικό αντίπαλο της Ελλάδος. Εάν παλαιότερα η Ρωσική Αυτοκρατορία εκλαμβάνονταν από τους Έλληνες ως η Δύναμη, η οποία συνέβαλε στην απελευθέρωσή τους από τον οθωμανικό ζυγό, σταδιακά, με την εδραίωση στο πλήθος της εθνικής ιδεολογίας, της Μεγάλης Ιδέας, η οποία προβλέπει την επανένωση των ελληνικών γαιών στο εθνικό κράτος, η επεκτατική πολιτική της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, η οποία ανέκαθεν επεδίωκε τον έλεγχο των Στενών και του Βοσπόρου, εκλαμβάνεται πλέον, από ορισμένους κύκλους της Ελλάδος τουλάχιστον, ως απειλή. Οι διαθέσεις αυτές αρκετά γλαφυρά αποτυπώνονται στη συνομιλία του Ρώσου περιηγητή και γεωγράφου Μιχαήλ Βενιουκώφ με έναν καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών:

«Ρώσοι? Θα τους ανεχόμαστε έως ότου καταφέρουμε να καταλάβουμε αν όχι το Βόσπορο, τουλάχιστον τον Ελλήσποντο. Τότε θα έχουμε στο χέρι μας το νότιο και σημαντικότερο τμήμα της Ρωσίας ... Εσείς αφήσατε ανεκμετάλλευτη το 1878 την ευκαιρία να καταλάβετε τα Στενά. Άλλη τέτοια ευκαιρία δε θα σας παρουσιασθεί. Το μοναδικό που φοβόμαστε είναι να μην καταλάβουν τα Στενά, ή ακόμη και τον Ελλήσποντο, οι Άγγλοι, αυτούς να

¹¹⁸ Αμπρόφ Ν. Από τη Μασσαλία στην Οδησό μέσω Αθηνών και Κωνσταντινούπολης. Μόσχα, 1893. Σ.35. (Abrov N. Ot Marselya DO Odessi cherez Afini I Konstantinopol. Moskva, 1893).

πολεμήσουμε είναι αδύνατο. Αλλά θα κατευθύνουμε εναντίον τους εσάς, τους Ρώσους, τους Αυστριακούς, τους Ρουμάνους, τους Γάλλους και άλλους και, τότε, αργά ή γρήγορα οι πύλες στη Μαύρη Θάλασσα θα είναι στα χέρια μας. <...> Μπορεί να μην είστε ικανοποιημένος με την ειλικρίνειά μου όσον αφορά τη Ρωσία, αλλά εσείς ζητήσατε να μάθετε την αλήθεια. Σας την εξήγησα, λοιπόν, όπως ακριβώς την κατανοούμε εμείς, οι Έλληνες, από τον πρώτο έως τον τελευταίο, με εξαίρεση, ίσως, το Παλάτι, το οποίο δεν ταυτίζεται εξ ολοκλήρου με το λαό.»¹¹⁹

Το ανωτέρω απόσπασμα αποτυπώνει και έναν άλλο παράγοντα, ο οποίος συντρέχει στην αποστασιοποίηση της Ελλάδος από τη Ρωσία και την απόλυτη μοναρχία ως σύστημα διοίκησης και διακυβέρνησης της χώρας. Ξεκινώντας από την επανάσταση του 1843 και έπειτα, ο πολιτικός ρόλος της μοναρχίας στην Ελλάδα σταδιακά συρρικνώνεται, ενώ η επιρροή της Αυλής στα πολιτικά δρώμενα του τόπου δεν αποτελεί τον πλέον καθοριστικό παράγοντα. Ταυτόχρονα, στην ελληνική κοινωνία αναπτύσσονται οι δημοκρατικοί θεσμοί, υπάρχει πολυκομματισμός, ενώ στις εκλογές συμμετέχουν τα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Όλοι, ουσιαστικά, οι Ρώσοι περιηγητές υπογραμμίζουν την ενασχόληση των Ελλήνων με τα κοινά, την πολιτική κινητικότητα της ελληνικής κοινωνίας, στην οποία μετέχουν εκπρόσωποι κάθε διαστρωμάτωσης. "Ο δημόσιος βίος, το ενδιαφέρον για τα κοινά και την πολιτική διακατέχει τον καθένα και όλους μαζί", - τονίζει ο Αμπρόφ, σχολιάζοντας την "υπερένταση" της ελληνικής κοινωνίας την περίοδο προεκλογικής εκστρατείας.¹²⁰ Ο ίδιος, βέβαια, υπογραμμίζει "την σχεδόν παντελή έλλειψη του γυναικείου στοιχείου"¹²¹ στη συμμετοχή στα κοινά, στις πολιτικές συγκεντρώσεις και εκδηλώσεις, γεγονός που υποδηλώνει τη διατήρηση ορισμένων ιδιαιτεροτήτων, που χαρακτηρίζουν παραδοσιακές κοινωνίες. Οι συζητήσεις των Ελλήνων εστιάζονται γύρω από την πολιτική, ενώ συνηθίζουν να συγκεντρώνονται στα καφενεία και να σχολιάζουν και αναλύουν τα

¹¹⁹ Βενιουκόφ Μ.Ι. «Από την Αθήνα». Ρούσκαγια Μισλ (=ρωσική σκέψη (περιοδικό). Νο 6. Μόσχα, 1891. Σ. 78. (Venyukon M.I. «Iz Afin». Russkaya Misl. No. 6. Moskva, 1891).

¹²⁰ Αμπρόφ Ν. Από τη Μασσαλία στην Οδησό ... Σ. 58.

¹²¹ Στο ίδιο. Σ. 85.

τελευταία πολιτικά νέα. Όλοι, ανεξαιρέτως, οι περιηγητές αναφέρουν ότι τα καφενεία παραμένουν συστατικό στοιχείο του κοινωνικοπολιτικού βίου των Ελλήνων, οι θαμώνες των οποίων όχι μόνο συζητούν, αλλά και λογομαχούν, ανταλλάσσουν απόψεις, ενημερώνονται και εκφράζουν τις ανησυχίες τους για τα δρώμενα στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και το διεθνή χώρο. "Ο βίος των Ελλήνων ... είναι δημόσιος", - αναφέρει ο Ζαχάρωφ και συνεχίζει: "Από το πρωί μέχρι το βράδυ περνούν τον καιρό τους στα καφενεία, τους αρέσει να διαβάζουν περιοδικά, όπου στην Αθήνα εκδίδονται τρία ή τέσσερα, παίζουν τάβλι ή μπιλιάρδο, συζητούν τις εμπορικές τους υποθέσεις, κουτσομπολεύουν και μόνο τη νύχτα επιστρέφουν στα σπίτια τους".¹²² Η συμμετοχή αυτή των Ελλήνων στα κοινά, καθώς και ο ίδιος ο χαρακτήρας του ελληνικού βίου καλλιεργούν στους Έλληνες δημοκρατικό τρόπο σκέψης και δημοκρατικούς θεσμούς, παρά το μοναρχικό πολίτευμα. "Η ελληνική αριστοκρατία της Βυζαντινής περιόδου εξαφανίσθηκε χωρίς να αφήσει ίχνη πίσω της και σήμερα η ελληνική κοινωνία είναι η πλέον δημοκρατική από τις αντίστοιχες της Ευρώπης, με εξαίρεση, ίσως, τη σουηδική και ελβετική", - αναφέρει ο Βενιουκώφ.¹²³ Είναι πιθανό ο θαυμασμός του Βενιουκώφ για την ελληνική κοινωνία να προέρχεται από την, αυτόματη για τον περιηγητή, σύγκρισή της με την αντίστοιχη ρωσική κοινωνία, η οποία σε μεγάλο βαθμό υπόκειται ακόμη στα στεγανά της κοινωνικής προέλευσης και, για το λόγο αυτό, ο Βενιουκώφ μπορεί και να υπερβάλλει ως προς το βαθμό εκδημοκρατισμού των Ελλήνων, αλλά και υποβάθμισης του ρόλου της ντόπιας αριστοκρατίας. Η παρατήρηση αυτή, όμως, παρουσιάζει αξιόλογο ενδιαφέρον όσον αφορά την ανάπτυξη του κοινωνικού πνεύματος στην Ελλάδα, αλλά και της αντιμετώπισής του από τους Ρώσους περιηγητές.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ένα παράδειγμα, που περιγράφει ο Ν. Λέντερ, στο οποίο, σε σημαντικό βαθμό, εκδηλώνεται ο τρόπος σκέψης και θεώρησης των πραγμάτων του Ρώσου περιηγητή, ο οποίος έχει εθιστεί σε κοινωνίες, με ευκρινή τα κοινωνικά όρια διαστρωμάτωσης. Ο συγκεκριμένος

¹²² Ζαχάρωφ Ι.Ν. Ταξιδιωτικές σημειώσεις του Ρώσου ζωγράφου Ζαχάρωφ ... Σ. 86.

¹²³ Βενιουκώφ Μ.Ι. «Από την Αθήνα» ... Σ. 74.

περιηγητής εκπλήσσεται όταν ο υπηρέτης του ξενοδοχείου, στο οποίο διαμένει, χωρίς καμμία αιδώ επέτρεπε στον εαυτό του να διορθώνει τον Ρώσο επισκέπτη στην προσπάθειά του να μιλήσει την ελληνική: “Λες στον υπηρέτη (του ξενοδοχείου – Θ.Γ.) “κεσάρισέ μου τα ρούχα” ... και ο υπηρέτης αρχίζει να σας παραδίδει ολόκληρη διάλεξη “όχι κεσάρισε αλλά καθάρισε”.¹²⁴ Στο σημείο αυτό, βέβαια, δεν είναι αμέτοχο το ελληνικό ταπεραμέντο και η εν γένει ελληνική νοοτροπία, που διαφοροποιείται αισθητά από τη νοοτροπία ενός βόρειου λαού όπως οι Ρώσοι.

Με την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων στην Ελλάδα, σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της χώρας αρχίζει να αποστασιοποιείται, ιδεολογικά τουλάχιστον, από την απόλυτη μοναρχία και στηρίζει τις ιδέες περιορισμού των προνομίων και εξουσιών του Μονάρχη. Λαμβάνοντας υπόψιν ότι σύζυγος του Βασιλιά Γεωργίου Α΄, ο οποίος κυβέρνησε την Ελλάδα κατά την περίοδο 1862–1912, υπήρξε η Ρωσίδα Πριγκίπισσα του οίκου των Ρομανώφ Όλγα, η δυσφορία, που κατά καιρούς παρατηρείται εναντίον του μοναρχικού καθεστώτος, αφορά και τη Ρωσία. “Υπό πρωθυπουργίας Δεληγιάννη, τον οποίο τόσο επαινούσαν και στήριζαν οι Έλληνες, η θέση του μοναρχικού κόμματος, αλλά και της ίδιας της Αυλής, ήταν δυσμενής”, – γράφει ο Ράιχελτ. – “Ο Δεληγιάννης, με συστηματική σκληρότητα, περιόριζε τον προϋπολογισμό του Παλατιού, μην επιτρέποντας ακόμη και μικρά έξοδα. <...> Εξαιτίας του δεσποτισμού του Κοινοβουλίου η κατάσταση της βασιλικής Αυλής είναι ιδιαίτερα δεινή. Η Βασίλισσα Όλγα Κωνσταντίνοβνα, η οποία αγαπά τη Ρωσία και τους Ρώσους και για το λόγο αυτό ούσα μισητή από τους Έλληνες, αναχωρεί από την Ελλάδα για Ρωσία για μεγάλα διαστήματα”.¹²⁵

Τέλος, αναφερόμενοι στη στάση των Ελλήνων απέναντι στη Ρωσία θα πρέπει να τονίσουμε δύο σημεία, τα οποία καθιστούν πληρέστερη την εικόνα των ελληνορωσικών σχέσεων κατά τους νεότερους χρόνους. Παρά το γεγονός ότι ορισμένο τμήμα της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας και ελίτ διάκειται κριτικά και, ίσως ακόμη και αρνητικά απέναντι στη Ρωσία, ο μη μυημένος στις

¹²⁴ Πούτνικ (Ν. Λέντερ). Ανά την Ευρώπη και την Ανατολή. Αγία Πετρούπολη, 1908. Σ. 206.

¹²⁵ Στο ίδιο. Σ. 155.

λεπτομέρειες της πολιτικής απλός ελληνικός πληθυσμός εξακολουθεί να αντιμετωπίζει τους Ρώσους καλοπροαίρετα και με μεγάλη συμπάθεια, συχνά πολύ μεγαλύτερη απ'ό,τι αντιμετώπιζε άλλους λαούς. Ο Μιλιουκώφ αναφέρει, ότι κατά τον περίπατό του στους πρόποδες της Ακρόπολης και συνοδευόμενος από έναν Έλληνα γνωστό του, με τον οποίο επικοινωνεί στη γαλλική, συναντά έναν ηλικιωμένο Έλληνα βοσκό. Ο βοσκός, στην αρχή, νομίζει ότι ο ξένος περιηγητής είναι Γερμανός, αφού, όμως, συνειδητοποιεί ότι πρόκειται για Ρώσο "το συνοφρυωμένο πρόσωπο του γέροντα φωτίστηκε. -Ρώσος! - είπε ο γέρος τοποθετώντας το χέρι στην καρδιά, - κάθισε, κάθισε! Οι Ρώσοι είναι προσκεκλημένοι μας! Οι Ρώσοι είναι αδέρφια μας!"¹²⁶

Παρόμοια σκηνή αναφέρει και ο Ρώσος περιηγητής Λ.Α. Μπένικε, περιγράφοντας τη συνάντησή του με Έλληνες χωρικούς, μισό αιώνα αργότερα: "Μαθαίνοντας ότι είμαι Ρώσος αυτοί (οι χωρικοί - Θ.Γ.) χάρηκαν και μου δήλωσαν ότι τους Ρώσους τους θεωρούν αδερφούς τους".¹²⁷

Σταδιακά, και εφόσον το ελληνικό έθνος διαμορφώνεται, καθίσταται αυτόνομο, αυτοτελές και ανεξάρτητο, η Ελλάδα, αναπόφευκτα, απομακρύνεται από τη Ρωσία και επαναπροσανατολίζεται σε άλλες Δυνάμεις, οι οποίες αποτελούν γι'αυτήν, σε μεγαλύτερο βαθμό, παράδειγμα προς μίμηση και πρότυπο. Το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα οι Έλληνες αποκτούν ενιαία εθνική συνείδηση, συνειδητοποιούν ότι αποτελούν έναν ενιαίο λαό, ο οποίος διαμένει στο εθνικό του κράτος και είναι οπλισμένος με τους εξωτερικούς και εσωτερικούς στόχους του και βλέψεις, φιλοδοξίες και προσδοκίες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαδικασίας αυτής διαμόρφωσης ενιαίας εθνικής συνείδησης αποτελεί η σύγκριση των Ελλήνων της Αθήνας με αυτούς της Κωνσταντινούπολης, που αναφέρει ο Ρώσος δημοσιογράφος και αρθρογράφος Βασίλι Σολοβιόφ, ο οποίος επισκέπτεται και τις δύο αυτές πόλεις στη δεκαετία 1890 και ανιχνεύει σημαντικές διαφοροποιήσεις στο χαρακτήρα και τη συμπεριφορά των κατοίκων

¹²⁶ Μιλιουκώφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη ... Σ. 53.

¹²⁷ Μπένικε Λ.Α. Ταξίδι στην Ελλάδα. Χάρκοβο, 1915. Σ. 28.
(Benike L.A. Poezdka v Gretsju. Kharkov, 1915).

των πόλεων αυτών: "Μετά την Κωνσταντινούπολη η Αθήνα δίνει την εντύπωση μίας καθαρά ευρωπαϊκής πόλης: φαρδείς δρόμοι, (τουλάχιστον στο κέντρο της), μεγάλες πλατείες, ευρωπαϊκά κοστούμια, καλός φωτισμός τα βράδια, υπάκουο πλήθος, το οποίο μπορεί να κινείται χωρίς να ποδοπατιέται και να σπρώχνεται με τους αγκώνες του...".¹²⁸ Ένας άλλος Ρώσος περιηγητής, ο Σεργκέι Γκολοούσεφ, ο οποίος αρθρογραφούσε με το ψευδώνυμο Γκλαγκόλ και ο οποίος επισκέφθηκε την Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη την ίδια, περίπου, περίοδο, υπογραμμίζει ότι ο τρόπος ζωής των Ελλήνων των δύο αυτών πόλεων επηρεάζει και το χαρακτήρα τους:

«Είχα την εντύπωση ότι οι Έλληνες της Αθήνας είναι θορυβώδης, πολυμήχανος και πονηρός λαός, που, κατά κύριο λόγο, ονειρεύεται το κέρδος με οποιοδήποτε μέσο. Θεωρούσα την Αθήνα μικρογραφία της Κωνσταντινούπολης, ως μία μικρή θορυβώδη αγορά με προϊόντα από όλο τον κόσμο, με γρήγορες και όχι πάντα διάφανες συναλλαγές και με μεγάλο τζίρο. Αυτή η εντύπωση που είχα δεν είναι εντελώς λανθασμένη, εφόσον αφορά εκείνους τους Έλληνες, που από παλαιά εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και τις λοιπές πόλεις των νοτιο-ανατολικών παραλίων. Αλλά, από, τι διαφαίνεται, εκείνοι οι Έλληνες είναι αυτόνομοι, ενώ και οι πραγματικοί Έλληνες είναι, επίσης, αυτόνομοι. Ακόμη και οι ίδιοι οι Έλληνες αισθάνονται και αναγνωρίζουν τη διαφορά και για τον πρώτο τύπο Ελλήνων υπάρχει η ονομασία πολίτης -σύντημη της έννοιας Κωνσταντινοπολίτης. Και ο πραγματικός Έλληνας δεν αναγνωρίζει ότι έχει κάτι κοινό με αυτόν τον τύπο του Έλληνα...»¹²⁹

Το εν λόγω παράδειγμα επιβεβαιώνει τη διαλεκτική της ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας από τη στιγμή της δημιουργίας του ανεξάρτητου κράτους. Αφ' ενός, οι Έλληνες που διαμένουν στο εθνικό τους κράτος σταδιακά απομακρύνονται και διαφοροποιούνται, τουλάχιστον στο επίπεδο του καθημερινού βίου, από τους λοιπούς

¹²⁸ Σολοβιόφ Β.Ν. Στην Ισταμπούλ και την Ελλάδα. Καζάν, 1899. Σ. 69. (Solovnev V.N. V Stambul I Elladu. Kazan, 1899).

¹²⁹ Γκλαγκόλ Σ. Στο Νότο: Από το θερινό ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα, τη Νεάπολη, τη Ρώμη, τη Βενετία. Μόσχα, 1900. Σ. 125-126. (Glagol S. Na Yug: Iz letnei poezdki v Konstantinopol, Afini, Neapol, Rim, Venetsiyu. Moskva, 1900).

Έλληνες, που εξακολουθούν να βιώνουν τον οθωμανικό ζυγό. Οι Έλληνες της Ελλάδος καλούνται, πλέον, να επιλύσουν διαφορετικά προβλήματα από,τι οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι έχουν να αντιμετωπίσουν εντελώς διαφορετικό περιβάλλον. Οι τελευταίοι καλούνται να επιβιώσουν και να αντισταθούν στην αλλοίωση από τον τουρκικό περίγυρο. Για το λόγο αυτό οι Ελλαδίτες Έλληνες ενδέχεται ακόμη και με υπεροψία να αντιμετωπίσουν τους λοιπούς Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα, όμως, και παρά τη σημαντική διαφοροποίηση των Ελλήνων του εθνικού κράτους και του εξωτερικού και παρά τον πρόδηλο εκσυγχρονισμό και εξευρωπαϊσμό, που υπέστη το νεαρό ελληνικό κράτος, οι Έλληνες διατηρούν ενιαία εθνική συνείδηση και την πεποίθηση της ενότητας του ελληνικού λαού, ανεξαρτήτως του τόπου διαμονής του.

Σημαντικό ρόλο στις διεργασίες αυτές διαδραματίζει και η ελληνική διανόηση, η οποία, βασιζόμενη στην εθνική ιδεολογία, καλλιεργεί στο πλήθος την ιδέα της επανένωσης όλων των ελληνικών εκτάσεων στα πλαίσια του εθνικού κράτους. Χαρακτηριστικό, εξάλλου, παραμένει το ότι η ελληνική διανόηση, που αρχικά επηρεάζεται από της ιδέες του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού ως κύριο προσανατολιστικό γνώμονα και ιδεολογικό άξονά της και που συντελούν στην απελευθέρωση της Ελλάδος από τον οθωμανικό ζυγό, σταδιακά υιοθετεί ιδέες εθνικιστικές, σοβινιστικές και επεκτατικές. Ο Βενιουκώφ αναφέρει την άποψη περί ενότητας όλων των Ελλήνων, όπως του τη διατυπώνει ένας καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος, αν και απόφοιτος του Πολυτεχνείου της Ζυρίχης, της Σορβόνης και λοιπών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, "παραμένει γνήσιος Έλληνας": "Δεν υπάρχει Έλληνας, που από την παιδική του ηλικία να μη θεωρεί ότι η Ελλάδα βρίσκεται παντού, όπου ακούγεται η ελληνική ομιλία".¹³⁰

Οι Ρώσοι περιηγητές εκπλήσσονταν, επίσης, από τον πατριωτισμό των Ελλήνων, ο οποίος συχνά εκλαμβάνει αφελή και παράλογη διάσταση, αλλά πολύ γραφικά χαρακτηρίζει το νεαρό αυτό έθνος, που ακόμη ανιχνεύει και ψηλαφίζει τον αυτοπροσδιορισμό

¹³⁰ Βενιουκώφ Μ.Ι. «Από την Αθήνα» ... Σ. 74.

και τη θέση του στην παγκόσμια ιστορία και στη διεθνή σκηνή. Χαρακτηριστικό, επίσης, παραμένει το γεγονός, ότι μερικές δεκαετίες μετά τη σύσταση του ανεξάρτητου κράτους των Ελλήνων, οι κάτοικοί του θεωρούν πλέον τον εαυτό τους, κατά κύριο λόγο, πολίτες της χώρας τους και, κατά δεύτερο, κατοίκους της ιδιαίτερης γενέτειράς τους. Ο Μιλίουκωφ περιγράφει ως εξής τα αισθήματα των Αθηναίων απέναντι στην πατρίδα τους:

«Η αγάπη για την πατρίδα και ο πατριωτισμός των Αθηναίων παίρνουν τέτοια έκταση, μερικές φορές συναισθηματική, μερικές κοσμική. Κανείς δεν είναι σε θέση να θυσιάσει τη ζωή και την περιουσία του για χάρη της πατρίδας όπως ο Έλληνας, καθώς και κανείς δεν τρέφει τέτοια αισθήματα πίστης στο έθνος του, που αποκτούν χαρακτήρα αστείας αφέλειας. Ο Έλληνας αγαπά την πατρίδα του με τέτοια τυφλή αγάπη, η οποία δεν υπόκειται στη λογική <...> Ολόκληρη η ευρωπαϊκή πολιτική καθρεφτίζεται στην Αθήνα με τέτοιο τρόπο, που δεν υπόκειται σε καμμία φυσιολογική προσέγγιση. Αν ακούσεις τους Έλληνες, θα νομίσεις ότι ολόκληρη η Ευρώπη μέρα και νύχτα ασχολείται μόνο με τις ελληνικές υποθέσεις: η Αγγλία κατέλαβε τη Μάλτα και το Γιβραλτάρ φοβούμενη την Ελλάδα, ο Πάλμερστον τορπιλίζει τη διόρυξη του Σουέζ από το φόβο ότι ο ελληνικός στόλος θα διεισδύσει στην Ινδία, η Γαλλία κατέλαβε την Αλγερία και ισχυροποιεί το στόλο της φοβούμενη τις ανερχόμενες ελληνικές δυνάμεις. Στις ανατολικές συρράξεις και την ινδική εξέγερση, παντού διαφαίνεται ο μυστικός ελληνικός ιστός.»¹³¹

Οι Έλληνες, τέλος, παραμένουν αρκετά ενημερωμένοι για την ελληνική ομογένεια του εξωτερικού, με την οποία διατηρούν στενές σχέσεις και επαφές. Ο Ρώσος περιηγητής Ράιχελτ εξεπλάγη από τις γνώσεις, που επέδειξε μια ελληνική οικογένεια, με την οποία συνταξίδευε πάνω στα πλοία, "για τους συμπατριώτες τους, που διαμένουν στη Ρωσία". "Τους γνώριζαν όλους, παρά το γεγονός ότι ποτέ δεν επισκέφθηκαν τη Ρωσία", - αναφέρει ο περιηγητής.¹³²

¹³¹ Μιλίουκωφ Α.Π. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη ... Σ. 70.

¹³² Πούτνικ (Ν. Λέντερ). Ανά την Ευρώπη και την Ανατολή. Αγία Πετρούπολη, 1908. Σ. 206.

Ο πατριωτισμός των Ελλήνων, η πίστη στην πατρίδα τους, οι δεσμοί τους με την ελληνική ομογένεια θα συντελέσουν σημαντικά στην περαιτέρω σύσφιξη των Ελλήνων, παρά τις τραγωδίες, τις οποίες θα κληθούν να αντιμετωπίσουν στην πορεία διεύρυνσης του εθνικού τους κράτους, συσπείρωσης του ελληνικού πληθυσμού και ενσωμάτωσής του σε αυτό.

